

M.Ü.
İKTİSADİ VE İDARİ
BİLİMLER FAKÜLTESİ

İÇ DENGE-DİŞ DENGE
VE
POLİTİKA SEÇİMİ

(DOKTORA TEZİ)

Ars. Grv. NESRİN ERTEL

İSTANBUL-1985

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u>
Giriş	1
1- İç Denge ve Dış Denge Kavramlarının Tanımlanması	3
1.1. İç Denge Kavramı ve İç Denge Amaçları	3
1.2. Dış Denge Kavramı	9
1.3. Amaçlar Arası Çatışma Sorunu	13
2- İç Denge ve Dış Denge Amaçlarına Ulaşmada Politika Araçları	17
2.1. Para Politikası ve Parasal Araçlar	18
2.2. Maliye Politikası ve Mali Araçlar	22
2.3. Dışsal Politikalar ve Dışsal Araçlar	27
2.4. Kontrol Politikaları ve Kontrol Araçları	31
2.5. Kurumsal Yapı Değişiklikleri	34
3- İç Denge ve Dış Denge Sorununun Teorik Gelişimi	37
3.1. Klasik İktisat Teorisinde İç Denge ve Dış Denge	37
3.1.1. Klasik İktisat Teorisinde İç Denge	39
3.1.1.1. Emek Piyasası	39
3.1.1.2. Mal Piyasası	42
3.1.1.3. Para Piyasası	46
3.1.2. Klasik İktisat Teorisinde Dış Denge	51
3.1.3. Klasik Teoride İç Denge ve Dış Dengenin Birlikte Sağlanması	57
3.2. Keynesyen Teoride İç Denge ve Dış Denge	60
3.2.1. Keynesyen Teoride İç Denge	63
3.2.1.1. Emek Piyasası	63
3.2.1.2. Mal Piyasası ve YaTa(IS) Doğrusu	67
3.2.1.3. Para Piyasası ve PAPT (LM) Doğrusu	72
3.2.1.4. PAPT ve YaTa Doğruları Yardımıyla İç Dengenin Belirlenmesi	78
3.2.2. Keynesyen Teoride Dış Denge	81
3.2.3. Keynesyen Teoride İç Denge ve Dış Dengenin Birlikte Sağlanması	87

4- İç Denge ve Dış Dengenin Sağlanmasında Politika Seçimi	95
4.1. İç Denge ve Dış Dengenin/Sağlanmasında Para ve Maliye Politikaları	96
4.1.1. Sabit Kur Sisteminde Para ve Maliye Politikaları	96
4.1.2. Esnek Kur Sisteminde Para ve Maliye Politikaları	106
4.1.3. Farklı Kur Sistemlerinde Politikaların Etkinliği	119
4.2. İç Denge ve Dış Dengenin Sağlanmasında Dışsal Politikalar	126
4.2.1. Döviz Kuru	126
4.2.2. Gümrük Tarifeleri	138
4.2.3. Kotalar	148
4.3. İç Denge ve Dış Dengenin Sağlanmasında Kontrol Politikaları	151
4.3.1. Fiyat Kontrolleri	152
4.3.2. Döviz Kontrolü	153
5- Türkiye Ekonomisinin İçsel ve Dışsal Amaçlarının Kalkınma Planları Çerçevesinde İncelenmesi	157
5.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Amaçları ve Temel Politikaları	162
5.1.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının İçsel ve Dışsal Amaçları	162
5.1.2. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Temel Politikaları	164
5.1.3. Planda Öngörülen Amaçların Gerçekleşme Dereceleri	171
5.1.4. Değerlendirme	175
5.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Amaçları ve Temel Politikaları	176
5.2.1. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının İçsel ve Dışsal Amaçları	176
5.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Temel Politikaları	178

5.2.3. Planda Öngörülen Amaçların Gerçekleşme Dereceleri	185
5.2.4. Değerlendirme	189
5.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının Amaçları ve Temel Politikaları	190
5.3.1. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının İçsel ve Dışsal Amaçları	190
5.3.2. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının Temel Politikaları	195
5.3.3. Planda Öngörülen Amaçların Gerçekleşme Dereceleri	205
5.3.4. Değerlendirme	210
5.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının Amaçları ve Temel Politikaları	211
5.4.1. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının İçsel ve Dışsal Amaçları	211
5.4.2. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının Temel Politikaları	213
5.4.3. Planda Öngörülen Amaçların Gerçekleşme Dereceleri	221
5.4.4. Değerlendirme	230
5.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Amaçları ve Temel Politikaları	231
5.5.1. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planının İçsel ve Dışsal Amaçları	231
5.5.2. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Temel Politikaları	234
5.6. Kalkınma Planlarının Amaç ve Araç Yönünden Değerlendirilmesi	239
Yararlanılan Kaynaklar.....	241

GİRİŞ

Çağdaş toplumları ekonomik açıdan ele aldığımızda, her toplumun nihai amacının toplum refahının yükseltilmesi olduğunu söylemek mümkündür. Toplum refahının yükseltilmesi ise, bir bölümü yurtiçi ekonomiye, bir bölümü de diğer ülke ekonomileriyle olan ilişkilere yönelik bir dizi amaca ulaşılmasını zorunlu kılmaktadır.

Hernekadar günümüzde, devletin iç denge ve dış denge amaçlarına ulaşılmasını sağlamak üzere ekonomik hayata müdahale etmesi ve bu müdahalenin sonuçlarının olumlu olup olmadığı konusunda büyük tartışmalar yapılmaktaysa da,⁽¹⁾ biz bu çalışmamızda devlet müdahalesini esas alan Keynesyen İktisat Teorisine bağlı kalarak İç Denge ve Dış Dengenin sağlanması sorununu incelemiş bulunuyoruz.

Çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. İç Denge ve Dış Denge kavramlarının tanımlandığı Birinci Bölümde, amaçlar arası çatışma sorununa da yer verilmiş ve gerek iç denge amaçları, gerekse iç denge ve dış denge amaçları arasında çıkabilecek çatışmalar ele alınmıştır.

İkinci Bölümde İç Denge ve Dış Denge amaçlarına ulaşılmasında yararlanılan politika araçları incelenmektedir.

Çalışmamızın Üçüncü Bölümünde İç Denge ve Dış Denge sorununun teorik gelişimi ele alınmıştır. Bilindiği gibi İç Denge ve Dış Dengenin sağlanması amacıyla, devletin ekonomiye bilinçli olarak müdahale etmesi esas olarak Keynesyen İktisat Teorisinin gelişiminden sonra ortaya çıkan bir olgudur. Keynesyen Teoriden önce geçerli ve hakim İktisat Teorisi olan Klasik İktisat Teorisinde, ekonomide İç Denge ve Dış Dengenin kendiliğinden (otomatik) olarak sağlanacağı görüşünden hareketle, devletin ekonomiye müdahale etmesine gerek olmadığı ileri sürülmekteydi. Bu bölümde, önce Klasik İktisat Teorisinde kendiliğinden sağlanan İç Denge ve Dış Denge mekanizması incelenmiş, daha sonra ise, Keynesyen Teoride İç Denge ve Dış Denge sorunu ele alınmıştır.

---

(1) Vural Savaş, Keynesyen İktisat Yıkılırken, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1984.

İç Denge ve Dış Dengenin sağlanmasında politika seçimi, Dördüncü Bölümün konusunu oluşturmaktadır. Bu bölümde daha önce ele alınmış bulunan politika araçlarının öngörülen amaçlara yönelik olarak kullanımı incelenmekte ve politika araçlarının etkinliği üzerinde durulmaktadır.

Beşinci Bölümde ise, Kalkınma Planları çerçevesinde Türkiye'nin içsel ve dışsal amaçları, amaçlararası öncelik sıralaması ve bu amaçlara yönelik olarak kullanılması öngörülen politika araçları ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca her plan dönemi için öngörülen amaçlara ne ölçüde ulaşılmış olduğu incelenmekte ve Kalkınma Planlarının amaç-araç yönünden karşılaştırmalı şekilde değerlendirilmesi yapılmaktadır.

1- İÇ DENGE VE DIŞ DENGE KAVRAMLARININ TANIMLANMASI

Her toplumun nihai amacını, toplum refahının yükseltilmesi olarak ele aldığımızda, bu nihai amacın gerçekleştirilmesini sağlayan bir dizi "ara" amaç sözkonusu olacaktır.⁽¹⁾ Ancak, toplum refahı kavramı genel ve soyut bir kavramdır. Değişik toplumlarda ve değişik zamanlarda farklı şeyler ifade etmektedir. Refahın yükseltilmesini engelleyen faktörler de her toplumda farklı olabileceğinden, nihai amaca ulaşabilmek için ekonomik ve sosyal yapıda gerekli olan değişiklikler, diğer bir deyişle ulaşılması gereken ara amaçlar da farklı olacaktır. Biz çalışmamızda nihai hedefe ulaşılmasında birbirini destekleyen bu ara amaçların yurtiçi ekonomiye ilişkin olanlarını iç denge amaçları veya içsel amaçlar olarak tanımlamış bulunuyoruz. Ülkenin diğer ülke ekonomileriyle ilişkilerine yönelik, bir başka deyişle ödemeler bilançosu dengesinin sağlanmasına ilişkin amacı ise dış denge amacı veya dışsal amaç olarak ele alınmıştır. Ancak hemen belirtelim ki, amaçlar arasındaki iç denge ve dış denge ayrımı tamamen analitik nedenlerle yapılmış olan bir ayrımdır. Özünde her iki denge kavramı birbirinden bağımsız olmayıp, aralarında yakın ve karşılıklı ilişkiler vardır. Dış Denge de ortaya çıkan gelişmeler iç denge amaçlarını da etkilerken, yurt içi ekonomik yapıda mevcut olan sorunlar iç denge amaçları arasındaki öncelik sıralaması, dış denge üzerine de yansımakta ve çoğu zaman belirleyici olmaktadır. Hernekadar bu amaçlar nihai hedefe ulaşılmasında birbirlerini tamamlar ve destekler nitelikte olsalarda, amaçların gerçekleştirilmesi aşamasında ve özellikle kısa dönemde aralarında kaçınılmaz karşıtlıklar bir başka deyimle çatışmalar ortaya çıkabilmektedir. İleride ele alacağımız politika analizlerinde sık sık karşımıza çıkacak olan amaçlar arası çatışma sorunu, bu bölümde değineceğimiz bir başka konu olacaktır.

1.1. İç Denge Kavramı ve İç Denge amaçları:

İç denge en genel anlamda yurtiçi ekonomik dengeyi ifade eden

(1) E.S. Kirschen ve diğerleri, Economic Policy in Our Time, Vol.I North Holland, Amsterdam, 1968, s.5-6. Bu kaynakta ara amaçlar iktisat politikasının amaçları olarak ele alınmıştır.

bir kayramdır. İç dengeye, toplumda yurtiçi ekonomiye ilişkin olarak belirlenen amaçların gerçekleşmesiyle ulaşılabacaktır. Toplumların içinde buldukları ekonomik koşullar ve gelişmişlik düzeyi farklı olduğundan, iç dengeyi sağlamaya yönelik olan amaçlar bir başka deyişle içsel amaçlar ve bu amaçlara verilen öncelikler, farklı ekonomik gelişme düzeyi, değişik ekonomik sistem ve farklı siyasal programlara göre şekillenmektedir. Genel olarak ele aldığımızda, iç dengeye yönelik başlıca amaçları şöyle sıralayabiliriz:

- Tam istihdamın sağlanması
- Fiyat istikrarının gerçekleştirilmesi
- Üretimin arttırılması
- Gelir dağılımında adalet
- Etkin kaynak dağılımı
- Kamusal ve Yarı kamusal ihtiyaçların karşılanması
- Bazı sektör veya bölgelerin geliştirilmesi
- Nüfus büyüklüğü ve yapısının düzeltilmesi

İç dengeye ilişkin olarak saydığımız amaçlar içinde, özellikle ilk dört sırada yer alan amaçlar, evrensel nitelikte olan, ekonomik sistem ve siyasal program farklılıklarından etkilenmeyen ve her toplumun ulaşmayı arzuladığı temel amaçlardır. E.S. Kirschen tarafından bu konuda yapılmış bir araştırmanın ortaya koyduğu gibi, ekonomik sistem ve siyasal program farklılıkları sadece bu amaçlar arasındaki öncelik sıralamasını değiştirmektedir.⁽¹⁾ 1949-1961 yılları arasında ve 8 ülke üzerinde yapılan çalışmaya göre, sosyalist hükümetlerce iç denge amaçları, amaçlara verilen önceliğe göre; tam istihdam, gelir dağılımında adalet, üretim artışı ve fiyat istikrarı şeklinde sıralanmıştır. Liberal-muhafazakâr hükümetler ise önceliği fiyat istikrarının sağlanması amacına verirken, diğer amaçlar, üretim artışı, tam istihdam ve gelir dağılımında adalet şeklinde yer almıştır. Liberal-muhafazakâr hükümetler ile sosyalist hükümetler

---

(1) E.S. Kirschen, International Vergleichende Wirtschaftspolitik, Berlin, 1967 s.261'den nakleden, Karl H. Schmidt, Wirtschafts Politik Eine Problem Orientierte Einführung, Kohlheimer Verlag, Berlin, 1979, s.46.

arasındaki bir diğer fark da, birinci gruptakilerin genellikle gelir dağılımını veri kabul etmeleri, ikinci gruptakilerin ise, bunu değişebilir kabul edip, bir amaç olarak ele almalarıdır. Diğer taraftan, yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, toplumların gelişme düzeyi farklılıkları da amaçların belirlenmesi ve öncelik sıralamasında etkili olan bir faktördür. Bunun yanında farklı gelişme düzeyindeki ülkelerde ulaşılmak istenen amaçlar aynı olsa bile, ülke özellikleri farklı olduğundan, bu amaçların niteliği değişmekte, gelişmiş ülkelerde kısa dönemde ulaşılabilecek olan bazı amaçlar, gelişmekte olan ülkelerde ancak uzun bir zaman süreci sonunda gerçekleştirilebilmektedir.

Aşağıdaki iç dengeye yönelik başlıca amaçlar, kısaca ele alınıp incelenecektir.

Tam İstihdamın sağlanması: İstihdam kelimesinin geniş anlamda ele alınması halinde, tam istihdamın sağlanması, tüm üretim faktörlerinin tam olarak kullanılmasını, tümünün üretime alınmasını ifade etmektedir. Dar anlamda istihdam kavramı ise, sadece emek faktörünü içerdiği için, bu açıdan değerlendirildiğinde, tam istihdam kavramı, mevcut emeğin tümünden üretimde yararlanılması anlamına gelmektedir. (1) Genellikle iktisat teorisinde ve iktisat politikasında, aksi belirtilmedikçe "tam istihdam" dar anlamda kullanılmaktadır.

Tam istihdamın sağlanması, özellikle 1929 dünya ekonomik bunalımından sonra iç dengeye yönelik temel amaçlardan biri haline gelmiştir. Dünya bunalımı ve onu izleyen yıllarda birçok ülkede işsizliğin büyük boyutlara varması, o döneme kadar geçerli olan ve ekonominin kendiliğinden tam istihdamı sağlayacağını ileri süren klasik iktisat teorisine olan inancın sarsılmasına yol açmış ve tam istihdamın sağlanması bir iktisat politikası amacı olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Günümüzde tam istihdamın sağlanması tüm ülkelerin ortak sorununu olduğu halde, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre sorunun niteliği değişmektedir.

---

(1) Erol Zeytinoğlu, Genel Ekonomi II, İTİA Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı yayınları, İstanbul, 1980, s.146.

Gelişmiş ülkelerde genellikle konjonktürel bir sorun olan ve kısa dönemli önlemlerle gerçekleştirilmesi mümkün olan tam istihdamın sağlanması, az gelişmiş ülkelerde yapısal bir nitelik kazanmakta ve uzun dönemde gerçekleştirilecek bir amaç olmasına yol açmaktadır.

- Fiyat İstikrarının Sağlanması: Bu amaçla gerçekleştirilmek istenen, ekonomide genel fiyat seviyesinde meydana gelen ve sürekli bir nitelik gösteren değişmelerin önlenmesidir. Ekonomide fiyatlar genel seviyesinde ortaya çıkan değişmeler iki yönde olabilir. Fiyatlar genel seviyesi ya sürekli olarak yükselme yönünde veya düşme yönünde değişebilir. Birinci durumdaki fiyat istikrarsızlığına enflasyon, ikinci durumdakine deflasyon adı verilmektedir.

Her ne kadar fiyat istikrarını sağlamak, enflasyon ve deflasyonla mücadele anlamına gelmekteyse de, günümüzde geçerli olan fiyat istikrarı sorunu, enflasyonun önlenmesi veya kontrol altına alınmasıdır.

- Üretimi Arttırmak: Ekonomik büyüme ile eş anlamlı bir kavram olan üretim kapasitesinin arttırılması, belli bir dönemde, ki bu dönem genellikle bir yıldır, ülkenin milli gelirinde belli bir oranda artışın gerçekleştirilmesi şeklinde ifade edilmektedir $\Delta \frac{MG}{MG}$ şeklinde sembolleştirilen, milli gelirdeki bu artış oranı ülkenin büyüme hızını göstermektedir.

Amaçlanan büyüme hızı, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılık gösterebilmektedir. Sanayileşmiş ülkelerde bu oran, az gelişmiş ülkelere göre genellikle daha düşüktür. Az gelişmiş ülkelerin daha yüksek büyüme hızını amaçlamalarının nedenleri arasında bu ülkelerde nüfus artış oranının yüksek olması önemli bir yere sahiptir. Net büyüme hızına, brüt büyüme hızından nüfus artış oranının çıkartılmasıyla ulaşıldığından, örneğin %7 'lik büyüme hızını gerçekleştiren bir ülkede % 3'lük nüfus artış hızı olması halinde net büyüme hızı ancak % 4 olacaktır.

- Gelir Dağılımında Adalet: Gelirin, gerek ülkede yaşayan fertler, gerekse bölgeler arası dağılımının eşitsiz olması, sosyal huzursuzluklara neden olması yanında, ekonomide iç pazarın daralmasına yolaçarak, üretim artışını engelleyen bir sorun olarakda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle gelirin arttırılması yanında, gelirin bölüşümünün adil bir şekilde gerçekleştirilmesi temel iç denge amaçları arasında yer almıştır.

Gelir dağılımının düzeltilmesinin bir iç denge amacı olarak ele alınması, bir yandan sosyal barışın gerçekleşmesine katkıda bulunacak, diğer taraftan dolaylı olarak üretim artışına yol açabilecektir. Ancak belirtilmesi gereken nokta, gelir dağılımı hakkında kararlara iyi ya da en iyi gelir dağılımı hakkında bir değerler düzeyine bağlı olacaktır. Bu değerler düzeyinin ise sayasal karar organlarına ve onların programlarına bağlı olarak şekilleneceği açıktır.

- Etkin Kaynak Dağılımını Sağlamak: Etkin kaynak dağılımıyla amaçlanan, ülkede mevcut üretim faktörlerinden en iyi şekilde yararlanarak, üretilmesi mümkün en yüksek üretim düzeyine ulaşmaktır. Teknik deyimle "optimum kaynak dağılımı" şeklinde ifade edilen bu amaca ulaşabilmek için, her üretim faktörünün alternatif kullanımını yerlerindeki marjinal produktivitelerin birbirine eşitlenmesi gerekmektedir.

Üretim faktörlerinin veya kısaca kaynakların "alternatif kullanım imkanları" olarak başlıca üç türlü seçim sözkonusu olmaktadır⁽¹⁾. Birinci seçim üretim faktörlerinin sektörler arasında nasıl dağılacağı ile ilgilidir.

İkinci seçim, aynı sektörde uygulanması mümkün projeler arasındadır. Kaynakların yöneltileceği sektör belli olduktan sonra, yatırım projeleri arasında bir tercih sözkonusudur. Üçüncü seçim teknoloji seçimi ile ilgilidir. Mevcut projeler arasından faktörlerin durumuna göre ve diğer ekonomik amaçlara bağlı olarak emek yoğun veya sermaye yoğun teknoloji tercihi yapılacaktır.

(1) Vural Savaş- Kalkınma Ekonomisi, 2. b. İİTİA Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul, 1979. s.107.

Etkin kaynak dağılımı amacı, diğer iç denge amaçlarına bağlı bir amaçtır. Üretim faktörlerin sektörler arası, projeler arası veya teknolojiler arası dağılımı, öncelik verilen iç denge amaçlarına bağlı olarak şekillenmektedir.

- Kamusal ve Yarı Kamusal İhtiyaçların Karşılanması: Ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin bir bölümü sahip oldukları özellikler nedeniyle "kamusal" ve "yarı kamusal" mal ve hizmetler şeklinde ikili ayrıma tabi tutulmaktadır⁽¹⁾.

Kamusal mal ve hizmetlerin, bir bölümü sağladıkları faydanın bölünememesi ve buna bağlı olarak pazarlanamamaları nedeniyle piyasa tarafından üretilmeleri mümkün olmamaktadır. Milli savunma, adalet ve iç güvenlik hizmetleri bu niteliktedir. Bir bölümünün ise üretim hacimlerinin piyasa tarafından karşılanmasına imkan vermeyecek kadar büyük olması nedeniyle, devlet eliyle gerçekleştirilmeleri gerekmektedir. Ülkedeki altyapı yatırımları bunlara örnek olarak verilebilir. Yarı kamusal nitelikteki mal ve hizmetlerin ise piyasada üretilmeleri mümkün olabildiği halde, bu mal ve hizmetlerin topluma sağlayacağı faydanın veya maliyetin, bireysel fayda veya maliyetlerinden yüksek olması nedeniyle, teknik deyimle marjinal sosyal faydasının, marjinal özel maliyetinden fazla olması nedeniyle, bu mal ve hizmetlerin üretimi devlet eliyle yapılmaktadır. Eğitim hizmetleri bu tür hizmetlere örnek olarak verilebilir.

- Bazı Sektör veya Bölgelerin Geliştirilmesi: Bazı sektörlerin üretiminin dış rekabetten korunması, belli bölgelerin kalkınması, ülkenin mevcut ekonomik koşullarına ve gelişmişlik düzeyine göre iç denge amacı olarak belirlenebilir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde bu amaç önemli bir yere sahiptir.

---

(1) Halil Nadaroğlu, Kamu Maliyesi Teorisi 4.b., Onur Yayınları 1983, s.54-68.

- Nüfus Büyüklüğünün ve Yapısının Düzeltilmesi: Nüfus artış hızının belli bir seviyede tutulması ve en az onun kadar önemli bir konu olan "beşeri sermaye" diye tanımlanan nüfusun beşeri yeteneklerinin geliştirilmesi, günümüzde daha çok az gelişmiş ülkelerin iç denge amacı olarak ele aldıkları bir sorundur.

Bu ülkelerde, hızlı nüfus artışının, yukarıda belirttiğimiz gibi, kalkınma hızının düşmesine yol açması yanında, nüfusun beşeri yeteneklerindeki yetersizlik önemli üretim kayıplarına neden olmaktadır. Bu nedenle, devlet tarafından yürütülen nüfus planlaması çalışmaları yanında, eğitim ve sağlık hizmetlerin genişletilmesiyle, nüfusun bir başka deyişle "beşeri sermayenin" geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

1.2- Dış Denge Kavramı:

Dış Denge, en genel tanımıyla, bir ülkenin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerinde dengenin sağlanması anlamına gelmektedir. Dış Denge amacının teknik ifadesi ise ödemeler bilançosu dengesinin sağlanmasıdır.

Bir ülkenin ödemeler bilançosu, bilindiği gibi, belli bir dönem (genellikle bir yıl) içerisinde o ülkenin kişi ve kuruluşlarının diğer ülkelerle yapmış olduğu tüm ekonomik alışverişlerin sistematik bir biçimde kaydedilmesidir. Ödemeler bilançosunun amacı, ulusal gelir muhasebe sistemi içerisinde sözkonusu ülkenin diğer ülkelerle yaptığı ekonomik işlemlerin bir özetini sunmaktır. Muhasebe sisteminde bir bilançonun denkleşmesinin, iki tarafının (aktif ve pasif) eşit olması ilkesinin gereği olarak, çift taraflı kayıt esasına göre tutulan ödemeler bilançosunun da her iki tarafının birbirine denk olması, tanım gereği olmaktadır. Ancak, sözkonusu eşitlik kuşkusuz, dış ödemeler bilançosunun "denge" de olduğu anlamını taşımamaktadır.

Muhasebe açısından her zaman denk olan ödemeler bilançosu, ekonomik açıdan ele alındığı zaman denk olmayabilir. Eğer dış ödemeler dengesinde bir açık veya fazlalık şeklinde bir dengesizlik sözkonusuysa, bu açık veya fazlalık, ödemeler bilançosunun belli bir grup veya sınıflandırılmış işlemler hesabının net sonucunu

ifade etmektedir. Örneğin dış ticaret açığı, ülkenin ithalatının ihracatından fazlalığını, cari işlemler dengesi fazlası ise, ülkenin mal ve hizmet satımından, mal ve hizmet alımı karşılığında yaptığı ödeme çıktıktan sonra kalan net gelir farkını göstermektedir. Ancak bu açık veya fazlalık, başka bir hesap veya hesap grubundaki artış veya azalışla denkleştirilebilir. Bunun nedeni yapılan bir işlemin, dış ödemeler dengesinde, iki ayrı hesapta, birinde artış (+) diğerinde azalış biçiminde görülmesidir.

Ödemeler dengesinde yeralan işlemler bir yandan dikey bir biçimde aktif (credits) ve pasif (debits) olarak ikiye ayrılmakta, diğer yandan da bu işlemler yatay olarak sınıflandırılmakta ve gruplandırılmaktadır⁽¹⁾. Bu gruplandırma otonom veya "çizgi üstü işlemler" (above the lines) ve denkleştirici veya "çizgi altı işlemler" (below the lines) şeklinde yapılabildiği gibi, uygulamada daha sık rastlanan şekliyle, cari işlemler, sermaye hareketleri, altın ve döviz hareketleri olarak da yapılabilmektedir.

Otonom işlemler grubu, uluslararası mal, hizmet ve sermaye akışını doğuran, ülkeler arasındaki fiyat, gelir, faiz oranları gibi ekonomik değişkenlere bağlı olarak harcama birimlerinin kararlarından doğan işlemleri kapsamaktadır. Bu ayrıma göre, mal ve hizmet giriş ve çıkışlarının yanı sıra, tek taraflı parasal transferleri (işçi dövizleri gibi) içine alan cari işlemler grubu ve uluslararası faiz farklılıklarından doğan uluslararası sermaye hareketleri, otom işlemler arasında yer almaktadır. Denkleştirici işlemler, ise salt ekonomik ve politik nedenlerden kaynaklanan otonom işlemler açığını veya fazlalığını karşılamak zorunluluğundan doğan işlemlerdir. Bu tanıma göre, altın ve döviz hareketleri ile, bilanço açıklarının finansmanında kullanılan sermaye hareketleri denkleştirici işlemler arasında yer alırken bu işlemler aynı zamanda ülkenin uluslararası likidite durumundaki

---

(1) Suat Öksöz, Türkiye'de Para ve Dış Denge, EİTİA Yayını, Eskişehir, 1980, s.3-4.

artış ve azalışları yansıtmaktadır⁽¹⁾.

Ödemeler bilançosu açığı (Dış açık) veya ödemeler bilançosu fazlası (Dış fazla) şeklinde ortaya çıkan dış dengesizlikler otonom işlemler grubunda (özellikle cari işlemler dengesinde) ülkenin dışa yaptığı ödemelerin ülkenin dışardan sağladığı ödemeleri aşması veya dışardan sağlanan ödemelerin, dışarıya yapılan ödemeleri aşması sonucu çıkmaktadır. Bir başka şekilde ifade edersek, ulusal ekonominin yabancı ekonomilerle kurduğu ilişkiler sonucu harcadığı döviz, kazandığı dövizden çoksa, ödemeler bilançosu açığı şeklindeki dış dengesizlik, eğer tersi geçerli olursa, yani kazandığı döviz, harcadığı dövizden çok olursa, ödemeler bilançosu fazlası şeklindeki dış dengesizliğin ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Dış ödemeler dengesinde dengesizlik, özellikle sabit kur veya ayarlanabilir sabit kur sistemleri açısından çözümlenmesi gereken bir sorundur. Kuramsal olarak bir ex post dış açık veya fazlalığın olamayacağı esnek (veya dalgalı) kur sistemlerinde bu sorun kendisini bir döviz kuru veya döviz piyasası istikrarsızlığı sorunu olarak gösterir. Günümüzde de uluslararası para sistemi (esneklik kazandırılmış Bretton Woods sistemi) yönünden dengesizlik sorununu ülkelerin dış ödemeler dengesindeki açıklarının veya fazlalıklarının (ancak daha çok açıklarının) giderilmesi anlamında almak daha geçerli bir yaklaşımdır.

Ekonomik literatürde, ödemeler bilançosu dengesizlikleri, dengesizliğin nedenine bağlı olarak, geçici (konjonktürel) ve devamlı (yapısal) dengesizlikler olarak iki bölüme ayrılmaktadır⁽²⁾.

---

(1) James E. Meade, The Theory of Economic Policy, vol. I: The Balance of Payments, Oxford University Press, London, 1951, s.11-12.

(2) E. Deepnes and C.P. Kindleberger, "The Mechanism for Adjustment in International Payments", American Economic Review, (March 1952) s. 332-334.

Geçici veya konjonktürel dengesizlikler, zaman içinde kaybolan ve genellikle olağan dışı faktörlere bağlı olarak cari işlemlerde, (özellikle mal ve hizmet ihracat ve ithalatında), artış ve azalışlar sonucu ortaya çıkan dış dengesizliklerdir. Bu tür dengesizlikler, uluslararası arz ve talep koşullarında ortaya çıkan değişmeler ve bu değişmelere ülkenin hemen ayak uyduramaması, faiz oranlarının bazı ülkelerce yükseltilmesi vb. gibi nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Dengesizliğe yol açan durumun ortadan kalkmasıyla, dengeye yeniden dönüşün mümkün olabilmesi, bu dengesizliklere geçici nitelik kazandırmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan dış dengesizliklerin daha çok bu nitelikte olması, bu ülkelerde dış denge amacının da kısa dönemde ulaşılması mümkün bir amaç olmasına yol açmaktadır.

Ödemeler dengesinde asıl önemli olan dengesizlikler, devamlı ve yapısal nitelikteki dengesizliklerdir. Özellikle az gelişmiş ülkelerin dış denge sorunları bu özelliğe sahiptir.

Ülkedeki yapısal bozukluklar ve enflasyon gibi iç dengesizlikler yanında, bu ülkelerde veya bu ülke ile ticaret yapan diğer ülkelerde, reel arz ve talep koşullarındaki geçici olmayan değişmeler, uluslararası ticarete kaymalar, teknolojik ilerlemeler, tüketici tercihlerinde süreklilik gösteren değişmeler, yapısal dengesizliği doğuran başlıca faktörler arasında yer almaktadır.⁽¹⁾ Az gelişmiş ülkelerde kalkınmanın hızlandırılması ve sanayileşme gibi iç denge amaçlarına öncelik verilmesi, ancak bu amaçların gerçekleştirilmesi için gerekli ithalat tatabinin, ihracata dayalı ödeme kapasitesini aşması, bu ülkelerde döviz açığı şeklindeki dış dengesizliklerin kronik hale gelmesine neden olmaktadır. Bu tür yapısal dengesizliklerin giderilmesinin, ancak uzun dönemli yapısal değişikliklerle mümkün olması dış denge amacının da uzun dönemli bir amaç olmasına yol açmaktadır.⁽²⁾

(1) Suat Öksüz, a.g.e., s.12.

(2) İleride göreceğimiz gibi, Türk Kalkınma Planlarında, Ödemeler Bilançosunun sağlıklı bir yapıya kavuşturulması şeklinde ifade edilen dış denge amacı, uzun dönemde gerçekleştirilebilecek bir amaç olarak ele alınmıştır.

1.3- Amaçlararası Çatışma Sorunu

Toplumların içinde buldukları ekonomik koşullara ve toplumsal tercihlere göre belirlenen içsel ve dışsal amaçlar, her ne kadar nihai hedefe ulaşılmasında birbirlerini tamamlıyorlarsa da, bu amaçlara ulaşılmasında yararlanılan iktisat politikası araçlarının kullanımı aşamasında amaçlar arasında ve özellikle kısa dönemde, çatışmaların ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır.

Ekonomi literatüründe ulaşılması arzulanan amaçların, belirli araçlarla ve tam olarak gerçekleştirilebilmesinin "tıpkı bir sihirbazın becerisi ve sanatını" gerektirdiği düşüncesinden hareketle, bu ilişkiyi açıklamak üzere "sihirli çokgen" (Magische Vieleck) veya fiyat istikrarı, tam istihdam ve dış denge amaçları kastedilerek "sihirli üçgen" (Magische Dreieck) deyimlerinin kullanıldığı görülmektedir.⁽¹⁾ Amaçlararası çatışmaların giderilmesi veya çatışan amaçlar arasında bir dengenin kurulması, yetkili otoritelerin, bir başka deyişle hükümetlerin en önemli sorunlarından biridir. Amaçların birbiriyle uzlaşması halinde sorunun çözümü de kolay olmaktadır. Bu durumda amaçlardan birine ulaşılması halinde, diğer amaç da gerçekleşmiş olacaktır. Amaçların birbiriyle çatışması halinde ise, amaçların gerçekleştirilmesinde kantitatif ölçülerin yanı sıra, sosyal değer yargıları da rol oynayacaktır.

Çatışan amaçlar arasında bir dengenin kurulması, çoğu zaman amaçların herbirinden bir miktar fedakârlık yapılmasını gerektirebilir. Bu dengenin iktisadi rasyonelliğin gerektirdiği şekilde kurulabilmesi için, bir amaçtan yapılacak fedakârlığın maliyetinin (toplum refahını arttırıcı etkisinin) ve faydasının (gerçekleşmesi mümkün olan diğer amaçın toplum refahını arttırıcı etkisinin) bilinmesi gerekmektedir.

Amaçlararasındaki çatışma sorunu, iç denge amaçları arasında olabildiği gibi, iç denge ve dış denge amaçları arasında da ortaya çıkabilmektedir.

(1) Ullrich Teichmann, Wirtschaftspolitik, Verlag Vahlen, München, 1979, s.718.

İç denge amaçları arasındaki çatışmaya örnek olarak, tam istihdamın gerçekleştirilmesi ve fiyat istikrarının sağlanması amaçları arasında ortaya çıkabilecek çatışma verilebilir. Bu iki amaca ulaşılması, genellikle politika araçlarının ters yönlü kullanımını gerektirdiğinden, amaçlardan birine öncelik verilmesi ve politika araçlarının öncelik verilen amaca yönelik olarak kullanımı, diğer amacın gerçekleşmesini tehlikeye düşürebilmektedir. Bazı gelişmiş ülkelerde bu iki amaç arasındaki çatışmayı konu alan ve "Phillips Eğrisi Analizi" adıyla bilinen analize göre, fiyat istikrarı ve istihdam amaçları arasında ters yönlü ve istikrarlı bir değişim oranı (trade off) sözkonusudur.⁽¹⁾ Fiyat istikrarının sağlanması, bir başka deyişle enflasyon oranının düşürülmesi, işsizlik oranının artmasına veya aynı anlama gelmek üzere istihdamın azalmasına neden olurken, istihdamın arttırılması enflasyon oranının yükselmesine yol açmaktadır. Bu analiz çerçevesinde politika uygulayıcılarının sorunu, sosyal olarak kabul edilebilir bir işsizlik oranı ile enflasyon oranının gerçekleştirmeye çalışarak, çatışan iki amaç arasında dengenin sağlanmasıdır⁽²⁾.

İç denge amaçları arasında bir başka çatışma konusunun, ekonomik büyüme ile adil gelir dağılımı amaçları arasında olduğu ileri sürülmektedir. Büyüme ile gelir dağılımı amaçları arasında

---

(1) A.W. Phillips, "The Relationship Between Unemployment and the Rate of Change in Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861-1957" Economica Vol. 25 (Nov. 1958) s.283-99. Analizde enflasyon oranı yerine parasal ücretlerdeki değişim, işsizlik oranı ile ilişkilendirilmiştir. Ancak daha sonra bazı iktisatçılar tarafından enflasyon-ışsizlik ilişkisinin istikrarlı olmadığı ileri sürülürken bir bölüm iktisatçı da bu ilişkinin kısa dönemde geçerli olduğunu, uzun dönemde ise geçerli olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bu konuda bkz. Ronald Shone, "Internal and External Balance-Problems of Interpretation", Journal of Economic Studies, (Nov. 1979) s.216-226 ve Milton Friedman, "Nobel Lecture: Inflation and Unemployment", Journal of Political Economy", (June, 1977,) s.451-472.

(2) Robert Stern The Balance of Payments, Theory and Economic Policy, Macmillan Press Ltd, London, 1973, s.303.

çatışma olduğu görüşü ileride ele alacağımız Türk kalkınma planlarında da genel olarak benimsenmiş ve örneğin Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında bu görüş ifadesini şöyle bulmuştur : "Belirli bir gelir düzeyinde, sadece gelir bölüşümünü iyileştirici tedbirlerle bugün için bazı gelir gruplarının yaşama düzeyini yükseltmek mümkün olsa bile, bu yaklaşım sermaye birikimini yavaşlatarak ülkenin gelişme potansiyelini sınırlayacak, böylece gelecekte daha yüksek bir yaşama düzeyine ulaşılması gecikecektir." (1)

Amaçlar arası çatışma sorununun bir başka yönü İç Denge ve Dış Denge amaçları arasındaki çatışmadır. Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi, ekonominin iç dengesi ve dış dengesi arasındaki yakın ve karşılıklı ilişki nedeniyle, bu dengelerden birinin sağlanması için alınan ekonomik önlemler, diğer dengenin de olumlu veya olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır. Bu nedenle tam istihdamın sağlanması, belli bir büyüme hızının gerçekleştirilmesi gibi iç denge amaçlarıyla ödemeler bilançosunun iyileştirilmesi amacı arasında bir çatışma sözkonusu olabilmektedir. Bu durumda dış denge amacına öncelik verilerek ve bu amaçla paranzının daraltılması sonucunda ekonomide de enflasyonist bir baskı yaratarak üretim ve istihdamın düşmesine ve buna bağlı olarak iç dengenin bozulmasına yol açılması halinde, iç dengenin dış denge için feda edilmesi sözkonusu olmaktadır. Diğer taraftan özellikle azgelişmiş ülkelerde, ekonomik büyümenin birincil amaç olarak kabul edilmesi ve bu ülkelerin gelişme sürecinin özellikle ilk dönemlerinde, ithalatın büyüme hızının ulusal gelirin büyüme hızı üzerinde olması, ülkenin ithalat talebinin, ihracata dayalı ödeme kapasitesini aşması, dış denge amacının iç denge amacı için feda edilmesine neden olabilmektedir.

(1) III KP, s.122. Plan adlarının kısaltılmasında değişik yaklaşımlar kullanılmaktadır. Örneğin Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı için, ÜBYKP, ÜBYP, III KP, gibi kısaltmalar kullanılmıştır. Biz bunların içinden III KP şeklinde yapılan kısaltmayı tercih etmiş bulunuyoruz. Böylece Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planıyla, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planının kısaltmaları arasında ortaya çıkması mümkün olabilecek bir karışıklıkta önlenmiş olacaktır.

Bazı iktisatçılarca, iç denge ve dış denge amaçları arasındaki çatışma sorununun iktisat politikası araçlarının uygun bir bileşimi ile çözülebileceğini ortaya koyan çeşitli çalışmalar yapılmıştır. İleride göreceğimiz gibi, bu konuda yapılan çalışmalar, özellikle parası konvertibl olan gelişmiş ülkelerde, iç denge ve dış denge amaçları arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkların giderilmesine yöneliktir. Bu konuda bir bölüm iktisatçı tarafından iç denge dış denge amaçları arasındaki çatışmanın kısa dönem analizi içerisinde uygun bir para-maliye politikası bileşimi (policy-mix) ile çözümlenebileceği (iki amaç-iki araç durumunda, maliye politikasının iç denge amacı, para politikasının dış denge amacına yönelik olarak kullanılması) öne sürülürken, diğer bazılarınca para ve maliye politikası yanında döviz kuru politikasına başvurulmaması halinde, çözümlenemeyeceği ifade edilmektedir.⁽¹⁾

---

(1) Robert Mundell, International Economics, The Macmillan Company, New York, 1968, s.233-239, Robert Stern, a.g.e., s.305-362.

2- İÇ DENGE VE DIŞ DENGE AMAÇLARINA ULAŞMADA POLİTİKA ARAÇLARI

İktisat politikası bilindiği gibi belli iktisadi amaçlara ulaşmak için iktisadi araçlarda yapılan nitel ve nicel ayarlamaları ifade etmektedir. İktisadi araçlar ise, teknik bir şekilde tanımlarsak; belli bir amaca ulaşmak için devlet tarafından değiştirilmesi veya yeniden yaratılması mümkün unsurlardır.⁽¹⁾ Vergilerin arttırılması, faiz hadlerinin yükseltilmesi veya düşürülmesi, döviz kurunun tesbiti, asgari ücret haddinin tayini, ülke ekonomisini belli amaçlara yöneltmek için araçların kullanılmasıdır.

İç Denge ve Dış Denge amaçları olarak iki bölümde incelediğimiz amaçlara ulaşmada kullanılan politika araçlarını niteliklerine göre beş grupta toplayabiliriz.⁽²⁾ Bunlar sırasıyla:

- 1) Maliye Politikası ve Mali Araçlar,
- 2) Para Politikası ve Parasal Araçlar,
- 3) Dışsal Politikalar ve Dışsal Araçlar,
- 4) Kontrol Politikaları ve Kontrol Araçları,
- 5) Kurumsal Yapı Değişiklikleri ve Kurumsal Araçlardır.

Belli bir amaca ulaşmak için çeşitli araçlardan yararlanmak mümkündür. Amaçlarla araçlar arasında bağlantı kurulurken, temel ilke olarak amaca ulaştıracak en etkin aracın seçilmesi, iktisadi rasyonelliğin gereği olmaktadır. Ülkelerin ekonomik ve sosyal yapılarına ve zaman içindeki gelişme çizgilerine göre belli araçların belli amaçlar üzerindeki etkinlikleri değişebilmektedir. Bu nedenle iktisat politikası uygulayan siyasi organlar, "amaç-araç" dengesi adı verilen değerlendirmeleri yapmak ve içinde bulunulan koşullara en uygun araçları seçmek zorundadırlar.

Amaçlara ulaşmada yararlanılan araçların etkinliği sorunu iktisat literatüründe geniş ölçüde tartışılan bir konudur. İleride göreceğimiz gibi Klasik İktisat Teorisinde para politikasının etkin

---

(1) Vural Savaş., İktisat Politikasına Giriş., 2.b., Ar Yayınevi, İstanbul 1982, s.40.

(2) A.e.,s.41.

bir araç olduğu, buna karşılık maliye politikasının etkin olmadığı ileri sürülmüşken, daha sonra gelişen Keynesyen Teoride, para politikası yanında maliye politikası da büyük ölçüde etkin bir araç olarak ele alınmıştır. Son yıllarda para politikasının etkinliğini ileri süren görüşlerin yaygınlık kazanmasıyla etkinlik tartışmaları sürmektedir. Literatürde bu konuda yapılan çalışmaların bir bölümü de belli araçların belli amaçları sağlamada etkinliği üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu tür çalışmaların bir örneği daha sonra ele alacağımız ve R. Mundell tarafından geliştirilen bir modeldir. Bu modele göre, iç denge amaçlarına ulaşmada Maliye Politikası Araçları daha etkinken, dış dengenin sağlanmasında Para Politikası Araçları daha etkindir. (1)

Burada önemli olan nokta, gerek teorilerin, gerekse modellerin vardıkları sonuçlara, belli varsayımlar altında ulaşmalarıdır. Bu nedenle teorilerin ve modellerin vardıkları sonuçların geçerliliği ele aldıkları varsayımlarıyla birlikte değerlendirilmelidir. Araçların etkinliği sorununa yeri geldikçe tekrar değinilecektir.

İç Denge ve Dış Dengeyi sağlamaya yönelik politikaları ve politika araçlarını beş grupta ele almıştık. Aşağıda her araç grubunun ne tür işlemlerden oluştuğu incelenmiştir. Önce para politikası ve parasal araçlar ele alınacaktır.

2.1. Para Politikası ve Parasal Araçlar:

Para Politikası, en geniş anlamıyla, iç ve dış denge amaçlarını gerçekleştirmek üzere ve mevcut şartlara göre ekonominin likiditesini (harcama potansiyelini) arttırmak veya azaltmak demektir. Bu esas itibarıyla ekonomide para miktarının değiştirilmesiyle sağlanacaktır.

---

(1) Robert Mundell, a.g.e., s.239.

Ekonomide para politikasının uygulanmasında yararlanılan parasal araçları görmeden önce, bu araçların bazı önemli özelliklerine kısaca değinmek yararlı olacaktır. (1) Parasal araçlar, yetkili otoriteler tarafından hemen uygulanmaya konulabilen araçlardır. Teknik deyimle "iç gecikme süresi" bu araçlarda, diğer politika araçlarına göre oldukça kısadır. Parasal araçlarda, ekonomik konjoktüre göre, sık sık ve çeşitli yönlerde değişiklik yapmak mümkündür. Parasal araçlar, devletin ekonomiye dolaylı bir müdahale aracı olduğu için bu araçların etkisinin ne olacağı, ulaşılmak istenen amacı ne ölçüde gerçekleştireceği ekonomideki bireylerin kararlarına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Para Politikasının, esas olarak, ekonomide para miktarında gerçekleştirilen değişimler olduğunu belirtmiştik. O halde para miktarı kavramına açıklık getirmek gerekmektedir.

Para miktarı, en basit haliyle ve genellikle, para otoritesi denilen merkez bankalarının tedavüle çıkardıkları banknot miktarı ile hazinenin tedavüle çıkardığı bozuk paradan oluşmaktadır. Ancak ekonomide banka sisteminin gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte ortaya bankaların yarattığı para, kısaca para bankası çıkmıştır. Günümüz ekonomilerinde para miktarı, banknot+madeni bozuk para+banka parasından oluşmaktadır.

Merkez Bankası, Hazine ve Bankalar birlikte ekonominin parasal sistemini oluşturmaktadır. Ayrıca özellikle gelişmiş ekonomilerde, bankalar dışındaki sigorta şirketleri, yatırım fon ve ortaklıkları ve bankerler "mali araçlar" adı altında parasal sistemin bir unsuru olarak değerlendirilmektedir.

Ekonomide para politikasının uygulanmasında yararlanılan başlıca araçlar şunlardır:

- Açık piyasa işlemleri
- Faiz ve reeskont hadleri
- Kredilerin sınırlandırılması ve selektif kredi uygulamaları
- Kanuni karşılık oranları
- Para basımı (emisyon)

(1) Vural Savaş., a.g.e., s.288.

- Açık piyasa işlemleri: Bu işlemler devletin piyasaya kısa vadeli veya uzun vadeli tahvil alıp satma işlemleridir. Bu tür işlemler, bazen halka, bazen sadece bankalara, veya hem halka hem de bankalara dönük olarak yapılabilir. Genel uygulama "Hazine Bonoları" adı altında ve çoğu defa 90 gün vadeli bonoların satışında bankalara başvurmaktır. Bu uygulama ile amaçlanan, bankaların likiditesini azaltmak ve buna bağlı olarak kredi hacmini daraltmaktır. Ekonomide enflasyonist baskıların sözkonusu olduğu durumlarda bu tür satış işlemlerine başvurulurken, istihdam artışını sağlamak üzere, hazine bonolarının vadesinden önce ödenmesi, bir başka deyişle vadesinden önce alınması işlemlerine gidilebilir.

Devletin uzun vadeli tahvil ihracı ile gerçekleştirilen açık piyasa işlemleri işe, gelişmiş ekonomilerde faiz oranlarını etkilemek amacı ile kullanılırken, az gelişmiş ekonomilerde daha çok bütçe açığının finansmanı için kullanılmaktadır.

- Faiz ve Reeskont Hadleri: Faiz ve Reeskont oranlarında yapılan değişiklikler para politikasının en çok başvurulan araçlarından- dır. Bu iki araçtan hem iç denge, hem de dış denge amaçlarına ulaşılmasında yararlanır. Fiyat istikrarının sağlanması ile ilgili amaçta, fiyatların yükselme dönemlerinde kredi faiz oranlarının yükseltilmesine gidilebilir. Böylece banka kredilerine yönelen talep yavaşlatılmasıyla, toplam harcamaların azaltılması ve bu yolla, fiyat artışlarının önlenmesi düşünülebilir. Buna karşılık istihdam hacminin arttırılması ve üretim artışı amaçları için bu iki aracın azaltılma yönünde kullanılması gerekebilir. Belli sektörlerde ve yörelerde gelişmenin sağlanması ile ilgili iç denge amacına ulaşılmasında selektif faiz uygulamaları yoluna gidilebilir. Geri kalmış yörelere yapılarak yatırımlar için verilecek kredilerde faiz oranlarının daha düşük olması veya ihracat sektörünün geliştirilmesi amacıyla ihracat kredisi faizlerinin düşük tutulması gibi. Bu ülkelerde faiz hadlerinin yükseltilmesiyle yurt içine uluslararası sermaye girişi ve bu yolla ödemeler bilançosu açıklarının giderilmesi sağlanabilmektedir. Ödemeler bilançosu fazlasının giderilmesinde ise faiz hadleri düşürülmekte ve böylece yurt dışına sermaye çıkışına yol açılmaktadır.

- Kredilerin sınırlandırılması: Yukarıda belirttiğimiz gibi ekonomide mevcut para miktarının teknik deyimle para arzının bir kısmı bankalarca yaratılmaktadır. Banka parası adı verilen butür para arzının kontrolünde yararlanılan araçlardan biri banka kredilerinin sınırlandırılmasıdır. Bu sınırlandırma kimi zaman hükümetler ve onun adına Merkez Bankalarının tavsiye kararlarıyla, kimi zaman da kredilerin belli bir oranda azaltılması veya dondurulması gibi zorlayıcı kararlarla gerçekleştirilir.

- Kanuni Karşılık Oranları: Bankaların yarattıkları kredilerin kontrolünde yararlanılan bir başka araçtır. Bu aracın kullanımını birkaç şekilde gerçekleştirilebilir. Bankalar sahip oldukları mevduatın belli bir oranını Merkez Bankasındaki hesaplarında nakit olarak bulundurmaya yükümlendirilebilirler. Veya, bankalar sahip oldukları mevduatın belli bir oranını devlet tahviline yatırmakla yükümlü kılınabilir. Her iki durumda da amaçlanan, bankaların kredi yaratma, dolayısıyla banka parası yaratma olanağını kontrol etmektir.

İç denge amaçlarından üretim artışı ve istihdam artışının gerçekleşmesi için karşılık oranları düşük tutulurken, fiyat artışlarını önlemek amacıyla yüksek olarak tesbit edilir. Ödemeler dengesi açığını gidermek için kredi hacminin daraltılması, bu yolla yatırımların azaltılması düşünülüyorsa karşılık oranlarının yükseltilmesi yoluna gidilebilir.

- Para Basma (Emisyon): Yukarıda gördüğümüz parasal araçlar, ekonomide mevcut para arzını veri kabul eden ve bu para arzının kullanımını kontrol altına yönelik araçlardır. Para basma, bir başka deyişle emisyon artışı ise ekonomide efektif para arzını arttıran bir araçtır. Hükümetler belli ekonomik amaçlara ulaşmak için emisyon hacminin arttırılmasına veya daraltılmasına karar verebilirler. Fiyat istikrarını sağlama ve ödemeler bilançosu açığı şeklindeki dış dengesizliği giderme amaçları için emisyon hacmi daraltırken, tam istihdamı sağlama, üretimi arttırma, kamusal ve yarı kamusal ihtiyaçları karşılama gibi amaçlar için emisyon hacminin arttırılmasına gidilebilir.

2.2. Maliye Politikası ve Mali Araçlar

Maliye politikası, devletin iç denge ve dış denge amaçlarını gerçekleştirmek üzere ve vergi almak, harcama yapmak yetki ve olanaklarından yararlanılarak ekonomik hayata yaptığı müdahalelerdir. Bir başka şekilde ifade edersek, maliye politikası, belli iktisadi ve sosyal hedeflere ulaşmak amacı ile, kamu hizmetlerinin, kamu harcamalarının ve kamu gelirlerinin iktisadi etkilerini uygun yönde değiştirmek için, bu değişkenlerin büyüklük ve bileşiminde yapılması gereken ayarlamaları ifade etmektedir. (1)

Maliye politikası genel olarak uygulanabileceği gibi, özelleştirmeye, yani sadece bazı faaliyetlere, sektörlerle veya bölgelere yönelik olarak uygulanmaya da elverişli bir politikadır. Maliye politikasının, daha önce görmüş olduğumuz para politikasından farklı yanı araçlarının kesinliğinden ötürü, ekonomide yaratacağı değişikliklerin önceden saptanabilmesidir. Çünkü maliye politikası uygulamaları ile devlet ekonominin harcama kapasitesini fiilen arttırıp, daraltma olanağına sahiptir. Para politikası uygulamalarının sonuçları ise geniş ölçüde bireylerin reaksiyonlarına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak diğer taraftan maliye politikası uygulamaları büyük ölçüde parlamento onayı gerektirdiğinden uygulamaya konması gecikmekte, teknik ifadeyle "iç gecikme süresi", para politikasına göre daha uzun olmaktadır.

Maliye politikasının özü, devlet bütçesinin açık veya fazla verdirilmesi veya denk tutularak yürütülmesidir.

Bu çerçevede içinde, maliye politikasının yürütülmesini sağlayan mali araçları Vergiler ve Devlet Harcamaları olarak iki grupta ele alabiliriz. (2)

(1) Sevim Görgün, Maliye Politikası, İÜİF yayını, İstanbul 1975 s.11.
(2) Bazı kaynaklarda mali araçlar içinde yer alan devlet borçları, özü itibarıyla parasal bir işlem olduğu için, parasal araçlar içinde açık piyasa işlemleri adı altında ele alınmıştır.

1- Vergiler: Esas fonksiyonu kamu giderlerini karşılamak olan vergiler, bunun yanında devletin ekonomik ve sosyal amaçları gerçekleştirmek üzere ekonomiye müdahalesinde oldukça etkin bir politika aracıdır.

Vergileme yoluyla, bireylerin dolayısıyla ekonominin harcama kapasitesini kontrol edilmesi yanında, bu araçtan adil gelir dağılımı amacını gerçekleştirmesinde de yararlanılmaktadır.

Aşağıda başlıca vergiler ve bu vergilerden, belli ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşılmasında ne şekilde yararlanılacağı ele alınmıştır

- Dolaysız Vergiler:

- Gelir Vergisi: Gelir vergisi özellikle gelir dağılımının düzeltirilmesi ve fiyat istikrarının sağlanması amaçlarına ulaşılmasında kullanılan bir mali araçtır. Artan oranlı olması nedeniyle, düşük gelirlerin az, yüksek gelirlerin daha fazla vergilendirilmesini sağlayan gelir vergisi uygulamasında, en az geçim indirimi ve şahsi ve ailevi durumu gözönünde bulunduran diğer bir çok indiriminde gerçekleştirilmesi mümkün olmaktadır.

Gelir vergisinden fiyat istikrarını sağlamada ise iki türlü yararlanılabilir. Birinci şekilde, gelir vergisinin artan oranlı olması nedeniyle, enflasyon dönemlerinde fertlerin ödeyeceği verginin artması, deflasyon dönemlerinde ise azalması yoluyla bu otomatik olarak sağlanmaktadır. Bunun yanında devlet, bilinçli olarak, enflasyonla mücadelede vergi oranlarını arttırarak toplam harcamaları kısma yoluna gidebilir. Gelir vergisinin dış denge üzerindeki etkisi de iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Ödemeler dengesi açığını azaltmak için gelir vergisi oranı arttırılabileceği gibi, özellikle parası konvertibl ülkelerde uluslararası sermaye girişini arttırmak amacıyla gelir vergisi oranı düşürülebilir. Çünkü uluslararası sermaye akımı, kâr ve faiz gelirlerinden düşük vergi alan ülkelere daha fazla olmaktadır.

- Kurumlar Vergisi: Gelir vergisinden ayrı olarak tüzel kişiliği olan işletmelerin kârlarının vergilendirilmesi, tam istihdam ve üretim artışı amaçlarını gerçekleştirmek üzere düşük oranlı olarak yapılabileceği gibi, bazı bölge veya sektörlerin geliştirilmesi amacıyla da düşük oranlı kurumlar vergisi uygulanabilir.

- Mülkiyet ve Servet Vergileri: Dolaysız vergilerden olan bu vergiler kişilerin ekonomik faaliyetlerinden değil, ekonomik durumlarından alınmaktadır. Bu özellikleri nedeniyle özellikle gelir dağılımının düzeltilmesi amacıyla yönelik olarak kullanılabilirler. Bunun yanında, fiyat istikrarının sağlanması amacıyla, bu vergilerin arttırılmasına da gidilebilir. Ekonomik bakımdan gelişmesi amaçlanan bölgelerde, düşük oranlı mülkiyet ve servet vergisi uygulanabilir.

- Veraset Vergileri: Bu vergi de özellikle gelir dağılımını düzeltmek amacıyla kullanılmaktadır. Miras hakkının fırsat eşitliği ve servet dağılımı üzerindeki olumsuz etkilerinin bu vergilerle giderilebileceği düşünülmesine karşın, özellikle mülkiyet hakkının vazgeçilmez bir unsur olduğu ekonomik sistemlerde, bu vergiye mülkiyet hakkını zedelediği gerekçesiyle karşı çıkılmakta ve bu nedenle verginin politik araç olarak etkinliği zayıflamaktadır. Ayrıca bu verginin sermaye birikimini, dolayısıyla üretim artışını engellediği yolunda da görüşler ileri sürülmektedir.

- Dolaylı Vergiler

Özellikle az gelişmiş ülkelerde vergi gelirlerinde önemli bir yer tutan dolaylı vergilerin önemli bir özelliği selektif olarak uygulanabilmeleridir. Dolaylı vergilerin bu özelliğinden yararlanılarak, üretimi arttırılmak istenilen mallara daha düşük oranda uygulanması veya hiç uygulanmaması düşünülebilir. Enflasyonla mücadelede dolaylı vergilerin arttırılmasına karşın, bu vergilerin "katlı yansıma" ya yol açarak yeni bir enflasyon nedeni olacağı ileri sürülmektedir. Dolaylı vergilerin bu

sakıncasını asgariye indirmek üzere, bu vergilerin parakendeciden tüketiciye geçişi aşamasında alınması düşünülebilir. Ayrıca düşük gelir gruplarının yaygın olarak kullandıkları malların daha az, yüksek gelir gruplarının kullandıkları ve "lüks tüketim mali" kabul edilen malların daha fazla vergilendirilmesiyle, dolaylı vergilerden gelir dağılımının düzeltilmesi amacına yönelik olarak da yararlanılabilir.

2- Devlet Harcamaları: Mali araçlar içinde yer alan devlet harcamaları içinde değişik türde birçok harcama sözkonusudur. Çeşitli şekillerde gruplandırılan devlet harcamaları, başlıca kamu yatırımları, mali yardım ve sermaye transferleri, transfer ödemeleri, devlet stoklarında değişmeler, cari harcamalar, ücret ve maaş harcamalarından oluşmaktadır.⁽¹⁾ Ekonomide ulaşılmak istenen amaçlara göre, devlet harcamaları veya "harcama araçlarının" kullanımı da değişmektedir. Aşağıda bu araçlar ele alınacaktır.

- Kamu Yatırımları: Devlet harcamaları içinde en önemli yere sahip harcamalardan biri olan kamu yatırımları, kısa dönemli bir araç olarak kullanılması yanında, esas olarak uzun dönemli bir araç niteliğindedir. Ekonomide fiyat istikrarını sağlamak amacıyla kamu yatırımlarının sınırlandırılması veya yavaşlatılması bu aracın kısa dönemli olarak kullanımıdır. Yatırımların esas önemli etkisi uzun dönemde ortaya çıkacaktır. Üretim kapasitesini arttırmak ve eğitim ve sağlık yatırımları ile nüfusun beşeri niteliklerini geliştirmek ise yatırımların uzun dönemde ortaya çıkan etkileridir.

- Mali Yardımlar ve Sermaye Transferleri: Mali yardımlar (sübvansiyonlar) değişik ekonomik amaçlara ulaşmada yararlanılan araçlardandır. Yatırımların, buna bağlı olarak üretimin artırılması amacıyla, bu araçlara başvurulduğu gibi, fiyat

(1) Devlet harcamalarının: a) Reel harcamalar- Transfer harcamaları b) Cari harcamalar-Yatırım harcamaları ve c) Verimli harcamalar-verimsiz harcamalar şeklinde üç türlü gruplandırılması için Bkz. İsmail Türk, Maliye Politikası (Amaçlar-Araçlar) ve Çağdaş Bütçe Teorileri, 3.b., Ankara, 1975 S. 35-44.

istikrarını sağlamak amacıyla da kullanılırlar. Fiyat istikrarını önleme amacıyla kullanımı, bazı temel malların fiyatının yükselmesini önlemek amacıyla devlet tarafından sübvansiyon verilmesi veya fiyat düşüşünü önlemek amacıyla ve özellikle tarımsal ürünlerde uygulanan taban fiyatı uygulamasıdır.

- Transfer Ödemeleri: Özellikle gelir dağılımının düzeltilmesi amacıyla kullanılan transfer ödemeleri, emeklilik maaşı, yaşlılara ödenen sosyal yardımlar ve işsizlik halinde ödenen maaşlardan oluşmaktadır.

- Devlet Stoklarında Değişmeler: Bazı ürünlerin devlet tarafından stoklanması, dış güvenlik, kitlik tehlikesi gibi stratejik amaçlar dışında, fiyat istikrarını korumak, üretimin artışına devam ettirmek, tam istihdama ulaşmak gibi iç denge amaçları açısından da bir araç olarak kullanılabilir.

- Cari Harcamalar: Devletin kurumsal ve yarı kurumsal mal ve hizmet üretimi ile ilgili olarak yapmış olduğu harcamalar bu grup için yer almaktadır. Özellikle savunma, haberleşme, aydınlatma, ulaştırma gibi toplumsal hizmetleri yerine getirmek amacıyla yapılan cari harcamaların, bir mali araç olarak kullanımları, bu araçların, azalma yönünde esnek olmamaları nedeniyle her zaman mümkün olmamaktadır. Bu harcamaların azalma yönünde esnek olmamasına rağmen "yavaşlatılması" veya "hızlandırılması" mümkündür. Enflasyon dönemlerinde cari harcamaların yavaşlatılması yoluna gidilirken, durgunluk dönemlerinde, cari harcamalar hızlandırılabilir. Bunun yanında harcamaların belli bölge veya sektörlere yönelik olarak yapılmasıyla, amaçlanan sektör veya bölgelerin geliştirilmesi sağlanabilir.

- Ücret ve Maaşlar: İşsizliğin giderilmesi, ekonomik durgunluğun önlenmesi, üretim artışı ve gelir dağılımının düzeltilmesi gibi nedenlerle ücret ve maaşlar arttırılırken enflasyonun önlenmesi amacıyla, bu harcamalarda sınırlamaya gidilebilir.

- Diğer Dış Harcamalar: Başka ülkelere yardımları içeren bu tür harcamalar, daha çok gelişmiş ülke ekonomileri için sözkonusudur ve ülkeler kendi ekonomilerindeki talep yetersizliğini gidermek için, yeni pazar açmak gibi ekonomik amaçlar yanında siyasal amaçlarla da bu tür harcamalara başvururlar. Azgelişmiş ülkelerde ise, bu harcamaların politik araç olarak kullanılmaları sözkonusu değildir.

2.3. Dışsal Politikalar ve Dışsal Araçlar

Ekonomik amaçlara ulaşılmasında yararlanılan üçüncü politika ve araç grubu, dışsal politikalar ve dışsal araçlardır.

Dışsal politikaları genel olarak bir ülkenin yabancılarla olan ekonomik ilişkilerini düzenlemeye yönelik politikalar olarak tanımlayabiliriz. Ancak yurtiçi ekonomik faaliyetlerle, uluslararası ekonomik ilişkiler arasında çok yakın ve karşılıklı ilişkilerin sözkonusu olması nedeniyle, temelde dış dengeyi sağlamaya yönelik olan dışsal politikalar, iç denge amaçları üzerinde de dolaylı veya dolaysız olarak etkili olmaktadır. Dış ticaret, döviz kuru, dış yardım ve dış yatırımlarla ilgili olarak alınan kararlar bir taraftan dış dengenin sağlanmasına yardımcı olurken, diğer taraftan yurtiçi üretimin arttırılması, gelir dağılımı, tam istihdam ve fiyat istikrarı gibi yurtiçi ekonomik amaçlara da yansımaktadır. Dışsal politikalarla ilgili olarak alınan kararların önemli bir özelliği, yurtiçi otoritelerce belirlenmesi yanında, büyük ölçüde diğer ülkelerle yapılan anlaşmalara dayanmasıdır.

Dışsal politikaları; dış ticaret politikası, döviz kuru politikası, yabancı sermaye yatırımları politikası ve dış yardım politikası olarak dört grupta ele alabiliriz. (1)

---

(1) Rıdvan Karluk, Uluslararası Ekonomi; Teori, Politika, Sistem, Kurumlar, Bilim ve Teknik Yayınevi, İstanbul, 1984, s.218-220. Bu kaynakta dışsal politikalar içinde Ödemeler Bilançosu politikası da yer almaktadır. Ancak bizim çalışmamızda Ödemeler Bilançosu Dengesi bir amaç olarak ele alındığından, bu ayrıma yer verilmemiştir.

Dış ticaret politikası, hükümetlerin ithalat ve ihracat işlemleri üzerindeki, gümrük tarifeleri, miktar kısıtlamaları ve mali yardımlarla ilgili olarak aldıkları kararları içermektedir.

Döviz kuru politikası; uluslararası ödemelerin belli bir düzende gerçekleştirilmesi amacıyla, ödemelerin dengesini etkilemek için döviz kuru ile ilgili olarak alınan bütün önlemlerdir. Yabancı sermaye yatırımları politikası; hükümetlerin özellikle uluslararası uzun dönemli sermaye yatırımlar ile ilgili kararlarını içerir.

Dış yardım politikası; özellikle az gelişmiş ülkelerde amaçlanan büyüme hızını gerçekleştirebilmek için, gerekli olan yurtiçi tasarrufların yetersizliği yanında, dış dengesizliklerin gerekli kıldığı dış yardımlara ilişkin olarak ve bu yardımların ülke çıkarlarına en uygun koşullarda sağlanabilmesi için alınan kararlardan oluşmaktadır. Dışsal politikaların uygulamasında kullanılan başlıca araçlar ise döviz kuru, gümrük tarifeleri ve kotalardır. (1)

- Döviz Kuru: Döviz kuru bir yabancı paranın ulusal para cinsinden fiyatıdır. Ancak döviz kuru bir fiyat olmakla beraber, yapısında oluşan bir değişikliğin etkisi herhangi bir mal fiyatındaki değişimin yaratacağı etkiden çok farklıdır. Örneğin elma fiyatındaki değişimin etkisi sadece elma talebi veya en yakın ikame malının fiyat ve talebi üzerinde olacağı halde, döviz kurundaki bir değişimin etkisi ilk aşamada sadece uluslararası ekonomik ilişkilere konu olan mal ve hizmetlerin fiyat ve piyasalarını, sonra da bunlar aracılığıyla çeşitli piyasaları etkilemektedir. (2) Böylece döviz kurundaki değişimler, sadece dış denge amacı üzerinde değil, fiyat istikrarı, üretim artışı, istihdam artışı, gelir dağılımı gibi iç denge amaçları üzerinde de geniş ölçüde etkili olmaktadır. Döviz kurunun ekonomide yol açtığı etkilerin bu denli geniş olması onun bir politika aracı

(1) Bazı Kaynaklarda, dışsal araçlar içinde ihracatın teşviki, yabancı sermayenin teşviki gibi araçlara da yer verilmektedir. Ancak teşvik kapsamı içindeki uygulamaların mali ve parasal nitelikte olması (vergi iadesi, düşük faizli kredi vb) düşünülerek, bu araçlara dışsal araçlar içinde yer vermemiş bulunuyoruz.

(2) Walter, Riecher Klaus, Economic Effects of Exchange Rate Changes, Lexington Books, D.C. Heath and Comp., Lexington, Mass. 1978, S.4.

haline gelmesine neden olurken, döviz kurundaki değişmelerin etkileri de ekonomik literatürde geniş ölçüde tartışılan bir konu olmuştur.

Döviz kurunun birbaşka özelliği onun uluslararası bir araç olmasıdır. Bir ülkede meydana gelen kur değişikliği sadece o ülke ekonomisini etkilemekle kalmamakta, o ülke ile ekonomik ilişkileri olan diğer ülkeleri de etkilemektedir. Bu nedenle döviz kuruna ilişkin olarak alınan kararlarda ülkenin yetkili otoriteleri yanında uluslararası kurumlarının da yönlendirmeleri büyük ölçüde rol oynamaktadır.

- Gümrük Tarifeleri: Gümrük tarifeleri eski ve ençok kullanılan dışsal araçlarından biridir. Gümrük, tanım olarak belli bir malın ülke sınırlarını geçişinde ödenmesi gereken vergi, resim ve harçlardır. Gümrük tarifeleri ise, bir ülkede geçerli olan gümrük oranlarının mallara göre listelenmiş şeklidir. (1)

Gümrük vergileri esas olarak ithal edilen mallar üzerinde uygulanmaktadır. İhracatta gümrük vergisi uygulaması ise, uygulamada oldukça az rastlanan bir durumdur. Gümrük vergilerinin bu şekilde kullanımı, vergi uygulanan malın, yurtiçi arzını garantiye almak amacıyla olabilir.

İthalata uygulanan gümrük vergileri, dış ticaret kadar eski bir uygulamaya sahiptir. Gümrük vergileri ile ithalat üzerine konan kısıtlamalar, ithalat hacmini daralttığı ölçüde dışarıya yapılan ödemelerin azalmasına ve ödemeler bilançosu açığının giderilmesine katkıda bulunacaktır. Ancak gümrük vergilerinin esas amacı, yerli sanayiın korunması ve buna bağlı olarak yerli üretimin ve yurtiçi istihdamın artmasıdır. Öte yandan bazı bölge ve sektörlerin

---

(1) Onur Kumbaracıbaşı, Dış Ticaret Teorisi ve Uluslararası Ekonomi, Ankara, ITIA Yayını, Ankara, 1976, s.149-152.

teşviki amacıyla, bu bölge ve sektörlerle yapılacak yatırımlar için ithal edilecek makine ve teçhizat ile hammadde ve yarı mamul mallara uygulanan gümrük vergilerinin düşük tutulması veya tamamen kaldırılması yoluna gidilebilir.

Gümrük vergileri fiyat istikrarı amacına yönelik olarak da düşük tutulabilir. Bu şekilde, yurda ucuz ithal mallarının girme- siyle yurtiçi rekabeti arttırmak ve fiyat artışlarını azaltmak amaçlanabilir. Ancak yerli üretimin rekabet gücünün olmaması halinde düşük gümrük tarifeleri, yurtiçi üretimin azalmasına neden ola- bilecektir.

- Miktar Sınırlamaları (Kotalar): Belli amaçları gerçekleştirmek üzere hükümetlerin dış ticarete müdahale için kullandıkları bir başka dışsal araç kotalardır. Kotaların ekonomide yarattığı etkilerin gümrük tarifeleri ile olan benzerliği nedeniyle, bazı yazarlarca, bir nevi tarife olduğu belirtilen kotalar, gümrük tarifelerinden farklı olarak ithalat miktar ve değeri üzerinde mutlak bir sınırlama getirmektedir. Gümrük tarifeleri ithal malı fiyatlarını arttırarak, bu malların ithalatını dolaylı yoldan etkilemekte ve özellikle ithal malları talebinin fiyat esnekliğinin l'den küçük olması halinde, gümrük tarifeleri ile ithalatının kısıtlanması mümkün olmamaktadır. Kotaların ise, ithalatı sınırlama etkisinin kesin olması ve ithalatı istenen ölçüde daraltması nedeniyle, ticaret bilançosunu düzeltme, ithal ikamesi sanayi dallarında yurtiçi üretimi arttırma ve işsizliği giderme gibi iç ve dış denge amaçlarına ulaşılmasında daha etkin bir araç niteliğindedir⁽¹⁾

Özellikle döviz olanaklarının sınırlı olduğu az gelişmiş ülkelerde, kıt olan döviz gelirlerinin ekonomik amaçlara en uygun

(1) Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, 2.b., Turhan Kitabevi, İstanbul, 1978, s.255-257.

şekilde kullanımını sağlayabilmek için yaygın olarak başvurulan bir dışsal araç olan kotaların tarifelerden birbaşka farklı yanı da, daha fazla esnekliğe sahip olmasıdır. Hükümetlerin ekonominin içinde bulunduğu duruma göre süratle kota uygulamasına gidebilmesi ve kota uygulamasını gerektiren durum ortadan kalktıktan sonra, kotaların da kolaylıkla kaldırılabilmesi mümkün olduğu halde, kanunlarla uygulamaya konan gümrük tarifelerinin uygulamaya konulması ve uygulamadan kaldırılması belli bir süreyi gerektirmektedir.

2.4. Kontrol Politikası ve Kontrol Araçları

İç ve dış dengeye ilişkin olarak belirlenen araçlara ulaşılmasında yararlanılabilecek bir başka politika ve araç grubu, kontrol politikası ve kontrol araçlarıdır. Kontrol politikası, devletin, belli ekonomik amaçları gerçekleştirmek üzere, ekonomiye doğrudan müdahale etme kararlarını içermektedir. (1) Kontrol politikasının uygulanmasında yararlanılan kontrol araçları ile ekonomik amaçlara ulaşılmasını engelleyen sorunlara doğrudan müdahale etmek mümkün olmaktadır. Kontrol araçlarının önemli bir özelliği, bu tür araçların belirlenen amaca derhal ve kesin olarak ulaşmayı mümkün kılmalarıdır. Ekonomide herhangi bir alanda ortaya çıkan aksaklığı gidermek üzere, doğrudan o alana yönelik olarak kullanım olanağı, bir başka deyişle selektif kullanım olanağı olan kontrol araçları ile, ekonomik sorunların kökenine inilmekten çok geçici çözümler sağlanması, bu araçların daha çok kısa dönemli amaçlar açısından etkin bir araç olmasına yol açmaktadır. Kontrol araçları, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullara göre değişiklik gösterebilir. Aşağıda başlıca kontrol araçları ve bunların hangi ekonomik amaçlara yönelik olarak kullanılabilecekleri incelenmiştir.

---

(1) Vural Savaş, a.g.e. s.401.

- Mal ve Hizmet Fiyatlarının Kontrolü : Bu aracın kullanılmasının temel amacı fiyat istikrarıdır. Ayrıca gelir dağılımının düzeltilmesi, girdi fiyatları kontrolüyle üretim artışının sağlanması gibi iç denge amaçları yanında, ödemeler bilançosu açıklarını azaltma (ihraç mallarının yurt içi fiyatlarının kontrolü) amacıyla da fiyat kontrolleri yapılabilir. İstihdamın arttırılması ve üretimin teşviki için ise fiyat kontrollerinin azaltılması veya tamamen kaldırılması düşünülebilir.

- Ücretlerin Kontrolü: Ücretlerin üretim maliyetlerinde önemli bir yer tutması halinde, fiyat istikrarını, ödemeler dengesini sağlama gibi amaçlar yanında, tam istihdamı sağlama amacıyla da ücretlerin kontrolüne gidilebilir. Bu amaçla yapılan ücret kontrolleri, ücretlerin dondurulması, ücret tavanının tesbiti veya toplu sözleşme uygulamalarının dondurulması şeklinde gerçekleştirilebilir. Adil gelir dağılımı amacı açısından ücret kontrolleri ise, asgari ücret seviyesinin tesbit edilmesi şeklinde uygulanır.

- Kiraların Kontrolü: Özellikle gelir dağılımının düzeltilmesi ve fiyat istikrarının sağlanması amaçları açısından önem taşımaktadır. Bu aracın uygulanması genellikle kira artışlarının belli bir oranla sınırlandırılması şeklinde olmaktadır.

- Döviz (Kambiyo) Kontrolü: Ülkeye giren ve çıkan döviz miktarının doğrudan doğruya kontrol edilmesi ileri sanayi ülkelerinde, ödemeler bilançosu açıklarının arttığı dönemlerde geçici olarak başvurulan bir araç olduğu halde, parasal dualizm içindeki az gelişmiş ülkelerde, ödemeler bilançosu dengesizliklerinin yapısal ve devamlı karakterde olması nedeniyle, döviz kontrolleri de sürekli uygulanan bir araç durumundadır.

Döviz kontrolü uygulanan ekonomilerde, döviz geliri elde eden bütün kişi ve kurumlar, bunları devletin belirleyeceği bir bankaya veya merkez bankasına belirli bir süre içinde satmak zorundadır. Döviz ihtiyacı duyanlar ise, döviz elde edebilmek için önce kambiyo otoritelerinden ödemenin türü ve miktarı konusunda "izin" (lisans) almak zorundadır. Bunun doğal sonucu olarak döviz dayanan harcamalar, ancak döviz gelirleriyle sınırlı olarak

yapılabileceğinden, döviz gelirleri ile giderleri arasında bir dengenin gerçekleşmesi de mümkün olabilecektir. Bu açıdan döviz kontrolleri, ülkenin döviz stoklarının korunması ve ödemeler bilançosu açıklarının giderilmesi gibi dış denge amaçları açısından önemli bir yere sahiptir.

- Yatırımların Kontrolü: Fiyat istikrarı, tam istihdam ve belli bölge veya sektörlerin geliştirilmesi gibi iç denge amaçları yanında dış denge amacı açısından da yatırımların kontrolü önemli bir politika aracıdır.

Yatırım kontrolleri kullanılan teknoloji açısından olduğu gibi, yatırımın kuruluş yeri açısından da yapılabilir.

Yatırımların ülkede istihdamı arttıran, yurt içinde hammaddeyi kullanan teknolojiye uygun olup olmadığı kontrol edileceği gibi, yatırımların bölgelerarası dengesizliği gidermek üzere, geri kalmış bölgelere kaydırılması için çeşitli önlemler alınabilir. Bunun dışında yatırımların çevre kirliliği açısından da kontrolleri çağımızda oldukça önemli bir yere sahiptir.

-Tüketim Malları Dağıtımının Kontrolü: Savaş veya kıtlık gibi olağanüstü durumlarda fiyat istikrarını korumak, ödemeler bilançosunu düzeltmek amaçlarıyla tüketim malları dağıtımını devletçe kontrol altına alınabilir. Kaynak dağılımını, öncelik verilen sektörler lehine gerçekleşmesini sağlamak amacıyla da tüketim malları dağıtımını kontrol altına alınabilmektedir. Bir çok sosyalist ülkede bunun örneklerini görmekteyiz. Bu ülkelerde planda öncelik verilen sektörlerin gelişmesini sağlamak üzere kaynakların bu sektörler lehine dağıtımını için, tüketim malları dağıtımını üzerinde çeşitli kontroller uygulanabilmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, burada başlıca kontrol araçlarını ele almış bulunuyoruz. Ekonomik durumun gereklerine göre daha pek çok kontrol aracının uygulanması mümkündür. (1)

(1) Kontrol politikasının uygulanmasında kullanılan diğer kontrol araçları konusunda Bkz. Vural Savaş, a.g.e. s.402.

2.5. Kurumsal Yapı Değişmeleri ve Kurumsal Araçlar

Kurumsal yapı değişiklikleri veya aynı anlama gelmek üzere yapısal reformlar ekonomik amaçlara ulaşılmasında yararlanılan bir politik araç grubudur. Yapısal reformlara, ekonomik yapıda köklü değişikliklerin gerçekleştirilmesi amacıyla başvurulmaktadır. Daha önce incelemiş olduğumuz iktisat politikaları ve politika araçları, ekonominin mevcut kurumsal yapısının korunduğu varsayımına göre ele alınmıştır. Gerçekte ise, amaçların gerektirmesi halinde bu kurumsal yapıyı değiştirmeye yönelik politikaların uygulanması mümkün olabilmektedir. Bu politikalar, ekonomide varolan bazı kurumları kaldırıp, yerine yenilerinin getirilmesi kararlarını içerdiği gibi, herhangi bir politika aracının kapsamını ve niteliğini değiştirmeye yönelik kararları da içerebilir. Ancak ekonomik yapıda köklü değişimleri içermesi ve genellikle uygulanabilmesi için yasa çıkartılmasının gerekli olması, bu değişikliklerden olumsuz etkilenebilecek çeşitli baskı gruplarının engellemelerine neden olabilmektedir. O zaman yapısal değişikliklerin uygulamaya konabilmesi kimi zaman gecikmekte veya hiç gerçekleşmeyebilmektedir. Bunun yanında, bazı değişikliklerin hızla uygulamaya konabilmeleri halinde bile, olumlu etkilerin uzun dönemde ortaya çıktığı görülmektedir. Bütün bu faktörler yapısal araçların etkinliğini azaltsa bile, yapısal politikalar iç ve dış denge amaçlarına ulaşılmasında önemini korumaktadır.

Yapısal reformlar, her ülkenin ekonomik yapısına ve ekonomik yapıda mevcut sorunlara bağlı olarak değişmektedir. Başlıca yapısal reformları şöyle sıralayabiliriz.⁽¹⁾

-Toprak Reformu; Özellikle az gelişmiş ülkeler açısından önemlidir. Büyük toprakların devletleştirilerek, topraksız köylüye dağıtımını ifade eden toprak reformu kavramı, gelir dağılımındaki adaletsizliğin en büyük nedenlerinden birini ortadan kaldırmayı amaçlar. Ancak, bu reformun gerçekleştirilmesinin parlamento onayını gerektirmesi nedeniyle, politik çıkar gruplarının baskısı toprak reformu yasasının çıkmasını engelleyebilir veya gerçek amacına hizmet etmekten uzak bir yasa çıkmasına neden olabilir.

(1) Vural Savaş, a.g.e, s.417-424.

-Sosyal Güvenlik Reformu: Sosyal güvenlik sisteminin toplumun tümüne yaygınlaştırılması amacıyla, yeni sosyal güvenlik kurumlarının kurulması ve mevcut kurumların kapsamının genişletilmesi için alınan kararlar, bu reformun kapsamı içindedir. Bu kararlara örnek olarak işsizlik sigortasının kurulması, emeklilik maaşları veya emeklilik ikramiyesinin enflasyona karşı endekslenmesi gibi uygulamalar verilebilir. Sosyal güvenlik reformuyla amaçlanan, adil gelir dağılımının gerçekleşmesi ve böylece toplumdaki sosyal gerilimlerin azaltılmasıdır.

- Mali Yardım Sistemindeki Değişmeler: Mali yardımlar üretim artışını sağlamak ve gelir dağılımını düzeltmek yanında, ihracat artışı sağlayarak ödemeler bilançosunu düzeltmek amacıyla, tarımsal üreticilere, sanayicilere ve ihracatçılara devlet tarafından yapılan ödemelerdir. Bu alanda yapılacak reformlar, bu yardımların miktarını arttırmak, kapsamını geliştirmek, yardımların politik kaygılarla değil, verimlilik ilkesine göre verilmesini sağlamak, bürokratik engelleri azaltmak şeklinde alınan önlemleri içerir.

-Vergi Sisteminde Değişmeler: Bu alanda yapılacak reformlar, mevcut vergilerin oranlarının değiştirilmesi, yeni vergilerin konması veya bazı vergilerin kaldırılması, vergi kapsamının genişletilmesi gibi kararların yanında vergi iadesinin yetersizliğini gidererek ve vergi kaçakçılığını önleyecek önlemlerin alınmasını içerir. Adil gelir dağılımı ve etkin kaynak dağılımı amaçları yanında, tüketim kalıplarının değiştirilmesinde de vergileme önemli bir araçtır. Vergi reformları ile bu aracın etkinliğini önemli ölçüde arttırmak mümkün olabilmektedir.

- Bankacılık Sisteminde Değişmeler: Banka sisteminin rekabet koşullarına uygun şekilde işlemesi amacıyla gerekli düzenlemelerin yapılması, bir bölümünün ihtisas bankaları haline getirilmesi, bir bölümünün birleştirilerek daha güçlü bankaların oluşturulması, bir bölümünün ise parçalanarak yerel bankalar haline dönüştürülmesi gibi uygulamalar yanında, gerekli görülmesi halinde bankaların

devleştirilmesi gibi uygulamalar da bankacılık sisteminde gerçekleştirilebilecek reformlardır.

- Sermaye Piyasası Reformu: Kaynakların etkin kullanımı, tasarrufların arttırılması, üretimin arttırılması, yerli sanayinin geliştirilmesi gibi amaçlar açısından sermaye piyasasının kurulması ve geliştirilmesi için alınacak önlemler bu alanda yapılacak reformun kapsamı içinde yer almaktadır.

- Ekonomide Devlet Sektörünün Ağırlığının Değişmesi: Ekonomik amaçlara ulaşılmasının ancak piyasa mekanizmasıyla mümkün olacağı şeklinde bir görüşün kabul edilmesi halinde, ekonomide devlet sektörünün payını azaltmaya yönelik bir dizi yapısal değişiklik gerçekleştirilebilir. Bunlar; planlama örgütünün devreden çıkartılması bütün ekonomik değişkenlerin, piyasada arz talep kurallarına bağlı olarak oluşması, devletin görevlerinin liberalizmin felsefesine uygun olarak, savunma, iç güvenlik ve adalet hizmetleriyle sınırlandırılması amacıyla yapılan değişikliklerdir.

- Piyasa Reformu: Piyasanın rekabet koşullarına uygun işlemlerini sağlamak ve tüketiciyi korumak amacıyla, tekelleşmeye karşı önlemler alınması, ekonomik etkinlik, üretim artışı ve adil gelir dağılımı amaçları açısından önemli olduğu gibi, iç piyasada tekelci konumlarına dayanarak kalitesiz mal üreten firmaların, mallarının kalitesinin yükseltmesi ve böylece ihracat olanaklarının arttırılması gibi amaçlar açısından da büyük öneme sahiptir.

- Kambiyo Reformu: Bu alanda yapılacak değişiklikler, döviz kontrollerinin kaldırılması, döviz kuru sisteminin değiştirilerek sabit döviz kuru sisteminden dalgalı döviz kuru sistemine geçilmesi şeklindeki kararları içermektedir. Bu alanda gerçekleştirilen değişikliklerle, döviz kurunun döviz piyasasında belirlenmesi ve böylece ekonominin dış dengesizliklerinin azaltılması amaçlanmaktadır.

3- İÇ DENGE VE DIŞ DENGE SORUNUNUN TEORİK GELİŞİMİ

Çalışmamızın önceki bölümünde, devletin iç denge ve dış denge amaçlarını gerçekleştirmek üzere ekonomiye müdahale ederken, hangi politika ve politika araçlarından yararlanabileceğini görmüş bulunuyoruz. Ancak, ekonomide belirli amaçları gerçekleştirmek üzere, devletin iktisat politikalarını bilinçli bir şekilde uygulaması, esas olarak Keynezyen iktisadın gelişmesinden sonra ortaya çıkan bir olgudur. Keynezyen iktisattan önce, geçerli ve hakim iktisat teorisi olan, Klasik İktisat Teorisinde, gerçekleştirilmek istenen iç denge ve dış denge amaçlarına ekonominin kendiliğinden (otomatik) olarak ulaşılacağı görüşünden hareketle, devletin müdahalesine gerek olmadığı ileri sürülmekteydi.

Bu nedenle, iç denge ve dış denge amaçlarına ulaşılmasında, devletin çeşitli iktisat politikaları ve politika araçlarından ne şekilde yararlanacağını, analizine geçmeden önce, iktisat teorisinin "tarihsel-teorik" gelişiminin incelenmesinin, gerek farklı ekonomik yapılarda iç denge ve dış denge sorunlarının anlaşılması, gerekse günümüzde Keynezyen iktisatçılarla, temelde klasik iktisatçıların bir devamı olan, "paracılar" arasındaki tartışma konularına ışık tutması açısından yararlı olacağına inanıyoruz. Bu amaçla çalışmamızın bu bölümünde önce klasik iktisat teorisinde kendiliğinden sağlanan iç denge ve dış denge mekanizması, bu teorisinin varsayımları altında incelenecek, daha sonra ise keynezyen teoride iç denge ve dış denge sorunu ele alınacaktır.

3.1. Klasik İktisat Teorisinde İç Denge ve Dış Denge:

Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, klasik iktisat teorisinde iç denge ve dış dengeye ilişkin amaçlara, piyasa mekanizmasının işleyişiyle kendiliğinden ulaşılacağı ileri sürülmektedir. Ekonomide tam rekabet koşullarının daima geçerli olduğunu, varsayan klasik iktisatçılar, bu koşullar altında piyasa mekanizmasının kaynakların tam kullanımını sağlayacağı, optimum gelir

bölüşümüne ulaşılacağı ve ekonomide optimum gelişme hızının gerçekleştirileceği sonucuna varırken, devletin ekonomiye müdahalesini, genellikle ekonomik düzenin genel ahengini bozucu dış etkiler olarak kabul etmişlerdir.⁽¹⁾ Klasik teoride devletin görevleri temel olarak;

- a- Dıştan gelen saldırılara karşı ülkeyi savunma,
- b- Ülkede düzen ve güvenliği sağlama,
- c- Toplum için yararlı olmakla beraber, kişilere doğrudan fayda sağlamayan hizmetleri gerçekleştirme bir başka deyişle kamusal mal ve hizmetleri sağlama olarak belirlenmiştir.⁽²⁾

Bu görevleri dışında, devlet ekonomiye müdahale ederse, bu müdahale ancak ekonominin tam rekabet koşullarına yaklaşmasını sağlamak amacıyla sınırlı olmalıdır.⁽³⁾ Bu anlamda klasik teori sınırlı olarak, para politikası uygulamasına yer verirken, maliye politikası uygulamasına hemen hiç yer vermemektedir. Kamu faaliyetlerinin etkinliğinin düşük olduğuna inanan klasik iktisatçılar, kamu harcamalarının mümkün olan en düşük seviyede tutulmasını öngörmüşlerdir. Dışsal politika olarak, serbest dış ticaret politikasının geçerli olduğu klasik teoride, yeni kurulan sanayilerin (yavru sanayiler) korunması amacıyla, sınırlı olarak gümrük vergilerine yer verildiği görülmektedir. Koruma amaçlı gümrük vergileri yanında, ihracatı teşvik önlemlerine de yer verilebileceğini öne süren klasik iktisatçılar, koşul olarak, bu uygulamaların fiyat mekanizmasının işleyişinde saptalara yol açmasını önleyecek tedbirlerin alınmasını öngörmüşlerdir.⁽⁴⁾

---

(1) Marina V. Whitman,, Policies for Internal and External Balance, International Finance Section, D. of Eco., Princeton Univ. Press, Princeton, 1970, s.1.

(2) David P. O'Brien, The Classical Economists, Clarendon Press, Oxford, 1975, s.275.

(3) Marina V. Whitman., a.g.e., s.1.

(4) David P. O'Brien. a.g.e., s.380,

Aşağıda, klasik teorinin varsayımları altında, ekonominin nasıl kendiliğinden iç denge ve dış dengeyi sağladığı çeşitli piyasalar yardımıyla incelenecektir.

3.1.1. Klasik İktisat Teorisinde İç Denge:

Klasik İktisat Teorisinde ekonomide kendiliğinden sağlanan iç denge mekanizmasının analizi emek piyasası, mal piyasası ve para piyasasının yardımıyla yapılacaktır.

3.1.1.1. Emek Piyasası:

Klasik Teoride, ekonominin "istihdam düzeyi" ve buna bağlı olarak toplam üretim (milli gelir-MG) seviyesi emek piyasasında belirlenir. (1)

Teorinin emek piyasası ile ilgili temel varsayımları şunlardır:

1- Hem emek, hem mal piyasalarında tam rekabet koşulları geçerlidir.

2- Üretim kâr maksimizasyonu amacıyla yapılmaktadır.

3- Emek tektip (homogeneous) ve istenildiği kadar küçük ünitelere bölünebilir (divisible) bir üretim faktörüdür.

4- Emek dışındaki diğer üretim faktörleri (kapital ve doğal kaynaklar) ile üretim teknolojisi sabittir.

Bu varsayımlar altında emek talebi fonksiyonu;

$$Em_T = f\left(\frac{Üc}{F_i}, \bar{K}_a\right) f' < 0 \text{ şeklinde,}$$

Emek arz fonksiyonu ise;

$$Em_A = f\left(\frac{Üc}{F_i}, \bar{K}_a\right) f' > 0 \text{ şeklinde belirlenir.}$$

Buna göre, Em_T , reel ücretle ters yönlü, Em_A ise, doğru yönlü bir ilişki içindedir. Em_T 'nin, $\frac{Üc}{F_i}$ ile ters yönlü bir ilişkiye

(1) Vural Savaş, Keynezyen....., s.12-14.

sahip olmasının nedeni "firma dengesi" veya "kâr maksimizasyonu" ile açıklanır. Kısa dönemde tek değişken faktör emek olunca, kâr maksimizasyonu için gerekli marjinal masraf marjinal gelir (MM=MG) koşulu kendiliğinden $\frac{\dot{U}c}{F_i} = MEP_E$ dönüşür. (MEP_E = emeğin marjinal fiziksel produktivitesi)

Em_A nın $\frac{\dot{U}c}{F_i}$ nin birbaşka deyişle reel ücretin doğru yönlü bir fonksiyonu olması ise, mal piyasasını incelerken ele alacağımız, **Mahreçler Kanunu** veya "Say Kanunu" ile açıklanmaktadır. Üretim, ihtiyaçların karşılanması için yapılacağından, emeğin ne kadar arz edileceği, emek sahiplerinin ihtiyaçlarına bağlıdır. Dolayısıyla, emek sahibinin ne kadar emek arzedeceği, "çalışmanın marjinal zahmeti" ile "ücretin sağlayacağı marjinal tatmin" arasındaki dengeye bağlıdır. Eğer emek sahibi, çalışmamanın sağlayacağı yararı, ücret gelirinden elde edeceği yarardan fazla bulursa çalışmaz. Bu durumda ortaya çıkan "işsizlik" ise iradi işsizliktir. Bu nedenle reel ücret arttıkça, kişinin emek arzını arttırması rasyonel bir davranıştır.

Em_A ve Em_T fonksiyonlarının reel ücrette ($\frac{\dot{U}c}{F_i}$) göre değişik eğimli olmaları ise, emek piyasasında dengenin "tek" ve "kararlı" olmasını sağlar.

Dolayısıyla emek piyasası

$$Em_T = f\left(\frac{\dot{U}c}{F_i}, \bar{K}_a\right) f' < 0$$

$$Em_A = f\left(\frac{\dot{U}c}{F_i}, \bar{K}_a\right) f' > 0$$

$$Em_T = Em_A$$

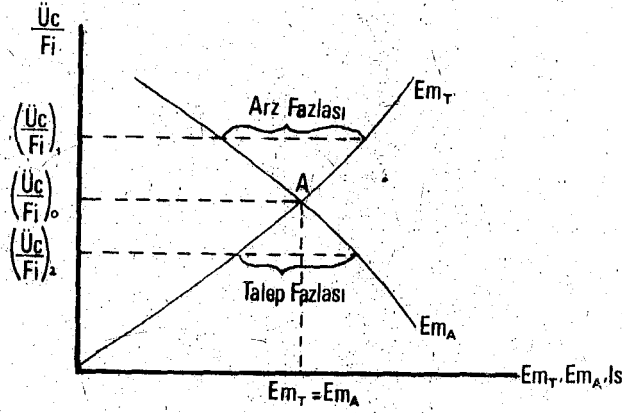
denklemleriyle belirlenir.

Buna göre klasik teorinin vardığı sonuçlar şunlardır.

1- Emek piyasasında geçerli (câri) ücret seviyesinde isteyen herkes iş bulabilir, teknik deyişle ekonomi tam istihdamdadır.

2- Parasal ücretlerin ($\dot{U}c$) ve fiyatlar genel seviyesinin (F_i) esnek olması halinde ekonomi, kendiliğinden tam istihdama ulaşır. Klasik teorinin emek piyasası ile ilgili bu varsayımları ve vardıkları sonuçlar aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil I

Şekilde görülen A noktasında, emek arzının emek talebine eşitlenmesiyle ortaya çıkan denge istihdam düzeyi, aynı zamanda tam istihdam düzeyidir.

Klasik teoriye göre, emek piyasasında sağlanan denge durumundan uzaklaşma halinde (reel ücretler de yükselme veya düşüş nedeniyle), tam rekabet varsayımının gereği olarak fiyat ve ücretlerin esnekliği nedeniyle, kendiliğinden tekrar dengeye dönüş sağlanacaktır.

Eğer ekonomide herhangi bir nedenle reel ücret artarsa $(\frac{\dot{U}c}{F_i})_1$, emek piyasasında, bir "arz fazlası" ortaya çıkacak ve emekçiler arasındaki rekabet nedeniyle parasal ücretler düşecektir. Diğer taraftan parasal ücretler, büyük bir tüketici kütesinin gelirini oluşturduğundan, parasal gelirler ve toplam harcamaların düşmesi nedeniyle, toplam talep ve buna bağlı olarak fiyatlarda düşebilir. Ancak, emek piyasasının kendiliğinden tam istihdamı sağlaması, teknik deyişle, emek piyasasında "kararlı denge" halinin varlığı, fiyatların, parasal ücretlere oranla daha az esnek olmasına bağlıdır. Gerçekten de eğer parasal ücretler düşerken, fiyatlar genel seviyesi de aynı oranda düşerse reel ücret değişmez ve ekonomide kendiliğinden sağlanan tam istihdam mekanizması işlemez.

Buna göre, emek piyasasında reel ücretlerin yükselmesiyle ortaya çıkan emek arz fazlası, parasal ücretler düşerken, fiyatların sabit kalması veya parasal ücretlerden daha az düşmesi halinde, reel ücretlerin düşmesiyle giderilecek ve ekonomi tekrar tam istihdama dönecektir.

Aynı şey reel ücretlerin azalması $\left(\frac{\dot{U}c}{\dot{F}i}\right)_2$ hali içinde geçerlidir. Bu durumda ortaya çıkan emek talep fazlası ise, işverenlerin rekabeti sonucu parasal ücreti yükseltecek ve eğer fiyatlar sabitse veya parasal ücretlerden daha az yükselirse, reel ücretlerin tekrar denge seviyesine doğru yükselmesiyle emeğe yönelen fazla talep ortadan kalkacaktır. Görüldüğü gibi, klasik teoriye göre, temel iş denge amaçlarından biri olan tam istihdama, ekonomide kendiliğinden ulaşılmaktadır. Eğer tam istihdam sağlanamamış ve ekonomide işsizlik ortaya çıkmış ise, Klasik Teoriye göre bunun nedeni, parasal ücretlerin, işçi sendikaları vb. gibi baskılardan dolayı, emek piyasasında dengeyi sağlayacak düzeye düşmemesidir. Bir başka deyişle, ekonomik hayat herkese iş sağlamakta, fakat bazı kişiler bu istihdam seviyesinin gerektirdiği ücret düzeyinde çalışmak istemedikleri için işsiz kalmaktadırlar.

3.1.1.2. Mal Piyasası:

Klasik İktisat teorisinde toplam üretim (veya milli gelir) (MG) üretim fonksiyonuna göre, toplam talep ise, "her arz kendi talebini yaratır" şeklinde formüle edilen Mahreçler Kanununa (Say Kanunu) göre belirlenmektedir.

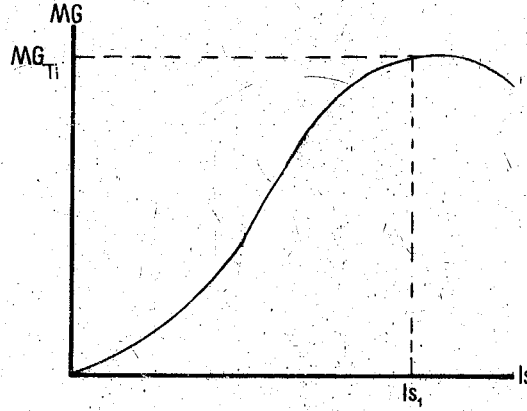
Üretim fonksiyonu kısa dönem için;

$$MG = f (I_s, \bar{K}_a, \bar{T}_e) \quad f' > 0$$

şeklinde belirlenir.

Buna göre MG düzeyi, istihdam seviyesine (I_s) mevcut kapital stokuna (K_a) ve teknoloji seviyesine (T_e) bağlıdır.

Kısa dönemde kapital stoku ve teknoloji seviyesi sabit olduğu için MG düzeyi, sadece istihdam (I_s) seviyesine bağlı kalır. MG ile I_s arasındaki bu doğru yönlü ilişki, "Azalan Verimler Kanunu" nedeniyle önce artan, sonra azalan bir hızla ortaya çıkacağı için üretim fonksiyonunun şekli, aşağıdaki şekilde gösterildiği gibi olmaktadır.

Şekil II

Emek piyasasını incelerken, görmüş olduğumuz gibi, emek piyasasında, mevcut emeğin tümü istihdam edildiği, teknik ifadeyle tam istihdam sağlanmış olduğu için, bu istihdam seviyesinin belirlediği milli gelir düzeyi de tam istihdam milli gelir seviyesi olmaktadır. Klasiklerde, toplam talep mahreçler kanununa dayanılarak, toplam arza eşit olacak şekilde belirlenmektedir.

J. B. Say'ın "mahreçler kanunu"na göre, genel aşırı üretimden doğan krizler, mantiki bakımdan olanaksızdır. Eğer ekonomik sistemin dengesi bozulmuşsa, kendiliğinden tam kapasite üretim sağlayacak düzeyde denge yeniden kurulacaktır. J.B.Say'ın ifadesiyle;

"Mallar için talep yaratan üretimdir. Bir mal arz edilince bu andan itibaren diğer mallar için bütün değeri tutarınca talep yaratır. Bir malın yaratıldığı andan itibaren, diğer mallar için piyasa açılmış olur."⁽¹⁾

Malın malla değiştirildiği bir "trampa ekonomisinde" geçerliliği tartışmasız kabul edilen mahreçler kanununun para kullanan

(1) John B. Say, Traite Economie Politique, 8.b. Paris, 1876, s.154 den nakladan Gülten Kağan., İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, 2.b. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s.102.

bir ekonomide de geçerliliğini koruması, klasik teorinin, ilerde para piyasasını ele alırken göreceğimiz gibi, ekonomide sadece işlem motifiyle para talep edildiği varsayımı yanında, faiz esnekliği ilkesinin kabulüne de dayanmaktadır.

Klasik teoriye göre, rasyonel davranan fertler ellerinde atıl para tutmazlar, para sadece bir değişim aracıdır ve trampa işleminin güçlüklerini ortadan kaldırır. Klasik teori, parayı sadece bir değişim aracı olarak ele alırken, ekonomide bazı fertlerin gelirlerinin "planlanmış harcamaların"dan fazla olması durumunu da göz önüne almış ve bu gibi fertlerin ellerinde "tasarruf" olarak biriken bu gelirlerin ya yatırıma veya sermaye piyasasına yöneleceğini kabul etmiştir. Ekonomide tasarruflarla yatırımlar arasındaki eşitlik ise, faiz haddinin esnekliğiyle sağlanmaktadır.

Klasik teoride, fertlerin tasarruflarını atıl tutmayıp, başkalarına ödünç vermelerinin belli bir faiz geliri elde etmek amacıyla gerçekleştiğinden hareketle, tasarruf arzı ile faiz oranı (FO) arasında doğru yönlü bir ilişki olduğu kabul edilmiştir.

$$T_a = f(FO) \quad f' > 0$$

buna karşılık yatırımla faiz oranı arasındaki ilişki ters yönlüdür.

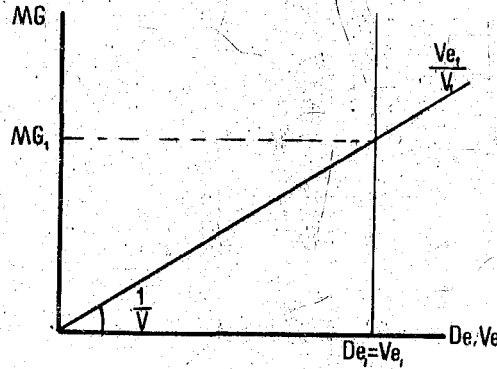
$$Y_a = f(FO) \quad f' < 0$$

Klasik teoride belli bir faiz oranı karşılığında, tasarrufları ödünç almak isteyenlerin talebi "kapitalin marjinal produktivitesine" bağlı olarak ele alınmaktadır. Buna göre, faiz oranı yüksek olduğunda, bu faiz yükünü aşan kârlı yatırım imkânlarının sınırlı olması, fertlerin tasarruf talebini azaltırken, faiz oranlarının düşmesi, yatırım imkânlarını genişleteceğinden fertlerin tasarruf talebini de arttıracaktır. Dolayısıyla, faiz oranının yükselmesi yatırımları azaltacak, faiz oranının düşmesi ise yatırımları arttıracaktır. Klasik teoride öne sürülen tasarruf, yatırım, faiz oranı ilişkilerini şöyle özetleyebiliriz;

3.1.1.3. Devlet Sektörü:

Klasik teoride devletin görevlerinin temel olarak, toplumun gereksinme duyduğu eğitim, sağlık, savunma, iç güvenlik gibi kamu hizmetleri ile, yol, köprü, baraj, yapımı gibi kamusal malları sağlamakla sınırlandırıldığını belirtmiştik. Kamu faaliyetlerinin mümkün olan en düşük seviyede tutulması gerektiğini savunan klasik iktisatçılar "denk bütçe" ilkesini kabul etmektedirler. Böylece kamu giderlerinin toplanabilen vergi miktarı ile zorunlu olarak sınırlandırılması sağlanacaktır. (1) Öte yandan, devletin kamu giderlerini karşılamak için topladığı vergiler tıpkı tasarruflar gibi, tam istihdam milli gelirinden sızıntılar (leakage) olduğundan, yani elde edildiği halde fertler tarafından harcanmayan gelir kısmını oluşturduğundan, toplam talep-toplam arz ($TT=TA$) eşitliğinin sağlanabilmesi için tekrar devlet tarafından harcanması gerekmektedir. Bu nedenle de devlet bütçesi denk olmak zorundadır. (2) Yani $De=Ve$ olmalıdır.

Şekil IV

Yukardaki şekil yardımıyla açıklarsak, ekonomide bir yıllık

(1) Sevim Görgün , a.g.e. s.24.

(2) Vural Savaş., Keynezyen . . . . . , S.29.

devlet harcaması önceden planlanmış olup (De_1) miktarındadır. Vergi fonksiyonu ise, her gelir seviyesi için tek bir vergi oranı uygulandığı varsayımı altında şöyle yazılabilir:

$$MG = \frac{Ve}{v} = \frac{1}{v} Ve$$

Formülde, v marjinal vergi meylini gösterirken, vergi fonksiyonu, eğimi marjinal vergi meylinin tersine eşit olan ($-\frac{1}{v}$) bir doğru olarak gösterilmiştir. Buna göre MG_1 milli gelir seviyesinde, De_1 kadar olan devlet harcamalarını karşılayabilmek için gerekli olan vergi miktarını (Ve_1) sağlayabilecek vergi oranı v_1 kadardır.

3.1.1.4. Para Piyasası:

Klasik makro teori, yukarı da emek piyasası ve mal piyasasını incelerken gördüğümüz gibi, bir yandan "Mahreçler Kanunu'na, diğer taraftan faiz, ücret ve fiyatların esnek olduğu varsayımına dayanarak, tam rekabet koşulları altında, ekonomide mevcut bulunan üretim kaynaklarının tam kullanıldığı üretim düzeyine otomatik olarak varılacağını kabul etmektedir.

Toplam talebi mal piyasasının, toplam arzı ise mal ve emek piyasasının birlikte belirlediği, Klasik Teoride, para piyasasında fiyatlar genel düzeyi belirlenmektedir. Diğer piyasalarda olduğu gibi, para piyasasının işleyişi ile ilgili olarak da bir takım varsayımlarda bulunan klasik iktisatçıların, bu piyasaya ilişkin en önemli varsayımları, paranın sadece bir değişim aracı olduğu için talep edilmesidir. Bu varsayımın doğal sonucu olarak ta, klasik teoride fiyatlar genel düzeyini belirleyen tek faktör para arzı olmaktadır.⁽¹⁾ Klasik iktisatçılar fiyatların belirlenmesiyle ilgili bu görüşlerini, literatürde miktar teorisi adıyla bilinen teoriye dayandırmaktadırlar. Miktar teorisine göre ekonomide

---

(1) Vural Savaş, a.g.e. s.25.

para arzında meydana gelen değişmelerle, fiyatlar genel seviyesi arasında aynı oranlı bir değişme sözkonusudur. Bu teorinin açıklanması ise "değişim denklemi" diye bilinen ve bir özdeşlik durumunu yansıtan denklem aracılığıyla yapılmaktadır.

$$PA.Hz = MG.Fi$$

şeklinde ifade edilen değişim denkleminde PA; para arzını, Hz; ekonomide paranın el değiştirme hızını, MG; üretim seviyesini, Fi ise; fiyatlar genel seviyesini göstermektedir.

Mantıksal bir eşitliği gösteren değişim denkleminde, para miktarı, belli bir aralıkta her birim paranın ortalama devir sayısı (Hz) ile çarpılmıştır. Tanım olarak bu çarpım, ele alınan zaman aralığı içinde toplam harcanan para miktarını göstermektedir. Özdeşliğe göre bu miktar ekonominin reel üretim miktarı ile, fiyatlar genel seviyesinin çarpımına eşittir. Değişim denkleminin miktar teorisine dönüşmesi, klasiklerin ekonominin milli gelir seviyesi ve paranın dolaşım hızına ilişkin olarak yaptıkları varsayımlar sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Klasik iktisatçılara göre, daima tam istihdam durumunda bulunan bir ekonomide milli gelir (MG) sabittir. Aynı şekilde paranın eldeğiştirme hızı da sabittir. Çünkü tam istihdam seviyesindeki ekonomide, işsizlik, enflasyon gibi paranın eldeğiştirme hızını etkileyen dalgalanmalar olmayacaktır. Klasiklerin değişim denklemine ilişkin birbaşka varsayımları da, fiyatların edilgin (pasif) oldukları, diğer bir deyişle, para arzının fiyatlar genel seviyesindeki değişmelere değil, fiyatlar genel seviyesinin para arzındaki değişmelere bağlı olarak değiştüğünü kabul etmeleridir.⁽¹⁾

---

(1) Edward Shaphiro, Macroeconomic Analysis, 3.ed. Harcourt Brace Javonowich, International Edition, New York, 1974, s.268.

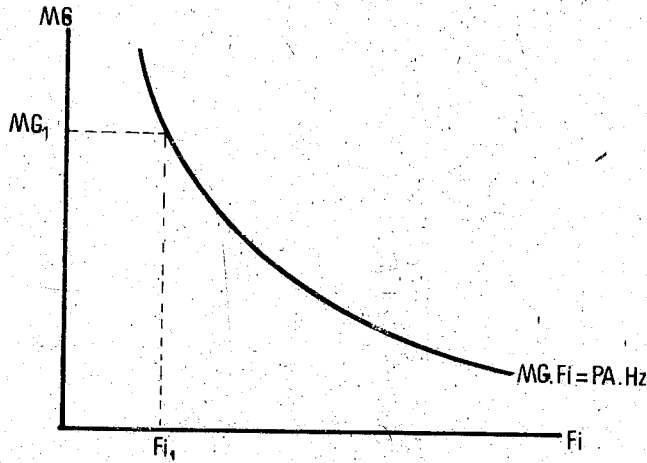

Yukarıda açıklamış olduğumuz varsayımlar sonucunda, değişim denklemler miktar teorisine dönüşmektedir. Denklemin iki tarafında yer alan MG ve Hz sabit olunca, bu denklemin eşitliğinin bozulmaması için egzojen bir değişken olan para arzının (PA) değişme yönü ve değişme oranında, fiyatlar genel seviyesininde (Fi) değişmesi gerekeceği açıktır.

Bu açıklamalardan sonra para piyasası ile ilgili denklemlerde de şöyle belirleyebiliriz:

$PA = PA_0$	Para arzı denklemi
$PT = k \cdot MG$	Para talebi denklemi
$PA_0 = PT$	Para Piyasası denge koşulu

Yukarıdaki para talebi denkleminde k terimi $\frac{1}{Hz}$ ye eşit olup, "toplumun nakit tutma oranı" nı göstermektedir. Aşağıdaki şekilde değişim denklemi üzerindeki her noktanın koordinatları çarpımı sabit bir sayıya eşit olması özelliğinden yararlanılarak, bir rektan güler hiperbol ile gösterilmektedir.

Şekil V

MG'nin dik ekseninde, Fi'nin ise yatay ekseninde gösterildiği bir diyagramda yer alan bir rektan güler hiperbol üzerindeki her nokta $MG.Fi = PA.Hz$ eşitliğinin gerçekleştiği nokta olmaktadır. Bu diyagram ekonomide belli bir satın alma gücünde ($PA.Hz$), emek ve mal

piyasaları tarafından belirlenen gelir düzeyinde, para arzının para talebine eşit olması için gerekli olan fiyatlar genel seviyesinin ne olması gerekeceğini ortaya koymaktadır.

Klasik teoride, emek, mal ve para piyasalarını gördükten sonra ekonominin kendiliğinden iç dengeye nasıl ulaştığını ele alabiliriz.

Klasik teoriye göre, bir ekonomideki üretim düzeyinin üst sınırı, üretim kaynaklarının miktar ve kalitesi ile bunların kullanımını belirleyen teknolojiye bağlıdır. Ekonomide bir yandan Say Kanunu, öte yandan ücret ve fiyatların esnekliğini sağlayan tam rekabet koşulları nedeniyle, kaynakların tam olarak kullanıldığı düzeye, bir başka deyişle, tam istihdam Milli Gelir düzeyine (MG_{Ti}) otomatik olarak kendiliğinden ulaşılabacaktır. Kendiliğinden tam istihdama ulaşan ekonomide, üretim fazlası veya üretim yetersizliği gibi sorunlar olmayacak, dolayısıyla fiyatlar üzerinde enflasyonist veya deflasyonist baskılar ortaya çıkmayacaktır. Temel iç denge amaçlarına kendiliğinden ulaşan bir ekonomiye devletin müdahalesi, ekonominin işleyişini bozacağı için gereksizdir.

Ancak diğer taraftan klasik iktisatçılar, nüfus artışı, teknolojik gelişme vb. gibi beklenmedik nedenler sonucu ekonomide işsizliğin ortaya çıkması veya fiyat istikrarının bozulması halinde, devletin para politikası ile ekonomiye müdahale edebileceğini kabul etmektedir.

Eğer işgücü artışı nedeniyle ortaya çıkan işsizliğin giderilmesinde, kendiliğinden parasal ücretlerde yeterli düşüş sağlanamıyorsa, devlet para arzını arttırarak, fiyatların yükselmesiyle reel ücretleri tam istihdam için gerekli düzeye indirebilecektir. (1)

Klasikler devletin para politikası yerine maliye politikası uygulayarak ekonomiye müdahale etmesine karşı çıkarlar. Klasik görüşü savunanlara göre, devletin para arzını arttırmak amacıyla maliye politikası uygulaması, yeni para basımı yoluyla yapılmadığı

---

(1) Yiannis P. Venieris and Frederick D. Sebold, Macroeconomic Models and Policy, John Wiley and Sons, New York, 1977, s.331-332.

takdirde, ekonomi de toplam harcama seviyesini değiştirmeyecek, sadece harcamaların el değiştirmesine neden olacaktır. Emisyonla, birbaşka deyişle, yeni para basımıyla, devlet harcamalarının arttırılması halinde ise bu özünde para politikası uygulaması olacaktır.⁽¹⁾

3.1.2. Klasik Teoride Dış Denge:

Klasik iktisat teorisinde dış denge, birbaşka deyişle ödemeler dengesi de, iş denge gibi, hiçbir müdahaleye gerek kalmadan kendiliğinden (otomatik) olarak sağlanmaktadır.

Klasik iktisatçılar, dış dengenin kendiliğinden sağlanacağı görüşünü, uluslararası para sistemi olarak altın standardı sisteminin geçerli olmasına dayandırmaktadırlar. Klasik iktisatçılar, bütün ülkelerin altın standardını kabul etmeleri halinde dış ödemelerde herhangi bir dengesizlikle karşılaşmayacaklarını ve ödemeler dengesinin altın para sisteminin işleyişi ile otomatik olarak dengeye geleceğini ileri sürmüşlerdir.

Klasik teoride altın standardı sisteminde sağlanan otomatik dış denge mekanizmasını görmeden önce, bu sistemin özelliklerine kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Altın Standardı Sisteminin Özellikleri

Altın standardı, klasik teorinin varsayımlarına dayandırılmıştır. Klasik teorinin temel varsayımları, daha önce gördüğümüz gibi ekonomide tam rekabet koşullarının geçerli olduğu, buna bağlı olarak ücret ve fiyatların aşağı ve yukarı yönde esnek olduğu, her arzın kendi talebini yaratacağı, paranın sadece işlem motifiyle elde tutulduğu idi. Bütün bu varsayımların sonucu olarak, ekonomide her zaman devlet müdahalesi olmadan tam istihdam sağlanıyordu.

Klasik iktisatçılar, daha önce belirtmiş olduğumuz gibi parayı devlet müdahalesinden bağımsızlaştırmak amacıyla, paranın altına

---

(1) Vural Savaş, a.g.e., s.35.

bağlanmasını öngörmüşlerdi. Klasik modelde para arzı, doğrudan doğruya altın miktarı ile belirlenmektedir.

Altın standardının kabul edilmesi halinde para otoritelerinin uyması gereken bir takım kurallar vardır. Bunlar şöyle özetlenebilir.⁽¹⁾

1) Her para otoritesi, kendi ulusal parasının resmi altın değerini, yani darphane fiyatını belirlemek zorundadır. Bu işlem ya her para biriminin altın değerini saptamak, ya da; altın biriminin fiyatını belirlemek şeklinde olur. Örneğin, 1 TL= 0.02 gram 14 ayar saf altın denilebileceği gibi, 14 ayar 1 gram saf altının değeri 50 TL olarak da tanımlanabilir.

2) İkinci kural, bu sistemde her para otoritesi kendisine getirilen altın külçeyi satın almak ve bunları, madeni sikke halinde basmak zorundadır. Bu kuralın doğal sonucu olarak altın para hiçbir kısıtlamaya tabii olmaksızın iç ve dış piyasalar da serbestçe tedavül etmektedir.

3) Para otoriteleri, kendisine getirilen altın külçeyi resmi altın fiyatından satın alıyor ve böylece altının para dışı kullanım fiyatı resmi fiyatın altına düşmüyordu. Aynı şekilde, para otoriteleri, altının piyasa fiyatı, resmi darphane fiyatının üstüne çıkmasını engellemek için kendisine getirilen altın sikkeleri eriterek külçe haline dönüştürüyor ve böylece sanayi piyasasında artan talebi karşılayarak piyasa fiyatının sabit kalmasını sağlıyordu.

Altın standardı saf şekliyle, altın sikke sistemi olarak anılmaktadır. Bu sistemde ülkedeki altın rezervi daima iç para arzına eşittir. Başka bir deyişle, altın stoku, iç para arzı için yüzde yüz karşılık gösterilmektedir. Yine bu sistemde, altın sikkeler yanında, bunları temsil etmek üzere kağıt paralar da kullanılabilir. Ancak, altın sikkelerinin tabii olduğu koşullara göre çıkarıldıklarından altın sikkeyi yüzde yüz temsil ettiklerinden, altın standardında herhangi bir değişiklik yaratmazlar.

---

(1) Erden Öney, Uluslararası Para Sistemi, AÜ SBF yayını, Ankara, 198, s.85.

Altın külçe sisteminde ise, artık tedavülde altın sikkeler yoktur. Tedavülde olan altın külçeye konvertibilitesi olan kağıt paralardır. Ancak, belli miktarın üzerindeki kağıt paralar için altın külçe verilmektedir. Dolayısıyla paranın konvertibilitesi, altın külçelerle sınırlandırılmıştır. Böylece sistemde altın, iç ödemelerde değil, sadece dış ödemelerde kullanılabilir duruma getirilmiştir.

Altın standardının ilk ve saf şekli, altın sikke sistemi olmakla beraber altın külçe sistemi sadece altından tasarruf amacıyla geliştirilmiş olup, bağımsız iki ayrı sistem değildirler.⁽¹⁾

Altın standardı sisteminin en önemli sonuçlarından biri, bu sistemde döviz kurlarının sabit kalmasıdır. Döviz kuru iki ülke parasının içerdiği altın miktarına göre saptandığı için, bu kuru değişmeyeceği açıktır. Ancak, döviz kurları sabit olmakla birlikte altının ülkelerarası naklinin, navlun, sigorta ve bankacılık işlemlerinden doğan faiz gibi bir takım masrafları gerektirmesi, döviz kurlarının bu masrafların belirlediği bir marj içinde oynamasına imkân vermiştir.

Altın Standardında Kendiliğinden Sağlanan Dış Denge Mekanizması:

Klasik iktisatçıları bütün ülkelerin altın standardını kabul etmeleri halinde, dış ödemelerde dengesizliklerin kendiliğinden ortadan kalkacağını, ileri sürmüşlerdir. Klasiklerin bu görüşleri, esas itibariyle, daha önce incelemiş olduğumuz miktar teorisine dayanmaktadır. Bu teori, bilindiği gibi, para miktarındaki değişmelerin doğrudan ve aynı oranda fiyat değişmelerine yol açacağını ileri sürmekteydi.

Miktar teorisinin vardığı bu sonuç, kendiliğinden sağlanan dış denge mekanizmasının açıklanmasında da kullanılmıştır. Klasik iktisatçılara göre, bir ülkenin ödemeler dengesini herhangi bir nedenle (doğal afetler sonucu üretim azalması, zevk ve tercihlerdeki değişmeler, teknolojik değişmeler vb.) açık vermesi halinde,

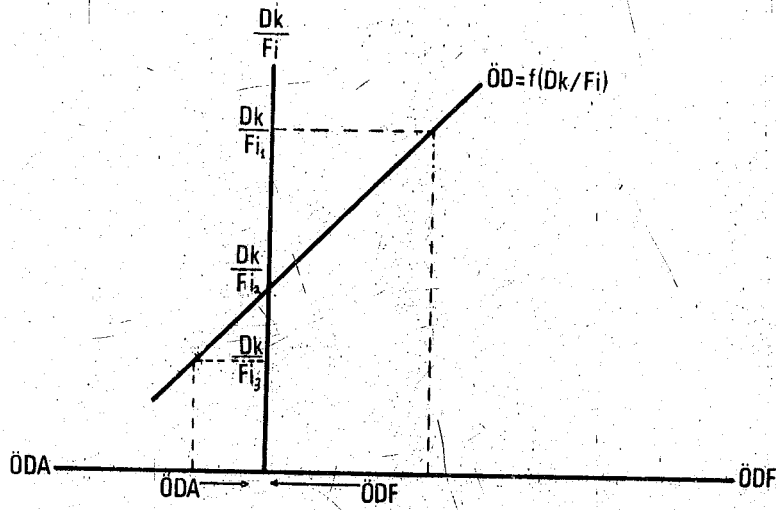
---

(1) Erden Öney, a.g.e., s.96.

ithalatın artmasına bağlı olarak ülkeden altın çıkışına yol açacaktır. Ülkeden altın çıkışı ise para miktarının azalmasına neden olurken, azalan para arzı fiyatları düşürecektir. Fiyatlar genel düzeyinin yükselmesi ise, döviz kuru sabit olduğu için, reel döviz kurunun yükselmesine yol açacak bunun sonucunda, ihracat artarken, ithalat azalacaktır. Bu tür bir etkileşim sonunda ödemeler dengesi yine belli bir reel döviz kuru seviyesinde dengeye gelecektir. Aynı mekanizma ödemeler dengesi fazla veren ülkede ise tersine işleyecek ve bu ülkeye ihracat nedeniyle altın girişi, para arzının ve buna bağlı olarak fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine neden olurken, reel döviz kurunun düşmesi, ithalatı arttıracak, ihracatı ise azaltacak ve dış denge yeniden sağlanacaktır. Özetlenecek olursa, klasik teoride dış dengenin kendiliğinden sağlanmasında başlıca üç aşama söz konusudur. Birinci aşama da ödemeler dengesi açığı (fazlası) para arzını azaltmakta (arttırmakta), ikinci aşamada para arzındaki azalma (artma) fiyatlar genel seviyesini düşürmekte (yükseltmekte) ve son aşamada ise fiyat düzeyindeki düşme (yükselme) sonucu reel döviz kuru yükselerek (düşerek), dış ödemeler dengesizliği giderilmektedir. (1)

İktisat literatüründe bu mekanizma, özellikle Davut Hume'a atfedilerek "fiyat-madeni para-akım mekanizması" (price-specie flow mechanism) olarak adlandırılmaktadır (2). Aşağıdaki şekil bu mekanizmayı açıklamak amacıyla çizilmiştir. (3)

-
- (1) David Snider, Introduction to International Economics, Richard Irvin Co., Homewood, Illinois, 1971, s.334den nakleden. Erden Öney, a.g.e., s.92.
  - (2) A.P. Thirwall, Balance of Payments and The United Kingdom Experience, Macmillan Press, London. 1980, s.82.
  - (3) Vural Savaş, Keynezyen....., s.30-31.

Şekil VI

Şekilde dik ekseninde reel döviz kuru ($\frac{Dk}{Fi}$), yatay ekseninde ise, ödemeler dengesi gösterilmektedir. İç fiyatlar genel seviyesi Fi_1 olduğunda (döviz kuru Dk düzeyinde sabitken) ihracat artmış ve ödemeler dengesi fazlası (ÖDF) ortaya çıkmıştır. ÖDF nedeniyle yurtiçine giren altın para arzını arttıracak ve fiyatlar genel seviyesini yükseltecektir. Fiyatlar genel seviyesi Fi_2 düzeyine çıktığında (döviz kuru sabit olduğu için) reel döviz kuru düşecek ve $\frac{Dk}{Fi}$ reel döviz kurunda ödemeler dengesi fazlası kalmayacaktır. Çünkü² iç fiyat düzeyinin artması, ihracatı azaltacak, ithalatı arttıracaktır.

Eğer ulusal fiyat düzeyi Fi_2 'den daha da yükseltilirse, örneğin Fi_3 olursa, reel döviz kuru düşecek ($\frac{Dk}{Fi_3}$) ihracat duracak, ithalat ise artacaktır. Bunun sonucu ödemeler dengesi açığı (ÖDA) meydana gelecek, ülkeden altın çıkışı olacaktır. Altın çıkışı para arzının daralmasına ve fiyatlar genel seviyesinin düşmesine neden olacak, reel döviz kuru yeniden yükselecek ($\frac{Dk}{Fi}$)₂ ve ödemeler dengesi tekrar sağlanacaktır.

Görüldüğü gibi klasik iktisat teorisinde altın standardı sisteminde, dışdenge para miktarındaki değişmelerin yol açacağı fiyat hareketleri ile kendiliğinden sağlanmaktadır. (1)

Klasik iktisat teorisinde, kendiliğinden sağlanan dış denge mekanizmasında ülkeler arası faiz farklarına duyarlı uluslararası sermaye hareketlerine yer verilmemiş, olmakla birlikte, altın standardının geçerli olduğu yıllarda, ülkelerin dış dengelerinin gerçekleşmesinde, fiyat hareketleri dışında başka değişkenlerin rol oynadığına dair elde edilen bulgular, klasik teorinin otomatik dış denge mekanizmasının bu değişkenleri de içerecek şekilde geliştirilmesine yol açmıştır. (2)

Ülkelerarası faiz farklılıklarına duyarlı, sermaye akımlarının da gözönüne alınması halinde, mekanizma şu şekilde işlemektedir.

Altın standardı sisteminde, ödemeler bilançosu açık veren ülkede altın kaybı nedeniyle para arzının azalacağını belirtmiştik. Para arzının kısılması, merkez bankasının reeskont hadlerini yükseltmelerine, buna paralel olarak ticaret bankalarının da kredi hacmini daraltıp faiz oranlarının yükselmesine yol açacaklardır. Ödemeler dengesi fazla veren ülkelerde ise, ters yönde gelişmeler olacak ve faiz haddi düşecektir. Dolayısıyla fazla veren ülkeden açık veren ülkeye sermaye akımı görülecektir. Böylece reel döviz kurundaki değişmeler yanında ülkeye sermaye giriş ve çıkışları da, dış dengenin sağlanmasında rol oynayacaktır.

---

(1) Ödemeler Bilançosu dengesizliklerinden kaynaklanan fiyat değişmelerinin emek piyasasını da etkileyeceği açıktır. Fiyatların yükselmesi reel ücretleri düşürerek emek talebinin artmasına neden olacak ancak daha önce gördüğümüz gibi, parasal ücretlerin yükselmesiyle denge yeniden sağlanacaktır.

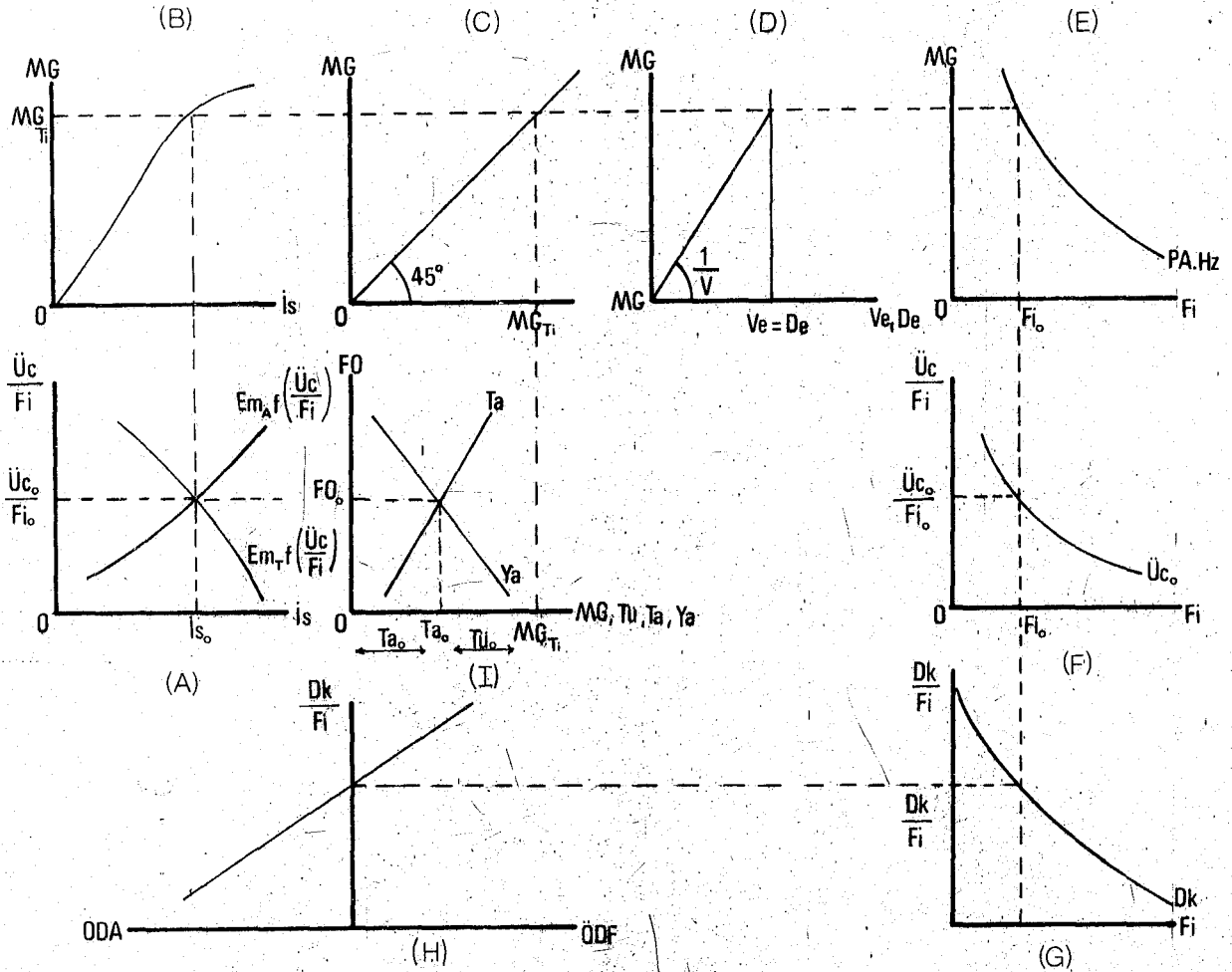
(2) Erden Öney, a.g.e., s.92.

3.1.3. Klasik Teoride İç Denge ve Dış Dengenin Birlikte Sağlanması:

Buraya kadar yapmış olduğumuz analizde, klasik iktisat teorisinin varsayımları altında, ekonomide kendiliğinden sağlanan iç denge ve dış denge mekanizmalarını görmüş bulunuyoruz. Bu bölümde ise, klasik teoride iç dengeyi oluşturan emek, mal, para piyasaları ve devlet sektörü ile, ekonominin dış sektörü birarada ele alınarak, zincirleme diyagramlar yardımıyla, ekonomide iç denge ve dış dengenin birlikte nasıl sağlandığı incelenecektir.

Bu amaçla aşağıda, klasik teorisinin işleyişi zincirleme diyagramlar ile gösterilmiştir. (1)

Şekil VII

(1) Klasik teorisinin işleyişinin devlet sektörü, ve dış sektöründe birlikte ele alınarak gösterilişi için Bkz. Vural Savaş., a.g.e., s.32.

Şekilde önce emek piyasasında istihdam düzeyi belirlenmekte (A), daha sonra ise bu istihdam düzeyine göre, mal piyasasında gelir düzeyi belirlenmektedir. (B) Emek ve mal piyasasının ortaklaşa belirledikleri MG, para piyasasında ve sabit olan para arzı karşısında belli bir genel fiyat düzeyi oluşturmaktadır. (E) Bu genel fiyat düzeyi, sabit olan döviz kurunun belli bir reel döviz kuru oluşturmaya yol açmaktadır. Oluşan bu reel döviz kuru ise ödemeler dengesini, bir başka deyişle dış dengeyi sağlamaktadır. Şekilde, D diyagramında, belli bir MG düzeyinde miktarı belli olan devlet harcamalarının karşılanması için (De=Ve), vergi oranının ne olması gerektiği belirlenirken, (F) diyagramında, $\frac{Üc}{F1}$ belli olduğunda, emek piyasasında denge sağlayacak parasal ücret seviyesi (Üc) belirlenmektedir. (I) diyagramı ise, MG belli olduğu zaman, bu gelirin Ta (Tü), ve Ya arasında nasıl bölüştürüleceğini ve Fo'nun nasıl belirlendiğini göstermektedir.

Yukarıda zincirleme diyagramlar yardımıyla göstermiş olduğumuz, klasik teorinin işleyiş mekanizmasının gerek analitik, gerekse politik yönden önemli özellikleri vardır. Ancak biz burada konumuz açısından daha büyük önemi olan politik özelliklerine yer verirken, analitik özelliklerine sadece değinmekle yetineceğiz. (1)

Klasik teorinin analitik özellikleri

1- Klasik teori, hem üretim faktörleri piyasasında ve hem de mal ve hizmet piyasasında tam rekabet koşullarının geçerli olduğu, ücret, faiz, rant gibi üretim faktörleri fiyatları ile mal fiyatlarının esnek olduğu varsayımına bağlıdır. Bu varsayımın doğal bir sonucu olarak da ekonomide meydana gelebilecek bütün denge-sizlikler "fiyat ayarlamaları" ile kendiliğinden giderilecektir.

2- Zincirleme diyagramların işleyişinden görüleceği gibi, klasik teorinin tüm endojen değişkenleri, belli bir sıraya göre

---

(1) Bu konuda dahageniş bilgi için Bkz. Vural Savaş, a.g.e., S.31-37.

elde edilmekte, denklemlerin tümünün eşanlı çözümünü gerektirmektedir.

3- Yine zincirleme diyagramlardan görüleceği gibi, ekonominin reel değişkenleri (Em_T , Em_A , Ta , Ya , MG) emek ve mal piyasaları tarafından belirlenirken, para piyasasında sadece F_i belirlenmektedir. Bu duruma klasik teorinin ikiye bölünmüşlük (classical dichotomy) özelliği adı verilmektedir.

Klasik Teorinin Politik Sonuçları

Görüldüğü gibi, klasik teori, ekonomide tam rekabet koşullarının geçerli olduğunu ve buna bağlı olarak ücretlerin, faizlerin ve fiyatların esnek olduğunu varsaymakla, ekonominin fiyat mekanizmasıyla, kendiliğinden ve daima tam istihdama ulaşacağı, üretilen her malın satılacağı, stok artışı ve üretim yetersizliği gibi dengesizliklerle karşılaşılmayacağı ve dolayısıyla fiyat istikrarının korunacağı, ekonomide optimum büyüme hızının sağlanacağı ve optimum gelir bölüşümünün gerçekleştirileceği sonucuna varmaktadır. Diğer taraftan, altın standardı sisteminin kabulü halinde fiyat mekanizması, dış dengenin de kendiliğinden sağlanmasına yol açacaktır. Bu durumda temel amaçlarına kendiliğinden ulaşan böyle bir ekonomiye devletin müdahale etmesi hiçbir yarar sağlamayacağı gibi aynı zamanda sakıncalı olacak ve ekonominin ahengini bozacaktır.

Klasik iktisatçılar, yukarıdaki görüşleri ileri sürerken, ekonominin işleyişinin herhangi bir nedenle bozulması halinde, (Doğa koşulları nedeniyle ortaya çıkan kıtlıklar, fertlerin tasarruf meylinde ortaya çıkan artışlar, ekonomiye önemli sayıda göçlerin sonucu emek arzının artması vb.) devletin ekonomiye müdahale edebileceğini kabul etmişler, ancak bu müdahalenin parasal araçlarla yapılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Çünkü onlara göre, mali araçlar aslında para politikasının bir aracıdır. Devlet harcamalarının arttırılması, para arzı arttırılmadan yapılacak olursa, yani devlet iç borçlanmaya giderek veya vergileri arttırarak ihtiyacı

olan parayı halktan alma yoluna giderse, bu durumda ekonomide toplam harcama miktarı değişmeyecek, sadece "harcayan" değişmiş olacaktır. Devlet harcamalarındaki artışın gerçek bir talep artışı yaratması ise ancak bu harcama artışının yeni para basılması yoluyla karşılanması halinde mümkündür. Yeni para basılması halinde ise, devlet harcamaları para politikasının bir aracı haline gelmiş olacaktır.

3.2. Keynezyen Teoride İç Denge ve Dış Denge

Yukarıda yapılan analizin ortaya koyduğu gibi, Klasik İktisat Teorisinde ekonominin işleyişi ile ilgili varsayımlara dayanılarak, hem iç denge ve hem de dış denge ile ilgili amaçlara kendiliğinden ulaşılabileceği sonucuna varılmaktadır. Amaçlardan uzaklaşma olsa bile, bunlar kısa süreli olacaktır. Ekonominin kendi iç dinamiği uzun dönemde yeniden dengeye dönüşü sağlayacaktır. Bu durumda devlet ekonomiye müdahale etmemeli, yapılan müdahaleler ise piyasa mekanizmasının tam olarak işlemesine yardımcı olacak şekilde sınırlandırılmalıdır.

Klasik İktisat teorisi, 20. yüzyıl başlarına kadar hem teori hem de uygulama yönünden "geçerli" ve "güvenilir" olma özelliğini korumuştur. Ancak daha sonra ortaya çıkan ekonomik gelişmeler, bu teorisinin geçerliliğinin ve güvenilirliğinin önemli ölçüde sarsılmasına yol açmıştır. Bu gelişmeleri şöyle özetleyebiliriz:

Klasik İktisat teorisi bilindiği gibi piyasada tam rekabet şartlarının heran mevcut olduğunu ve fiyat mekanizmasının tam rekabet şartları altında optimum kaynak dağılımını sağladığını kabul etmekteydi. Bazı olağanüstü durumlarda tam rekabetten sapmalar meydana gelse de, bunlar kaideyi bozacak kadar önemli değildi.

Ancak daha sonra yapılan teorik incelemeler⁽¹⁾ piyasada tam

---

(1) Joan Robinson, Economics of Imperfect Competition, London, 1933 ve E.H.Chamberlin, The Theory of Monopolistic Competition, Cambridge 1933- nakleden Sevim Görgün, a.g.e., s.26.

rekabetin kaide değil istisna olduğunu ortaya koymuştur. Sanayide kullanılan ileri teknolojinin, üretken kaynakların az sayıda büyük ölçekli firma içinde toplanmasına elverişli bir üretim düzeyini meydana getirmesi tam rekabet şartlarının büyük ölçüde ortadan kalkmasına yol açmıştır. Tam rekabet şartlarının ortadan kalkması ise, piyasada kaynakların optimum dağılımının sağlandığı ve devletin piyasaya müdahale etmemesi görüşünün geçersizleşmesine neden olmuştur. Devletin kaynakların daha etkin bir şekilde dağılmasını sağlamak için çeşitli kontrol politikaları ve vergiler, mali yardımlar gibi mali araçları kullanarak ve doğrudan üretime katılarak piyasaya müdahale etme zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Bu yıllarda ortaya çıkan bir başka gelişme de, kişiler arasında gelir dağılımında büyük farkların ortaya çıkmasıdır. Piyasada meydana gelen gelir bölüşünün optimum sayılamayacağını ortaya koyan bu durum, gelir bölüşümündeki eşitsizliğin yarattığı önemli sosyal sürtüşmeleri azaltmaya yönelik olarak devletin bir takım tedbirler almasını zorunlu hale getirmiştir. Bir yandan artan oranlı vergiler diğer taraftan sosyal güvenlik hizmetlerinin geliştirilmesi gibi mali politikalar önem kazanmaya başlamıştır.

Klasik teorinin bir diğer önemli varsayımı, piyasa mekanizmasının kaynakların tam kullanımını, bir başka deyişle tam istihdamı sağlayacağı ve gelir, istihdam ve fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen dalgalanmaları piyasanın otomatik güçlerinin dengeye getireceği idi. Ancak 1929 yılında ortaya çıkan büyük dünya bunalımı, klasik teorinin kendiliğinden sağlanan tam istihdam görüşüne olan inançları ortadan kaldırmıştır.

Gerçekten 1929 bunalımı birçok ülke ekonomisinin, o zamana dek yaşanan en büyük ve sürekli bir depresyona girmesine neden olmuştur. İşsizlik büyük boyutlara ulaşmış, üretim düşmüş, pek çok firma kapanmış ve halk derin bir umutsuzluğa sürüklenmiştir. Bunalımın giderilmesi için Klasik İktisat Teorisi, devletin, kesinlikle, ekonomiye herhangi bir biçimde müdahale etmemesini önerirken, birçok

ülkedeki uygulama klasik teorinin tersine olmuştur. (1)

1933 yılında, ABD'de Roosevelt "New Deal" uygulamasıyla bunanın alt edilmesinde devletin ekonomiye müdahalesini gündeme getirmiş ve bir yandan büyük kamu projelerini uygulamaya koyarak, diğer taraftan ise ücretlerin yükseltilerek satın alma gücünün genişletilmesi için işletmelere baskı yaparak ekonomide talep yaratmaya çalışmıştır.

Aynı yıllarda Almanya'da devletin yatırım ve kredi alanlarına müdahalesi kabul edilirken, Hitler savaşa hazırlık harcamalarına ağırlık vererek, bu yolla satın alma gücünün ve toplam talebin yükseltilerek, tam istihdamın sağlanmasına yardımcı olmuştur.

Ortaya çıkan bu gelişmeler, birçok iktisatçıyı klasik teorinin işleyişindeki aksaklıklarla ilgili çeşitli çalışmalara ve yeni teori arayışlarına yöneltirken, bu konuda en kapsamlı ve tutarlı J.M. Keynes tarafından ortaya konmuştur.

Keynes 1936 yılında yayınlamış olduğu ve kısaca "Genel Teori" adıyla bilinen eserinde şöyle demektedir:

"İçerisinde bulunduğumuz iktisat dünyasının göze çarpan iki kusurundan birincisi tam istihdamın sağlanamamış olması, ikincisi ise servet ve gelir dağılımının keyfi ve adaletten yoksun bulunmasıdır." (2)

Eserinde ekonominin kendiliğinden iç denge amaçlarına ulaşamayacağı ve devletin bilinçli müdahalesinin gerekli olduğunu ortaya koyan Keynes böylece gerçek anlamda bir iktisat politikası sistemi kurmasa da devletin bilinçli politika uygulamalarını iktisat teorisine getirmiştir.

-
- (1) Tamer İşgüden, Makro İktisat Ulusal Gelir-Enflasyon- Büyüme, Az Gelişmişlik Kuramları, Bilim ve Teknik Kitapevi Yayını, İstanbul, 1982 s.63-64. Ayrıca bu konuda daha geniş bilgi için Bkz. Beşir Hamitoğulları, Çağdaş İktisadi Sistemler- Strüktürel ve Doktrinel Bir yaklaşım, AUSBF yayınları, Ankara, 1975, s.198-217.
- (2) J.M. Keynes, The General Theory of Employment, Interest and Money, Mac Millan, London, 1936, s.346.

Keynes tarafından ortaya konulan teori, daha sonra çeşitli iktisatçıların eleştirisi ve katkılarıyla geliştirilerek genel olarak "Keynesyen Teori" diye adlandırılan bugünkü şeklini almıştır.

Günümüzde Keynesyen Teori; devletin pekçok iç denge amacı yanında, dış denge amaçlarının gerçekleştirilmesinde de çeşitli iktisat politikası uygulamalarına yer vermektedir.

Bu bölümde Keynesyen Teori de İç Denge ve Dış Denge sorunu ele alınacaktır.

Bu amaçla önce, klasik teoride yapmış olduğumuz gibi emek, mal ve para piyasaları yardımıyla Keynesyen Teori de İç Denge incelenecek daha sonra Dış Denge konusu ele alınacaktır.

3.2.1. Keynesyen Teoride İç Denge

3.2.1.1. Emek Piyasası

Klasik teoride emek piyasasını incelerken bu piyasada oluşan dengenin hem "kararlı" denge, hem de tam istihdam dengesi olduğunu belirtmiştik. Klasik teorinin vardığı bu sonuç parasal ücretlerin esnek olduğu varsayımı yanında, fiyatlar genel düzeyinin değişmesi veya fiyatların parasal ücretler kadar esnek olmaması varsayımına da dayanıyordu. Böylece emek arz ve talebi arasında ortaya çıkabilecek dengesizlikler, reel ücretlerin değişmesiyle giderilebiliyordu.

Ancak Keynesyen iktisatçılara göre, ekonominin bir kısmı ya da bir sektörü için doğru olabilecek bu analizin, ekonominin bütünü için doğru olduğunu iddia etmek hatalı olacaktır. Çünkü tek bir firma veya üretim kesimi bakımından parasal ücret indirimleri, fiyatlar genel seviyesini etkilemeyeceği için reel ücretler değişebilecektir.

Ancak bütün ekonomi çapında parasal ücret indirimleri, ekonomide talep yetersizliği yaratacağı için, fiyatlar genel düzeyinin de düşmesine neden olacaktır. Bu durumda reel ücretler değişmeyeceği için istihdam da artmayacaktır.

Görüldüğü gibi Keynesyen Teoride parasal ücret indirimleri, klasiklerde olduğu gibi, reel ücretleri düşürerek istihdam artışına değil, ekonomide fiyatlar genel seviyesinde düşmeye yol açarak, deflasyonist bir duruma neden olmaktadır. Ancak Keynes, parasal ücretlerin düşmesi halinde de, reel ücretler değişmese bile istihdam artışının sağlanabileceği durumlar olabileceğini ileri sürmektedir.⁽¹⁾ "Keynes Etkisi" diye bilinen buanalize göre, ekonomide parasal ücretlerin düşmesiyle fiyatlar genel seviyesinin de düşmesi halinde, fiyatlardaki bu azalma ekonomide işlem motifiyle para talebini düşüreceği için, para piyasasında "reel para arzı fazlası" ortaya çıkacaktır. Bu reel para arzı fazlasının tahvil talebine yönelerek faiz hadlerini düşürmesi halinde yatırımların artması ve buna bağlı olarak üretim ve istihdam artışı gerçekleşebilecektir. Ancak bu şekilde istihdam artışının sağlanabilmesi, yatırımların faize karşı esnek olması ve ekonominin likidite tuzağı içinde bulunmaması koşullarına bağlıdır.⁽²⁾

Keynesyen Teoride, parasal ücretlerin esnekliğinin sürekli olarak tam istihdam sağlamayacağı savunulurken, diğer taraftan en az ücret seviyesini belirleyen yasaların ve güçlü sendikaların varolduğu çağımızda parasal ücretlerin aşağıya doğru esnek olmadığı varsayımının daha gerçekçi olacağı kabul edilmektedir. Böylece Keynesyen sistemde ücret esneksizliği ekonominin eksik istihdamda dengeye gelmesini ve tam istihdam sağlayabilmek için devlet müdahalesinin gerekliliğini açıklayan faktörlerden biri olmaktadır.

Keynesyen teorinin emek piyasası ile ilgili bir başka varsayımı da işçilerin reel ücretlerden çok parasal ücretlere önem verdikleridir. Başka bir deyişle işçiler para aldatmacasına (Money Illusion) kapılmaktadırlar. Onlar için en iyi ücret, parasal olarak en yüksek ücret düzeyidir.

(1) J.M. Keynes a.g.e., s.263.

(2) Pigou, Keynes'in analizini daha ileriye götürmüş ve fiyatlar genel seviyesindeki düşme nedeniyle, daha önce biriktirilmiş tasarrufların reel değerlerinin artacağını ve fertlerin bu nedenle daha az tasarruf ederek, fiyatları düşen tüketim mallarına olan taleplerini arttıracaklarını ileri sürmüştür.

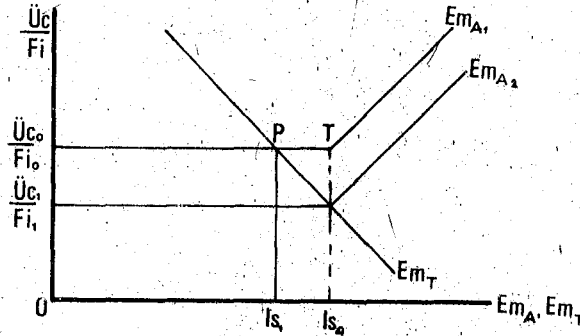
Para aldatmacası Keynesyen teoride, emek arzının reel ücretlerin ($\frac{\dot{U}c}{F_i}$) değil, parasal ücretin ($\dot{U}c$) bir fonksiyonu olmasına yol açmaktadır.

$$Em_A = f(\dot{U}c) \quad f' > 0$$

Emek talebi ise, Keynesyen modelde de, reel ücretler tarafından belirlenmektedir. Aralarındaki fonksiyonel ilişki ise ters yönlüdür.

$$Em_T = f\left(\frac{\dot{U}c}{F_i}\right) \quad f' < 0$$

Keynesyen teoriye göre emek piyasası dengesinin nerede gerçekleşeceğini aşağıdaki şekilden de izleyebiliriz.

Şekil VIII

Şekilden görüldüğü gibi, minimum ücret düzeyi $\dot{U}c_0$ olup, bu düzeydeki fiyatlar genel seviyesi (F_{i_0}) dir. Bu seviyedeki ücretler için emek arzı ise 0 Is_0 kadardır. Parasal ücret haddi $\dot{U}c_0$ iken istihdam seviyesi, 0 ile Is_0 arasında herhangi bir yerde oluşabilir.

Böylece hem yatırım malları, hem de tüketim malları talebinin artmasıyla ekonomide toplam talebin ve istihdamın artacağını savunan Piqou'ya göre, tüketim artışları "likidite tuzağı"nın etkisini karşılayabilecek ve onu etkisiz hale getirecektir. "Piqou' Etkisi" ve veya "Reel Balans Etkisi" diye bilinen bu analizde, Piqou esas olarak ekonominin deflasyon koşullarından kendiliğinden

Dolayısı ile U_c/F_i ücret seviyesinde emek arz eğrisi yatay eksene paralel bir doğru şeklindedir. Ücret haddi azalma yönünde esnek olmadığı halde artma yönünde esnektir.

İstihdam seviyesi Ols_1 'in üzerine çıkarılacak olursa ücret haddinin yükselmesi gerekir. Bu nedenle emek arz eğrisi ON_1 'den sonra yukarıya dönmektedir. Şekil üzerinde reel ücretlerin bir fonksiyonu olan emek talep doğrusu da yer almaktadır. Emek arz ve emek talep doğrularının kesiştiği P noktası ise emek piyasası dengesini göstermektedir. Ancak görüldüğü gibi P noktasının belirlediği istihdam seviyesi noksan istihdam seviyesidir. Ekonomide U_c/F_i ücret düzeyinde çalışmak isteyenler Ols_1 kadardır. Is_1-Is_0 kadar, ekonomide "İstek Dışı İşsizlik" sözkonusudur.

Parasal ücretlerin esnek olmadığı bu modelde, emek piyasasında tam istihdamın sağlanabilmesi, ancak reel ücretleri azaltmakla mümkün olacaktır. Reel ücretleri azaltmak ise, toplam talebi arttırmak ve bu yoldan fiyatları yükseltmekle mümkündür. Şekilden görüldüğü gibi, fiyatlar parasal ücretler aynı kaldığı halde yükselirse, reel ücret U_c/F_i 'den U_c/F_i_1 e düşer. ($F_i_1 > F_i_0$ olduğu için) Reel ücretlerdeki böyle bir değişme, emek arz eğrisinin aşağıya kaymasına neden olur. Fiyatlardaki yükselme (veya reel ücretlerdeki düşme) emek arz eğrisi ile emek talep eğrisinin A noktasında kesişmesine kadar devam eder.

Görüldüğü gibi, fiyatların artışı, reel ücretlerin düşmesi, emek arzını etkilememiş ve çalışanlar para aldatmacasına kapılmışlardır. Böylece toplam talebin artışı istihdam düzeyini belirleyen temel faktör olmuştur.

---

kurtulabileceğini ileri sürerek Klasik Teorinin savunuculuğunu yapmaktadır. A.C. Pigou, "Theorethical Stationary State" Economic Journal Vol.53 (Dec., 1943), s.343-351'den nakleden Yiannis P. Venieris and Frederic D. Sebold. a.g.e., s.354-359.

3.2.1.2. Mal Piyasası ve YaTa (IS) Doğrusu

Keynesyen teoride, mal piyasasında mal ve hizmetlere yönelen toplam talep ile, toplam mal ve hizmet arzı arasındaki ilişki veya aynı anlama gelmek üzere tasarruf ve yatırım arasındaki ilişki belirlenmektedir.

Daha önce incelediğimiz klasik teoride, hatırlanacağı gibi, mal piyasası dengesi "Say Kanunu" veya "Mahreçler Kanunu" diye bilinen "her arz kendi talebini yaratır" ilkesine göre belirlenmekteydi. Klasik iktisatçılar bu kanuna dayanarak ekonomide kısmi bazı dengesizlikler olabileceğini, bazı müteşebbüslerin yanlış tahminlerde bulunması yüzünden bazı sektörlerde üretim fazlalıklarına rastlanabileceğini, fakat bütün ekonomi çapında bir aşırı üretimin, yani talep yetersizliğinin kaydedilemeyeceğini, çünkü üretim faaliyetinin kendisinin ürünün satılabilmesi için gerekli piyasayı yaratabileceğini ileri sürmekteydiler.

Talebi yaratan arz olduğuna göre, yani mallar üretime iştirak eden faktörlerin gelirleri ile satın alınacağına göre ekonomide eksik istihdamın olması olanaksızdı. Ancak I. Dünya Savaşı'nın ardından 1929 yılında ortaya çıkan büyük dünya bunalımı Say Kanununun geçerliliğinin büyük ölçüde ortadan kaldırırken, Keynes "Genel Teori" adlı eserinde sürekli ve yaygın haldeki işsizliğin nedenini talep yetersizliğine dayanarak açıklamaktaydı.

Keynes'e göre, kısa dönemde, yani arzı arttırmanın bir sorun olmadığı (arz esnekliğinin sonsuz olduğu) bir durumda ekonomide talebi belirleyen arz değil, arzı belirleyen taleptir. Böylece yetersiz bir talep hacmi kendine eşit düşük bir arz ve dolayısıyla tam istihdam noktasından geride, düşük bir istihdam yaratacaktır. 1929 Dünya bunalımı böyle bir duruma neden olmuştur. (1)

Keynesyen teoriye göre, devlet harcamalarının olmadığı ve kapalı bir ekonomide de dengenin kurulması için toplam arz ya da milli gelir ile, toplam talep ya da tüketim ve yatırım mallarına yapılan harcamalar eşit olmalıdır. Diğer taraftan kazanılan gelir

(1) Erdoğan Alkin, "Gelir ve Büyüme Teorisi", İÜİF Yayını, İstanbul, 1981, s.70.

görünüşünde olan milli gelirin ekonomideki tüketim harcamalarıyla tasarrufların toplamına eşit olması gerekmektedir.

Bir ekonomide üretim faktörlerinin tümünün kullanıldığı sınıra kadar toplam arz esnekliği sonsuz varsayılması halinde, tam istihdam noktasına kadar talepteki her artış, arzın da, bir başka deyişle milli gelirin de artmasına yol açacaktır. Şu halde, milli gelirin denge düzeyini belirleyen stratejik etken toplam talep, ya da makro analizlerde yer alan deyişle efektif taleptir. Tüm üretici güçlerin (özellikle emeğin) tam kapasite ile çalıştırılması için yeterli efektif talebe ulaşamayan dönemlerde "talep yetersizliği" nedeniyle sürekli ve yaygın işsizliğin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bir ekonomide efektif talep ve buna bağlı olarak gelir seviyesinin kendiliğinden tam istihdamı sağlayacak seviyede meydana gelmesinin çok tesadüfi bir olay olacağını ileri süren Keynesyen teori, devletin izleyeceği bilinçli politikalarla bunu sağlayabileceğini ileri sürmüştür.

Keynesyen teoriye göre, devlet sektörünün olmadığı, kapalı bir ekonomi modelinde, Milli Gelir, Tüketim Harcamaları, Yatırım Harcamaları ve Tasarrufları sırasıyla MG, Tü, Ya, Ta şeklinde ifade ederek şöyle oluşturabilir;

$$MG = Tü + Ya \quad (I)$$

Bu denklem, denge koşulu olan toplam talep- toplam arz eşitliğini belirtmektedir.

Denge düzeyinde yapılan tüketim harcamalarıyla, tasarrufların toplamı, sözkonusu milli gelire eşittir.

$$MG = Tü + Ta \quad (II)$$

I ve II nolu denklemleri cebrik olarak

$$Ya = MG - Tü$$

$$Ta = MG - Tü$$

şeklinde yazabiliriz.

Heriki denklemde yeralan gelir düzeyleri ve tüketim harcamalarının özdeşliği, dengede yatırımlarla tasarrufların birbirine eşit olduğu sonucunu doğurmaktadır.

$$Y_a = T_a$$

Yatırım tasarruf eşitliği, toplam talep toplam arz eşitliği gibi, mal piyasasının dengeye gelme koşuludur.⁽¹⁾

Keynesyen teoride, yatırımlar faiz oranının bir fonksiyonudur ve aralarında ters yönlü bir ilişki vardır.

$$Y_a = f (FO) \quad f' < 0$$

Tasarruflar ise milli gelirin fonksiyonudur ve aralarındaki ilişki doğru yönlüdür.

$$T_a = f (MG) \quad f' > 0$$

Mal piyasası dengesi $Y_a(FO) = T_a(MG)$ eşitliği ile sağlandığına göre, ekonomide her faiz haddi ile uyumlu bir yatırım düzeyi ve her yatırım düzeyinde tasarruflarla eşitlenerek belirlenen bir denge gelir düzeyi olacaktır. Böylece yatırım-tasarruf eşitliği aracılığıyla faiz haddi ve gelir arasındaki bir ilişki kurmak olanaklı olmaktadır.

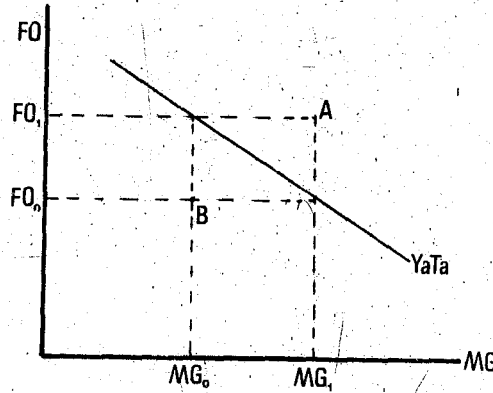
Mal piyasası dengesini sağlayan faiz hadleri ve gelir seviyeleri arasındaki bu ilişkiye "yatırım-tasarruf fonksiyonu" adı verilirken bu faiz hadleri ve gelir seviyelerinde gerçekleşen yatırım tasarruf eşitliklerinin geometrik yerine de "Yatırım-Tasarruf Doğrusu" veya kısaca "Ya Ta Doğrusu" adı verilmektedir.⁽²⁾

---

(1) Devlet Sektöründe modele katıldığı kapalı ekonomi modelinde mal piyasası denge koşulu bilindiği gibi $Y_a + D_e = T_a + V_e$ olmasını gerektirmektedir.

(2) Yiannis P. Venieris and Frederick D. Sebold, a.g.e., s.155.

Aşağıdaki şekilde, yatay ekseninde gelir, dikey ekseninde de faiz haddi belirtilerek YaTa doğrusu çizilmiştir.

Şekil IX

"Belli faiz oranlarında mal ve hizmetlere yönelen toplam talep doğrusu" olarak tanımlanan Ya-Ta doğrusu üzerindeki her nokta belli bir faiz oranında $Ya=Ta$ olması için gerekli gelir düzeyini veya, belli bir gelir düzeyine ulaşılmışsa, $Ya=Ta$ için faiz oranının ne olması gerektiğini göstermektedir.

Şekilde görüldüğü gibi YaTa doğrusu sol yukarıdan sağ aşağıya doğru inmektedir. Bunun anlamı ise, mal piyasası dengesinin sağlanabilmesi için, faiz oranı ve milli gelirin ters yönlerde değişmesi gerektiğidir. Bunu bir örnekle açıklayacak olursak, faiz oranlarının yükselmesi halinde yatırımlar azalacak, yatırımların azalması halinde ise tasarruf yatırım eşitliği bazulacaktır. Yatırımların azalması nedeniyle toplam talebin azalması, gelir seviyesinin düşmesine yol açarken, gelirin bir fonksiyonu olan tasarruflar da azalacağı için $Ya=Ta$ eşitliği tekrar sağlanacaktır. Görüldüğü gibi, faiz oranlarının yükselmesi sonucu ortaya çıkan dengesizlik MG'nin düşmesiyle giderilmiş olmaktadır.

Keynesyen teoride mal piyasası dengesi $Y_a = T_a$ eşitliği ile veya toplam talep toplam arz eşitliği ile sağlandığı için, diyagramda görülen $Y_a T_a$ doğrusu mal piyasası dengesini gösterirken, bu doğrunun altında veya üstünde kalan noktalar dengesizlik durumlarını gösterecektir.

Dengesizlik durumlarını A ve B noktaları yardımıyla belirleyelim. ⁽¹⁾A noktasında görüldüğü gibi Milli Gelir seviyesi MG_1 , faiz oranı ise FO_1 düzeyindedir. MG_1 gelir seviyesinde $Y_a = T_a$ eşitliğinin ancak FO_0 faiz oranında sağlanabildiği yine diyagramdan görülmektedir. $FO_1 > FO_0$ olması yatırımların azalmasına neden olacağı için tasarruflar yatırımlardan büyük olacaktır. ($T_a > Y_a$) A noktasında ortaya çıkan dengesizliği bir başka açıdan da ele alabiliriz. A noktasında sözkonusu olan FO_1 faiz oranı seviyesinde mal piyasasının dengeye gelmesi için gelir düzeyinin MG_0 olması zorunludur. Ancak $MG_1 > MG_0$ olması denge durumuna göre tasarrufların artmasına neden olacağından $T_a > Y_a$ durumu yine ortaya çıkacaktır. Verdiğimiz sonuçları şöyle genelleştirebiliriz. $Y_a T_a$ doğrusunun üzerinde kalan alanda gerçekleşen tasarruflar planlanan yatırımlardan büyük olacak ($T_a > Y_a$) veya toplam mal arzı planlanan mal talebinin üzerinde olacaktır.

Benzer analizi B noktası için uyguladığımızda, bu noktadaki dengesizliğin ($Y_a > T_a$) yatırımların tasarruflardan büyük olması nedeniyle ortaya çıktığını görürüz. Bu sonucu da genelleştirdiğimizde, $Y_a T_a$ doğrusunun altında kalan alanda yatırımların tasarruflardan büyük olacağını veya toplam talebin toplam arzdan büyük olacağını söyleyebiliriz.

Keynesyen teoride efektif talebi oluşturan unsurlardan biri olan yatırımların, faiz haddi tarafından belirlenmesi, faiz haddinin ise para piyasasında ve para arz ve talebi tarafından belirlenmesi, klasik teorinin savunduğunun tersine, ekonominin reel gelir düzeyinin, para piyasasınca etkilenmesi sonucunu doğurmuştur. Bundan sonraki bölümde, Keynesyen teoride para piyasası incelenecektir.

---

(1) Edward Shaphiro, a.g.e., s.318.

3.2.1.3. Para Piyasası ve PAPT (LM) doğrusu

Ekonomide milli gelir ve istihdam düzeyinin efektif talep tarafından belirlendiği temeline dayanan Keynesyen teoriye göre, ekonominin eksik istihdam dengesinden tam istihdam dengesine ulaşabilmesi için efektif talebin, yani tüketim ve yatırım harcamalarının arttırılması gerektiğini daha önce belirtmiştik. Ekonominin eksik istihdamda da dengeye gelebileceği kabul edildikten sonra, klasik teoride olduğu gibi, paranın yalnızca fiyatlar genel düzeyini etkileyeceği görüşü de geçerliliğini yitirmektedir. Para miktarındaki artışlar bir yandan bireylerin nominal gelirlerini etkileyerek tüketim harcamalarını genişletecek, diğer taraftan faiz haddini düşürerek yatırım düzeyini yükseltecektir. Sonuç olarak, efektif talep artacak ve milli gelir-istihdam seviyesi de yükselecektir. Keynesyen teoriye göre, ancak tam istihdam noktası aşıldığında veya ekonomide dar boğazlar nedeniyle üretimi arttırmak mümkün olmaması durumunda, para miktarındaki artışlar fiyatları etkilemeye başlayacaktır.

Yukarıda, faiz haddinin para arz ve talebi tarafından belirlendiğini belirtmiştik. Bu amaçla önce para talebinin nasıl oluştuğunu inceleyelim.

Keynesyen teoriye göre para talebi üç amaçla yapılmaktadır.

- 1) Alış veriş (işlem)
- 2) İhtiyat
- 3) Spekülasyon

İşlem motifiyle elde tutulan para, dolanımdaki para miktarıdır. Kişisel ve iş mübadeleleri için gerekli nakit ihtiyacını karşılar.

İhtiyat motifi, gelecekteki ihtiyaçları ve öngörülmeleyen olayları karşılamak amacıyla toplam kaynakların bir kısmının nakit olarak tutulmasıyla ilgilidir. Saydığımız iki motifle elde tutulan para, faiz haddi çok yüksek olmadıkça faiz haddinden etkilenmez. Bunlar esas olarak ekonomide işlem hacminin yüksekliğine, gereksinimlerin büyüklüğüne bağlıdır. Bu nedenle iki amaçla yapılan para

talebi gelir seviyesinin bir fonksiyonu olarak gösterilmektedir. $PT_{i\dot{s}}$, işlem ve ihtiyaç motifiyle yapılan para talebini gösterirse, birinci likidite tercih fonksiyonu olarak şöyle yazabiliriz:

$$PT_{i\dot{s}} = l_1 \cdot MG \quad (f' > 0)$$

Burada l_1 belli bir dönem içindeki Milli Geliri (MG) bu gelirin sağlanması ve devamı için halkın elinde bulundurmaya istediği para miktarına ($PT_{i\dot{s}}$) eşitleyen katsayıdır.

Spekülasyon amacıyla para talebi, piyasalardaki değişimlerden yararlanmak ve tahvil fiyatlarındaki düşüşün zararını önlemek, amacıyla yapılan para talebini gösterir. Spekülasyon amacıyla yapılan para talebi, faiz haddinin bir fonksiyonudur. Faiz haddi ise tahvil fiyatları ile ters orantılıdır. Tahvil üzerinde yazılı faiz değişmez olduğuna göre, tahvil fiyatları arttığında, faiz haddi gerçekte düşüyor demektir. Tahvil fiyatları ne kadar yüksekse, ya da başka bir deyişle faiz haddi ne kadar düşük bulunuyorsa, halk spekülasyon amacıyla elinde o kadar çok para tutmak isteyecektir. Çünkü tahvil fiyatları düşüncü, bu düşük fiyattan tahvil alıp ileride yüksek fiyattan satarak, spekülasyon kârı için elde para tutmak istenir. Diğer taraftan, faiz oranlarının düşmesi, tahvil fiyatlarının ise yükselmesi bir yandan varlığı tahvil olarak tutmanın sağladığı kazanç haddini düşürecek, öte yandan kapital kaybı riskini arttıracaktır. Bu nedenle de fertler varlıklarını para şeklinde tutmak isteyeceklerdir.⁽¹⁾ Tahvil fiyatları düşerken, yani faiz haddi yükselirken elde para tutmanın alternatif maliyeti de artacağından, yüksek faiz oranlarında spekülatif para talebi azalacaktır. PT_{sp} spekülasyon amaçlı para talebini gösterirse, ikinci likidite tercih fonksiyonu şöyle yazılır:

$$PT_{sp} = l_2(FO) \quad (f' < 0)$$

İşlem motifi ile yapılan para talebi ve spekülasyon motifi ile yapılan para talebi birlikte para piyasasındaki toplam para talebini belirlemektedir.

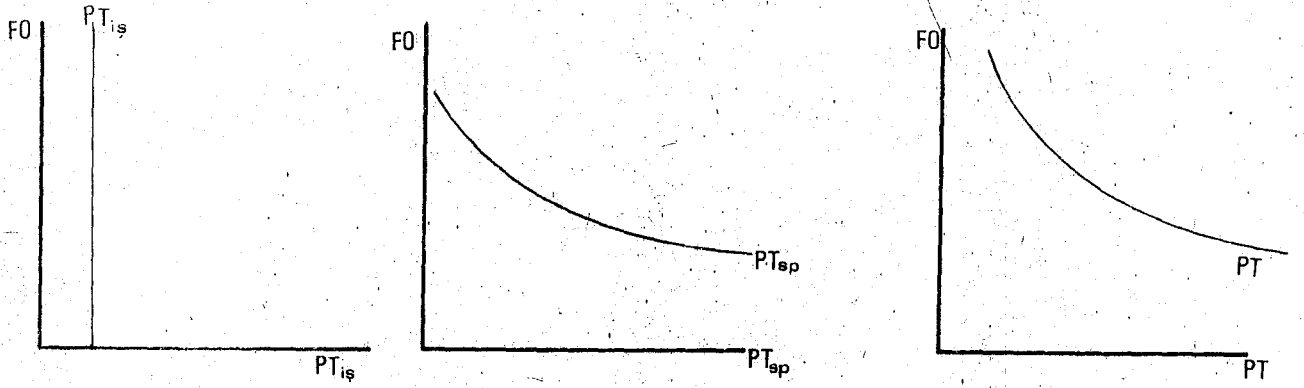
(1) Yiannis P. Veniens and Frederick D. Sebold, a.g.e., s.183-184.

Buna göre para talep fonksiyonu

$$PT = PT_{i\dot{s}} (MG) + PT_{sp} (FO) \text{ veya}$$

$$PT = l_1 (MG) + l_2 (FO) \text{ şeklinde yazılabilir.}$$

Yukarıdaki denklemlere göre ekonominin likidite fonksiyonu veya para talep fonksiyonunu şekil üzerinde şöyle belirleyebiliriz.

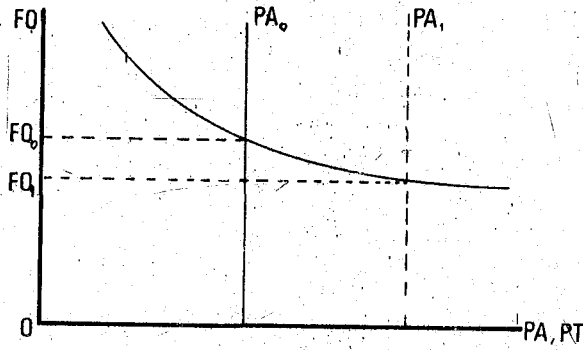

Şekil X

İşlem motifiyle para talebi gelir düzeyinin bir fonksiyonu olduğu için faiz esnekliği sıfırdır. Spekülatif para talebi ise faiz oranıyla ters yönlü ilişkidir. Toplam para talebi veya likidite fonksiyonu ise iki geometrik yerin toplamıdır. Ekonomide gelir düzeyinin değişmesi işlem motifiyle para talep doğrusunun sağa kaymasına dolayısıyla likidite fonksiyonunun da sağa kaymasına yol açacaktır.

Para arzı ise Keynesyen teoride genellikle egzogen (dışsal) bir değişkendir ve ülkenin para otoritelerince belirlenir.

Aşağıda para arzının veya para talebinin birlikte faiz had-dini nasıl belirlediği incelenmiştir.

Şekil XI

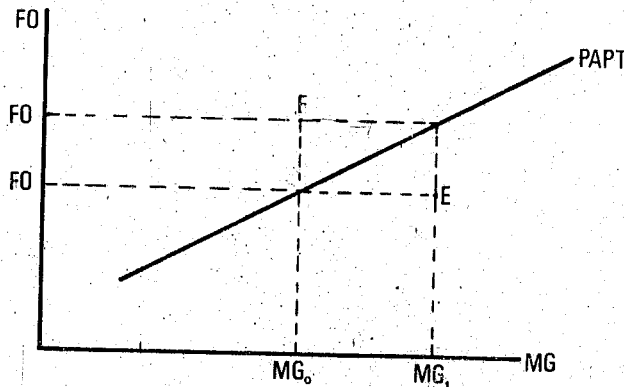
Şekilde para arzı yatay eksene dik bir doğru ile gösterilmiştir. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi para arzı dışsal bir değişkendir ve kamu otoritelerince belirlenmektedir. Dolayısıyla faiz esnekliği sıfır olduğu varsayılmaktadır. Para arzı ile Para talebinin kesiştiği noktada FO_0 denge faiz haddi belirlenmektedir. Faiz haddi FO_0 'ın üzerine çıkıyorsa para arzı para talebini aşıyor, demektir. Bu durumda fazla para tahvil alımına yönelerek tahvil talebi ve dolayısıyla tahvil fiyatları yükselmeye ve faiz haddi düşmeye başlayacaktır. Sonuç olarak, yine FO_0 noktasına gelinecektir. Faiz haddi FO_0 'ın altınadüşerse mekanizma tersine işleyecektir. Aynı şekil üzerinde para arzındaki artışın faiz haddi üzerindeki etkisini inceleyebiliriz. Şekilden görüldüğü gibi para arzının PA_0 'dan PA_1 'e yükselmesi, halkın eline cari faiz haddinde bulundurmaktan istediğinden daha fazla para geçmesine neden olur. Fazla para tahvil almak için kullanıldıkça, tahvil talebi ve fiyatları yükselmeye, faiz haddi düşmeye başlar. Faiz haddi FO_1 düzeyine düştüğünde, fazla paranın tamamı talep edilmiş durumdadır. Görüldüğü gibi ekonomide para talep fonksiyonu (likidite fonksiyonu) sabitken, para arzındaki bir artış faiz haddini düşürerek, yatırımların artmasına ve dolayısıyla milli gelir ve istihdam denge

seviyesinin yükselmesine neden olabilmektedir. Ancak para arzının arttırılmasıyla faiz haddinin düşürülmesinin bir sınırı vardır. "Likidite Tuzağı" adı verilen bu sınıra girildikten sonra, artık faiz haddinin daha fazla düşürülebilme olanağı kalmamıştır. Çünkü fertler üzerinde faiz haddinin düşebileceği en düşük düzeye düştüğü veya tahvil fiyatlarının yükselebileceği en yüksek seviyeye yükseldiği izlenimi yerleşmiştir. Bu durum şekilde para talep fonksiyonunun (likidite fonksiyonunun) FO_1 faiz haddinden sonra yatay eksene paralel hale gelmesiyle gösterilmiştir.

Yukarıda Keynesyen ekonomide para talebi fonksiyonunu belirlerken işlem motifiyle yapılan para talebinin gelir düzeyinin bir fonksiyonu olduğu, spekülatif motifli para talebinin ise faiz oranının bir fonksiyonu olduğunu belirtmiştik.

$$PT = PT_{i\text{ş}}(MG) + PT_{sp}(FO)$$

Ekonomide gelir düzeyinin yükselmesi şekil X'da $PT_{i\text{ş}}$ doğrusunu sağa kaydıracaktır. $PT_{i\text{ş}}$ 'in sağa kayması demek $PT_{i\text{ş}}$ ve PT_{sp} 'nin de sağa kayması demektir. Bu durumda para arzı sabit kalsa bile denge faiz oranı daha yüksek bir düzeyde oluşacaktır. Şu halde ekonomide her gelir düzeyiyle uyumlu bir para talebi hacmi, her para talebinin de para arzı ile eşitlenerek belirlediği bir denge faiz oranı seviyesi bulunacaktır. Para piyasası denge koşulu olan para arzı para talebi eşitliğinden yararlanarak gelir düzeyi ve faiz haddi arasında bir ilişki kurmak mümkündür. Aşağıdaki şekilde bu ilişkiyi gösteren ve "Para Arz-Para Talep" doğrusu veya kısaca PAPT doğrusu diye adlandırılan doğru çizilmiştir.

Şekil XII

PAPT doğrusu üzerinde herhangi bir noktanın gösterdiği gelir seviyesine bağlı olarak belirlenen $PT_{i\dot{s}}$ ile bu noktanın gösterdiği faiz oranının belirlediği PT_{sp} toplamı, ekonomide mevcut para arzına eşittir.

PAPT doğrusu şekilden de görüldüğü gibi pozitif eğimlidir. Bir başka deyişle para piyasasında dengenin sağlanması için faiz oranı ve gelir seviyesi aynı yönde değişmektedir.

PAPT doğrusu üzerindeki her nokta para talebi ile para arzının birbirine eşit olduğuna, bir başka deyişle para piyasasının dengede olduğunu gösterdiğine göre, bu doğrunun dışında kalan noktalar dengesizlik durumlarını gösterecektir. (1)

Bu dengesizlik durumlarını şekil üzerinde E ve F noktaları yardımıyla belirlemiş bulunuyoruz. Önce E noktasını inceleyelim. Görüldüğü gibi E noktasında gelir seviyesi MG_1 , faiz oranı FO_0 'dır. MG_1 gelir seviyesinde para piyasası dengesi ancak FO_1 faiz oranı seviyesinde sağlanmaktadır. $FO_0 < FO_1$ olduğu için, bu noktada para talebi para arzını aşmaktadır. ($PT > PA$) Çünkü, daha önce gördüğümüz gibi, spekülasyon para talebi faiz oranıyla ters yönlü ilişki içindedir. Faiz oranının düşmesi spekülasyon para talebinin artmasına neden olacaktır. Spekülasyon para talebinin artması ise, para arzı sabit olduğu için, para talebinin para arzını aşmasına yol açacaktır. ($PT > PA$)

Bir başka açıdan da E noktasındaki dengesizlik durumunu inceleyebiliriz. Şekilden görüldüğü gibi E noktasının belirlediği FO_0 faiz oranı seviyesinde para piyasası dengesi ancak MG_0 gelir düzeyinde gerçekleşmektedir. E noktasındaki gelir seviyesinin (MG_1) ise MG_0 gelir seviyesinden büyük olması ($MG_1 > MG_0$) yine ekonomide para talebinin para arzından büyük olmasına yol açmaktadır. Çünkü gelirin bir fonksiyonu olan işlem motifiyle para talebi gelir arttıkça, artmaktadır.

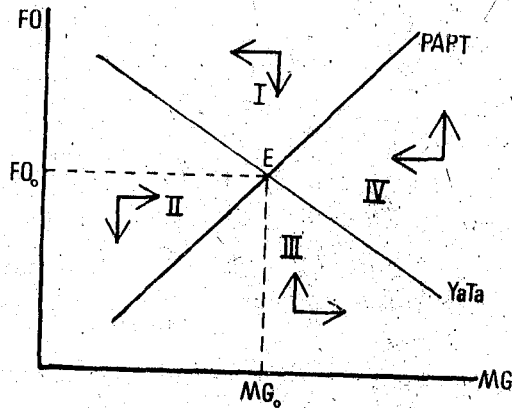
---

(1) Edward Shaphiro , a.g.e., s.320.

E noktasındaki ortaya çıkan dengesizlik durumu-PAPT doğrusunun sağında kalan alan için şöyle genelleştirilebilir. PAPT doğrusunun sağında kalan alanda, para piyasası dengesi $PT > PA$ şeklinde bozulacak ve ekonomide likidite yetersizliği sözkonusu olacaktır. Benzer analizi F noktasına uyguladığımızda, bu noktadaki dengesizliğin para arzının para talebinden büyük olması şeklinde olacağını görebiliriz. ($PA > PT$) Bu nokta için vardığımız sonucu ise şöyle genelleştirebiliriz. PAPT doğrusunun solunda kalan alanda para arzı para talebinden fazla olacak ($PA > PT$) ve ekonomide likidite fazlası sözkonusu olacaktır.

3.2.1.4. YaTa ve PAPT Doğruları Yardımıyla İç Dengenin Belirlenmesi

Yukarıdaki açıklamalarımızda önce mal piyasasında denge koşullarını YaTa eğrisini kullanarak göstermiş, sonra da para piyasasında denge koşullarını PAPT eğrisi ile göstermiş bulunuyoruz. Her iki piyasada da dengeyi belirleyen temel faktörler faiz oranları (FO) ve gelir düzeyi (MG) olduğuna göre, ekonominin makro dengesini YaTa ve PAPT eğrileri yardımıyla nasıl belirleneceğini gösterebiliriz.

Şekil XIII

Yukarıdaki şekilde YaFa ve PAPT eğrilerinin kesiştikleri E noktasında, hem mal piyasasında (MG_0) gelir düzeyinde yatırım tasarruf eşitliğinin (FO_0) faiz oranı ile sağlandığı, hem de bu faiz oranı ve gelir düzeyinde ekonomideki toplam para arzı ile para talebinin eşitlendiği, yani her iki piyasada da aynı anda ortak denge durumuna ulaşıldığı görülmektedir.

Keynesyen teoriye göre, ekonomiye herhangi bir bilinçli müdahale olmadığında ekonomide iç denge MG_0 gelir düzeyi ve FO_0 faiz oranı seviyesinde gerçekleşecektir. Ancak daha önce görmüş olduğumuz gibi, Keynesyen teoriye göre, ekonominin eksik istihdamda da dengeye gelmesi mümkündür. Bu nedenle gerçekleşen denge seviyesi, mutlaka amaçlanan denge seviyesi anlamına gelmemektedir. Bu durumda karşımıza "gerçekleşen iç denge" ve "amaçlanan iç denge" şeklinde iki kavram çıkmaktadır.

Ekonomide gerçekleşen denge durumunda iç dengeye ilişkin amaçlara da ulaşılmışsa, ancak bu şekilde "gerçekleşen" ve "amaçlanan" denge durumları aynı olacaktır. Bir örnekle açıklamak gerekirse, ekonominin iç denge amacı tam istihdamın sağlanması olarak belirlenmişse, bu durumda ancak para ve mal piyasalarını dengeye getiren gelir seviyesinin, tam istihdam gelir seviyesi olması halinde gerçekleşen iç denge aynı zamanda amaçlanan iç denge olacaktır. (1)

Bir ulusal ekonomide gerçekleşen denge seviyesinin, amaçlanan denge seviyesi olması ise, Keynesyen teoriye göre çok tesadüfi bir olaydır. Ancak devletin izleyeceği bilinçli politikalarla bu gerçekleştirilebilir. Bu amaçla uygulanacak politikalar daha sonra ele alınacaktır.

Analizimizi yukardaki şekil ile ilgili açıklamalarımızla sürdürerek devam edelim. Şekilde YaFa ve PAPT doğruları üzerinde

---

(1) Ronald Shone, a.g.m. s.217. Shone makalesinde bu ayrımı gerçekleşen iç denge için "Internal Equilibrium", amaçlanan iç denge için ise "Internal Balance" kavramlarını kullanarak yapmıştır.

olmayan ve "ortak denge" koşullarını yerine getirmeyen "alanlar" hem mal piyasasında, hem de para piyasasında "dengesizlik" ve "sürekli değişme" eğilimlerini yansıtmaktadır.⁽¹⁾ Daha önceki açıklamalarımızda, şekildeki 1 ve 2 numaralı alanlarda, yani PAPT eğrisinin solunda kalan bölgede ekonomide likidite fazlasının sözkonusu olduğunu ortaya koymuştuk. Aynı şekilde, YaTa eğrisinin altında kalan bölgenin-yani II ve III numaralı alanların- ise mal piyasası açısından "aşırı talep" anlamına geldiğini göstermiştik. Dolayısıyla II numaralı alanda mal piyasasında "aşırı talep" ile para piyasasında "aşırı arzın" bir arada bulunuşu, ekonomiyi denge noktasına (E) götürecektir mekanizmanın hangi yöndeki etkilerle ortaya çıkacağını okların yönü bize göstermektedir. Gelir ve üretim artışları ile faiz oranlarının düşmesi sonucu para piyasasında arz fazlası ertilirken, mal piyasasında talep fazlası karşılanabilir olacaktır.

Benzer nedenlerle, I ve IV numaralı alanlarda YaTa eğrisinin üst tarafına düşüldüğü için "üretim fazlalığı", yani mal piyasasında "talep yetersizliği" sözkonusu olacaktır. Oysa bu iki alandan birinde (IV)de PAPT eğrisinin sağında kalındığı için para talebi para arzından büyük ($PT > PA$), diğerinde ise (I)'de para talebi para arzından küçüktür. ($PT < PA$) Dolayısıyla dengesizlik durumu IV. bölgede çözüme faiz oranlarının yükselmesiyle, I. bölgede ise faiz oranlarının düşmesiyle ulaşacaktır.

YaTa ve PAPT eğrileri yardımıyla ekonomide gerçekleşen iç denge seviyesinin belirlenmesi ile ilgili açıklamalarımıza son vermeden önce belirtilmesi gereken noktalardan biri, bu analizde genellikle ekonominin "kararlı denge" (stable equilibrium) koşulları içinde bulunduğu ve dengeye ulaşma sürecinin heriki piyasada da otomatik olarak işleyeceği varsayımdır. Ayrıca bu analizde denkleştirme mekanizmasının para piyasasında daha hızlı, mal piyasasında dahayavaş işleminin ortak dengeyi sağlarken önemli bir sorun

---

(1) Robert Mundell, a.g.e., s.121-123.

yaratmayacağı kabul edilmektedir.⁽¹⁾

3.2.2. Keynesyen Teoride Dış Denge

Buraya kadar yapmış olduğumuz analizde, Keynesyen kapalı ekonomi modelinde, ekonomide iç dengenin belirlenmesini incelemiş bulunuyoruz. Uluslararası ekonomik ilişkilerin sözkonusu olması halinde bir başka deyişle açık bir ekonomide ise, iç denge yanında dış dengenin sağlanması sözkonusudur. Günümüzde bütün ülkelerin ortak sorunu, heriki amaca eşanlı olarak ulaşılmasıdır. Bu nedenle dış dengeyi sağlamak uğruna, iç dengeden vazgeçilemeyeceği gibi, iç dengeye ulaşabilmek için dış denge amacından da vazgeçilememektedir. Ancak uygulamada her iki amacın birden gerçekleştirilmesi çoğu zaman mümkün olamamaktadır. Amaçlararası çatışma sorununu incelerken değinmiş olduğumuz gibi ekonominin iç ve dış dengesi arasındaki karşılıklı ve yakın ilişkiler nedeniyle bu dengelerden birisinin sağlanması için uygulanan politikalar, diğer amacın gerçekleşmesini de etkileyebilmektedir.

Ulaşılmak istenen amaçların, politika araçlarının farklı yönlerde kullanımını gerektirmesi halinde, bir başka deyişle amaçlar arası çatışmanın sözkonusu olması halinde ise, heriki amaca birden eşanlı olarak ulaşılması daha da güçleşmektedir.

---

(1) Besim Üstünel, Makro Ekonomi, İstanbul, 1983, s. 261.

İktisat literatüründe, James Meade ve Jan Tinbergen'in klasik çalışmalarını, izleyen dış ödemeler politikasındaki son gelişmeler, iki amaç (iç ve dış dengenin sağlanması ve korunması) arasında ortaya çıkan çatışmayı, iktisat politikası araçlarının uygun bir bileşimi ile çözümlenmesi yönünde olmuştur. (1)

Çalışmamızda iç ve dış dengenin eşanlı olarak sağlanmasında uygulanabilecek politika bileşimleri, bundan sonraki bölümün konusunu oluşturmaktadır. Bu bölümde Keynesyen açık ekonomi modeli içinde, dış sektöre ilişkin denklemler yardımıyla, Dış Denge doğrusu oluşturulacaktır. (2) Dış dengenin de, iç dengeyi belirleyen mal piyasası dengesi ve para piyasası dengesi gibibir doğru yardımıyla gösterilmesi, ilerdeki politik analizlerimizde bize oldukça yarar sağlayacaktır.

Dış denge, bilindiği gibi ödemeler bilançosu dengesiydi. Dış denge doğrusunu oluşturabilmek için ödemeler bilançosunun unsurlarını cari işlemler ve sermaye hareketleri olarak iki bölümde ele alıyoruz. Buna göre ödemeler bilançosu dengesi, cari işlemler dengesi ve net sermaye akımlarından (Net Kapital Transferi) oluşmaktadır.

$$DD = \text{ÖD} = \text{KTr} + \text{İh} - \text{İt} \quad (\text{I})$$

Yukarıdaki denklemde DD=Dış Dengeyi, ÖD= Ödemeler Dengesini, KTr= Net Kapital Transferlerini, İh= İhracatı, İt= İthalatı göstermektedir. Net sermaye akımı (veya Net Kapital Transferi), ulusal

(1) James Meade, a.g.e., s.114-124, Robert Mundell, a.g.e., s.223-23

(2) Dış Denge doğrusunun zincirleme diyagramlar yardımıyla elde edilişi için Bkz. Dwayne Wrightsman, "IS, LM and External Equilibrium: A Graphical Analysis" American Economic Review, Vol. LX (March 1970) s. 204.

ekonomi ile yabancı ekonomiler arasında faiz farklılığı nedeniyle ortaya çıkan sermaye akımlarının net sonucunu göstermektedir. Bu tanımda da ortaya koyduğu gibi, net sermaye akımı, yurt içi faiz oranının bir fonksiyonudur. Aralarındaki ilişki ise doğru yönlüdür. Yurtiçi faiz oranının yükselmesi, ülkeye sermaye akımına neden olurken, faiz oranının düşmesi, ülkeden sermaye çıkışına yol açacaktır. Buna göre, net sermaye akımı fonksiyonunu şöyle yazabiliriz. (1)

$$KT = KTr_0 + f_1 FO \quad (II)$$

KTr_0 faiz oranından bağımsız, bir başka deyişle otonom sermaye akımını göstermektedir. Cari işlemler dengesini oluşturan Dış Ticaret Dengesi ise bilindiği gibi ithalat ve ihracat kalemlerini oluşturmaktadır.

Bir ülkenin ihracatı kendi ekonomisi ile ilgili değişkenlerden çok, uluslararası çevrenin ve ilişki kurduğu ekonomilerin yapısına bağlı olduğu için, genellikle otonom (egzojen) bir değişken olarak kabul edilmektedir.

$$Ih = Ih_0 \quad (III)$$

İthalat ise bir ülkenin gelir düzeyi ile doğru orantılıdır. It_0 , gelir düzeyinden bağımsız ithalatı ve i marjinal ithalat meylini göstermek üzere ithalat fonksiyonunu şöyle yazabiliriz.

$$It = It_0 + iMG \quad (IV)$$

II, III ve IV nolu denklemleri, I nolu dış denge denkleminde yerine koyarsak,

$$DD = ÖD = KTr_0 + f_1 FO + Ih_0 - It_0 - iMG \quad (V)$$

Denklemini elde ederiz.

---

(1) Uluslararası sermaye akımını, faiz oranı yanında, gelirin de bir fonksiyonu olarak ele alan bir analiz için, Bkz. Robert Stern, a.g.e., s. 343-344.

Dış denge amacını ödemeler bilançosunun dengesinin sağlanması veya belli bir seviyede korunması olarak daha geniş bir şekilde tanımladığımız takdirde, amaçlanan dış denge seviyesini B_0 olarak belirleyebiliriz. B_0 , dış denge amacına bağlı olarak, belirli bir açık veya fazla durumunu veya ödemeler bilançosu denkleliğini gösterebilecektir.

Dış Dengenin B_0 şeklinde tanımlanması, onu sayısal değeri belli bir unsur haline getirmektedir. Buna göre, V. nolu denklemi yeniden yazarsak,

$$B_0 = KTr_0 + f_1 FO + ih_0 - it_0 - iMG$$

şeklinde Dış Denge denklemini elde ederiz.

Burada bir adım dahileri gidip yukarıdaki denklemi faiz oranı (FO) ve Milli Gelir (MG) değişkenlerine bağlı bir doğru denklemi şeklinde gösterelim.

$$FO = \frac{(it_0 - KTr_0 + B_0 - ih_0)}{f_1} + \frac{i}{f_1} MG$$

Yukarıda elde ettiğimiz denklem dış denge doğrusu denklemi-
dir. Bu denklemin birinci terimi doğrunun FO eksenindeki izdüşümünü, ikinci terimi ise eğimini vermektedir. Ancak dış denge doğrusunu (DD), YaTa ve PAPT doğrularından farklı kılan önemli bir özelliği vardır. Daha önce değindiğimiz gibi dış denge doğrusu belirlenirken, ekonomide dış denge seviyesi için, belli bir amaç değer seçilmesi sözkonusudur. B_0 olarak tanımladığımız bu değer sifıra eşit olabileceği gibi, ödemeler dengesinin belli bir açık veya fazla durumunda korunması amaçlanmışsa, B_0 sıfırdan büyük ($B_0 > 0$) veya sıfırdan küçük ($B_0 < 0$) olabilir. Buna göre dış denge doğrusu, belirlenen dış denge amacını gerçekleştiren faiz oranı (FO) ve gelir (MG) bileşimlerini gösteren bir doğrudur. (1)

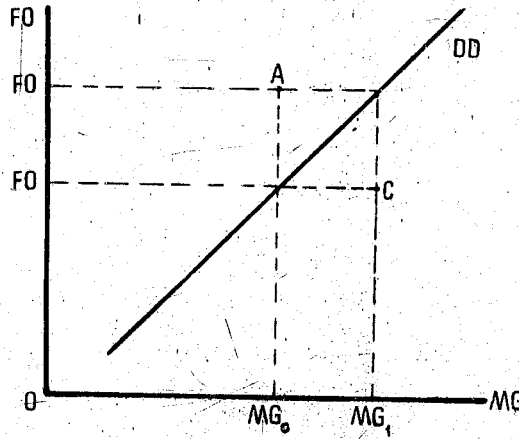
Dış denge amacının, ödemeler bilançosu dengesinin sağlanması olması halinde, bir başka deyişle $B_0 = 0$ ise, dış denge doğrusu denklemi şu şekilde olacaktır.

---

(1) Robert Stern, a.g.e., s.317.

$$FO = \frac{it_0 - KTr_0 - ih_0}{f_1} + \frac{i}{f_1} MG$$

Aşağıdaki şekilde, belli faiz oranı seviyesinde ödemeler bilançosu dengesini sağlayan milli gelir seviyelerini, veya belli milli gelir seviyelerinde, dış dengenin gerçekleştiği faiz oranı seviyelerini gösteren Dış Denge doğrusu çizilmiştir.

Şekil XIV

Görüldüğü gibi, dış denge doğrusu pozitif eğimlidir. Buna göre, ekonomide gelir seviyesi yükseldiği zaman, dış dengenin korunabilmesi için faiz oranının da artması gerekmektedir. Bu durumu şöyle açıklayabiliriz. Ekonomide gelir düzeyinin yükselmesi gelirin bir fonksiyonu olan ithalatın artmasına neden olacaktır. İthalattaki artış, marjinal ithalat meyline ve gelirdeki artış miktarına bağlı olarak gerçekleşecektir. $(i \cdot \Delta MG)$ İthalattaki artış nedeniyle ödemeler dengesinin bozulması halinde, dengenin yeniden sağlanabilmesi için, bir başka deyişle $f_1 \cdot \Delta FO = i \cdot \Delta MG$ eşitliğinin yeniden kurulabilmesi için, faiz oranının da yükselerek, yurtiçi sermaye girişine neden olmasıyla $(f_1 \cdot \Delta FO)$ ödemeler dengesinin yeniden sağlanabilmesi mümkün olacaktır.

Dış denge doğrusu üzerindeki noktalar ($B_0=0$) koşulunu sağlayan MG ve FO değerlerini gösterdiğine göre, bu doğrunun üzerinde kalan alandaki noktalarda ödemeler dengesi "fazla" verecek, yani $B_0 > 0$ olacak, altında kalan alandaki noktalarda ise ödemeler dengesi "açık" verecek, yani $B_0 < 0$ olacaktır. Bu durumu şekil üzerinde A ve D gibi iki nokta seçerek gösterebiliriz.

Önce A noktasını ele alalım. Şekilden görüldüğü gibi, A noktasında ekonomide gelir seviyesi MG_0 , faiz oranı seviyesi ise FO_0 'dir. MG_0 gelir düzeyinde ekonomide dış dengenin sağlanabilmesi için gerekli olan faiz oranı seviyesi FO_1 'dir. $FO_0 > FO_1$ olması nedeniyle, denge durumuna göre ülkeye sermaye akımında fazla olacak, bununsonunda ise ($f_1 \cdot \Delta FO > i \cdot \Delta MG$) nedeniyle ödemeler dengesi fazla verecektir. ($B_0 > 0$). Aynı durumu birbaşka açıdan da ele alabiliriz. A noktasında sözkonusu olan FO_0 faiz oranı seviyesinde Dış Denge ancak MG_0 gelir düzeyinde sağlanabilmektedir. Şekilden görüldüğü gibi MG_0 gelir düzeyinin MG_1 gelir düzeyinden küçük olması, ($i \cdot \Delta MG$) kadar ithalat azalışına neden olacak ve ($f_1 \cdot \Delta FO > i \cdot \Delta MG$) eşitsizliği tekrar ortaya çıkacaktır. Bu durumu dış denge doğrusu (DD doğrusu) üzerindeki bütün noktalar için genelleştirebiliriz. DD doğrusu üzerindeki bütün noktalarda ödemeler dengesi fazla verecektir. ($B_0 > 0$). DD doğrusunun altında kalan alanlarda ise ödemeler dengesi açığı ortaya çıkmaktadır. ($B_0 < 0$) Benzer analizi DD doğrusunun altında kalan C noktası için yaparak bunu kanıtlayabiliriz. C noktasında görüldüğü gibi ekonomide gelir düzeyi MG_1 , faiz oranı ise FO_1 'dir. FO_1 faiz oranı seviyesinde ise dış denge ($B_0=0$) ancak MG_0 gelir düzeyinde sağlanmaktadır. $MG_1 > MG_0$ olması nedeniyle ($i \cdot \Delta MG$) kadar ithalat artışının sözkonusu olması, $f_1 \cdot \Delta FO < i \cdot \Delta MG$ olmasına ve dolayısıyla ödemeler dengesinin açık vermesineneden olmaktadır. ($B_0 < 0$) Aynı şekilde, C noktasındaki MG_1 gelir düzeyinde dış dengenin ancak FO_0 faiz oranında gerçekleşmesi, FO_0 faiz oranının ise FO_1 'den yüksek olması ülkeye $f_1 \cdot \Delta FO$ kadar sermaye girişinin azalmasına yol açacak ve $f_1 \cdot \Delta FO < i \cdot \Delta MG$ eşitsizliği dolayısıyla ödemeler dengesi açığı tekrar sözkonusu olacaktır. ($B_0 < 0$)

3.2.3. Keynesyen Teoride İç Denge ve Dış Dengenin Birlikte Sağlanması

Buraya kadar yapmış olduğumuz analizde, ekonomide iç dengeyi mal ve parapiyasası dengelerinin gösteren YaTa ve PAPT doğruları aracılığıyla, dış dengeyi ise, DD doğrusu ile göstermiş bulunuyoruz.

Bu bölümde, iç dengenin belirlendiği mal ve para piyasaları ile dış dengenin olduğu dış sektörü birlikte ele alarak, ekonomide iç ve dış dengenin birlikte sağlanması sorunu incelenecektir.

Bu amaçla önce, mal piyasası, para piyasası ve dış sektöre ilişkin denklemler yardımıyla, açık ekonomide Keynesyen Makro Modelin nasıl oluşacağı incelenmiştir⁽¹⁾

Açık Ekonomide Keynesyen Makro Model

Mal piyasası (Reel Sektör):

$$MG = Tü + Ya + De + ih - it \quad (I)$$

$$Tü = Tü_0 + tMGh \quad (II)$$

$$MGh = MG - Ve \quad (III)$$

$$Ve = Ve_0 + vMG$$

$$Ya = Ya_0 - yFO \quad (IV)$$

$$ih = ih_0 \quad (V)$$

$$it = it_0 + iMG \quad (VI)$$

$$De = De_0 \quad (VII)$$

Para Piyasası (Parasal Sektör):

$$\frac{PT}{Fi} = \frac{PA}{Fi} \quad (VIII)$$

$$\frac{PT}{Fi} = l_1 MG - l_2 FO \quad (IX)$$

$$PA = PA_0 \quad (X)$$

(1) Vural Savaş, İktisat....., s.338.

Dış Sektör:

$$i_t = i_{t_0} + iMG \quad (XI)$$

$$i_h = i_{h_0} \quad (XII)$$

$$KTr = KTr_0 + f_1 FO \quad (XIII)$$

$$ÖD = KTr + i_h - i_t \quad (XIV)$$

Modelin başlıca varsayımları, Devlet Harcamaları (De), İhracat (İh), Para Arzı (PA) ve Fiyatların (Fi) egzojen (veri) oldukları ve (Fi = 1) olduğudur. Ayrıca döviz kurunun sabit olduğu sayılmaktadır.

Görüldüğü gibi, açık ekonomi modelinde, mal piyasası denklemleri içinde ihracat ve ithalat denklemleri de yer almaktadır. Çünkü açık bir ekonomide, sözkonusu ülke dışarıya mal ve hizmet satmakta (ihracat) ve yine dışarıdan mal ve hizmet satın almaktadır (ithalat). Şu halde ülkenin ürettiği mal ve hizmetlere yönelen iç talebin yanına dış talep, yani ihracat (İh), iç arzın yanına ise dışarıdan alınan mal ve hizmetler yani ithalat (İt) katılmıştır.

$$i_t + MG = Tü + Ya + De + i_h$$

İthalatı yurt içi harcamalardan bir sızma olarak kabul edip, toplam talepten çıkartırsak, açık ekonomide mal piyasası denge denkleminde ulaşmış oluruz. Açık ekonomide YaTa doğrusu da, $Ya + De + i_h - Ta + Ve + i_t$ doğrusu şekline dönüşecektir. Bu doğruya kısaca YaTaiht doğrusu adı verilmiştir.

Yukarıdaki model yardımıyla YaTaiht, PAPT ve DD doğruları denklemlerini belirlemek mümkündür. Bu amaçla mal piyasası denklemleri (II-VII) mal piyasası denge koşulunu gösteren I nolu denklemde yerlerine konmuş ve gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra aşağıdaki YaTaiht doğrusu denklemi elde edilmiştir.

$$(1-t(1-v) + i) MG + yFO = Tü_0 + tVe_0 + Ya_0 + De_0 + i_h - i_{t_0}$$

Aynı şekilde para piyasası denklemleri için VIII nolu para piyasası denge denkleminde yerine konmasıyla PAPT doğrusu denklemi belirlenmiştir.

$$l_1 MG - l_2 FO = \frac{PA_0}{F_i}$$

Benzer yöntemle elde edilen dış denge doğrusu (DD doğrusu) denklemi ise şöyledir.

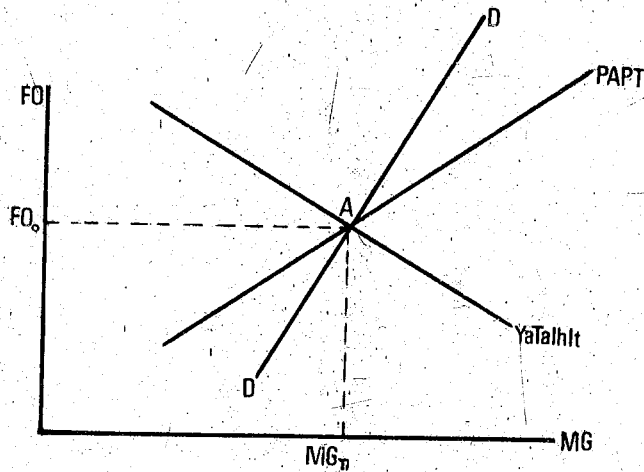
$$iMG - f_1 FO + \ddot{O}D = -\dot{i}t_0 + KTr_0 + \dot{i}h_0$$

Dış denge konusunu incelerken görmüş olduğumuz gibi, dış denge için belli bir seviyede korunmasının amaçlanmış olması halinde $\ddot{O}D$ yerine B_0 şeklinde sayısal değeri belli sabit bir değer kullanılabilir. Bu takdirde dış denge doğrusu,

$$iMG - f_1 FO = -\dot{i}t_0 + KTr + \dot{i}h_0 - B_0$$

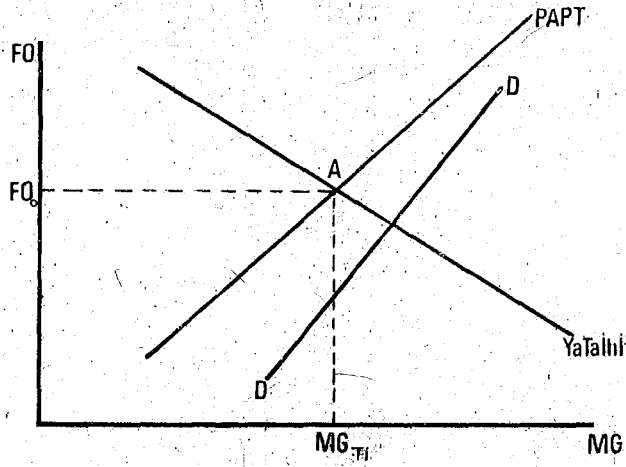
şeklini alacaktır.

Görüldüğü gibi her üç denklem de, ekonomideki gelir seviyesi ve faiz oranına bağlı olarak belirlenmektedir. Buna göre, üç doğrunun aynı diyagram üzerinde gösterilerek, iç denge ve dış denge sorununun analizi mümkün olmaktadır.

Şekil-XV

Yukarıdaki şekilde üç doğrunun kesişme noktası olan A noktası gerçekleşmesi en ideal durumu göstermektedir. Görüldüğü gibi A noktasında ekonomide hem iç denge, hem de dış dengeye ulaşılmıştır. Ancak bu iki dengenin her zaman birlikte sağlanması mümkün olmayabilir. Aşağıdaki şekil böyle bir durumu göstermektedir.

Şekil XVI

Şekilden görüldüğü gibi, mal ve para piyasalarının dengeye geldiği MG_0 gelir seviyesi (gerçekleşen iç denge) tam istihdam gelir seviyesinden daha düşüktür. Diğer taraftan heriki doğrunun kesişme noktası (A), dış denge doğrusunun da üstünde kalmıştır. Bunun anlamı bilindiği gibi A noktasında ödemeler bilançosunun fazla verdiğidir. O halde ekonomide hem amaçlanan iç denge seviyesine ulaşamamış ve hem de dış denge sağlanamamıştır. Bu durumda heriki dengeyi birlikte sağlayabilmek için devletin ekonomiye müdahalesi gerekmektedir.

Literatürde, iç denge ve dış dengenin eşanlı olarak sağlanmasıyla ilgili analizlerde ortaya çıkan başlıca dengesizlik durumları şöyle gruplandırılmaktadır. (1)

(1) Victor Argy, "Monetary Policies and Internal and External Balance" IMF Staff Papers Vol. 18 (Nov., 1971) s.502-525, Dwayne Wrightsman a.g.m., s.203-208.
Bu gruplandırma ekonomide, işsizlik olması halinde enflasyonun,

- 1) Ödemeler Dengesi Fazlası ile işsizliğin birarada ortaya çıkması
- 2) Ödemeler Dengesi Fazlası ve Enflasyonun Birlikte görülmesi
- 3) Ödemeler Dengesi Açığı ve İşsizliğin birlikte gerçekleşmesi
- 4) Ödemeler Dengesi Açığı ve Enflasyonun birlikte görülmesi.

İç ve Dış denge amaçları ve bu amaçları gerçekleştirmek üzere kullanılacak politikalar açısından, yukarıdaki grupta birinci ve dördüncü sırada yer alan dengesizlik durumları, amaçlar arasında "tutarlılığın" (consistency) sözkonusu olduğu durumlardır. Çünkü her iki durumda da, ekonomide ortaya çıkan dengesizliklerin giderilmesi politika araçlarının aynı yönde kullanımını gerektirir. Birinci sırada yer alan dengesizlik durumunda, iç denge amacının tam istihdamı sağlamak olması, dış denge amacının ise, ödemeler dengesi fazlasını azaltmak olması, her iki amaca ulaşmak için de ekonomide harcamaları genişletici politikaların uygulanmasını gerektirmektedir. 4. grupta ise, iç denge amacının fiyat istikrarını sağlamak, dış denge amacının ödemeler bilançosu açığını gidermek olması ve her iki amaca ulaşılması için harcamaları daraltıcı politikaların gerekliliği, iç denge ve dış denge amaçlarına eşanlı olarak ulaşılmasını politika uygulayıcıları açısından oldukça kolaylaştırmaktadır. Buna karşılık ikinci ve üçüncü sırada yer alan dengesizlik bileşimleri, aynı zamanda iç denge ve dış denge amaçları arasında çatışmanın bir başka deyişle tutarsızlığın sözkonusu olduğu durumlardır.

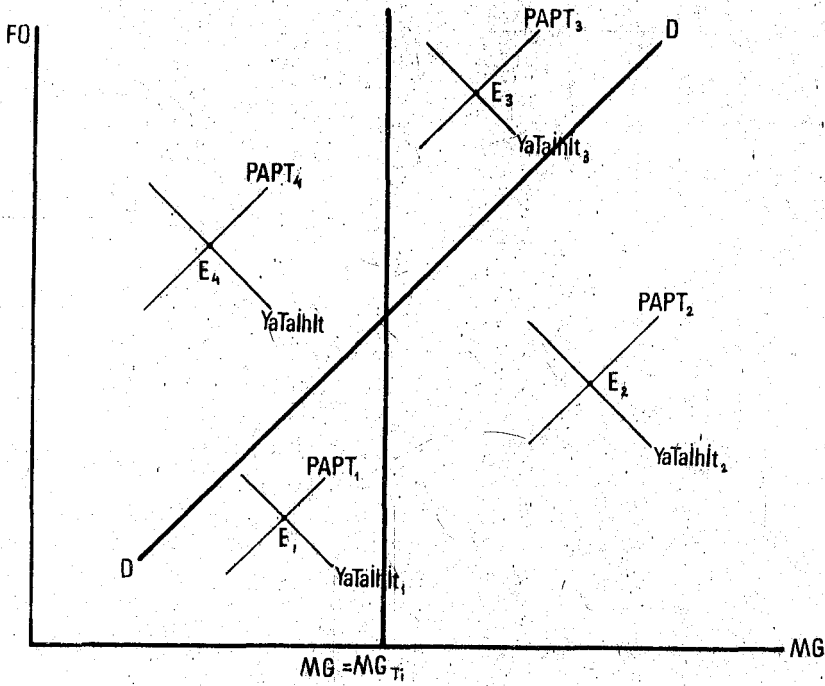
İç denge amacının fiyat istikrarını sağlamak, dış denge amacının ise ödemeler bilançosu fazlasını gidermek olduğu ikinci gruptaki dengesizlik durumunda, iç denge amacının gerçekleştirilmesi, harcamaları daraltıcı politikaları, dış denge amacı ise harcamaları genişletici politikaları gerekli kılmaktadır.

---

enflasyonun olması halinde işsizliğin olmadığı varsayımına göre yapılmaktadır. Bu varsayımın, Keynesyen eksik istihdam teorisine uygun olmasına rağmen, işsizlik ve enflasyonun birlikte ortaya çıktığı günümüz ekonomik koşullarına uymadığı açıktır. Bu konuda dahafarklı bir analiz

Benzer şekilde, iç denge amacının tam istihdamın sağlanması, dış denge amacının ise ödemeler dengesi açığının giderilmesi olması halinde, iç denge amacı için harcamaları genişletici, dış denge amacı içinse harcamaları daraltıcı politikaların uygulanması gerekliliği, amaçlar arasında çatışmanın ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Yukarıda ele aldığımız iç ve dış dengesizlik bileşimlerini YaTahit-PAPT ve DD doğruları yardımıyla, bir şekil üzerinde şöyle gösterebiliriz.

Şekil XVII

için Bkz. I. Wexler and S. Miller, "Inflation, Unemployment and External Deficit: Theoretical Observations and Policy Considerations" Journal of Economic Studies, Vol. 2 No.1, (May, 1975) s.34-46.

Yukarıdaki şekilde ekonomide amaçlanan iç denge düzeyi, tam istihdam gelir düzeyi olarak ele alınmış ve bu bir doğru yardımıyla gösterilmiştir. Bu doğrunun Dış Denge Doğrusu ile kesiştiği E noktası, hem iç dengenin, hem de dış dengenin gerçekleştiği noktadır.

Görüldüğü gibi iki doğrunun kesişmesiyle ortaya dört bölge çıkmıştır. İç ve dış dengesizlik bölgeleri olan bu alanlar, herbiri farklı YaTatıht ve PAPT doğrularının kesim noktaları olan, E_1 , E_2 , E_3 , E_4 noktaları ile belirlenmiştir.

E_1 noktasında, gerçekleşen iç denge seviyesinin tam istihdam gelir seviyesinden düşük olması yanında, aynı zamanda ödemeler dengesi açığıda sözkonusudur.⁽¹⁾ Bir başka deyişle, iç denge amacı tam istihdam sağlamak, dış denge amacı ise, dış açığı gidermektir. (1. grupta yeralan dengesizlik durumları)

E_2 noktasında dış denge amacı yine ödemeler dengesi açığının giderilmesi, iç denge amacı ise, enflasyonun önlenmesidir.

E_3 noktası, dış denge amacının ödemeler dengesi fazlasını gidermek, iç denge amacının ise enflasyonu önlemek olduğu bir durumu göstermektedir.

E_4 noktasında ise, iç denge amacı, tam istihdam sağlamak, dış denge amacı ödemeler dengesi fazlasını gidermek olarak belirlenmiştir.

Şekilde amaçlar arası tutarlılığın sözkonusu olduğu noktalar E_2 ve E_4 noktaları, amaçlar arası çatışmanın ortaya çıktığı noktalar ise E_1 ve E_3 noktalarıdır.

Ekonomide ödemeler dengesi açığı (Dış Açık) veya ödemeler dengesi fazlası (Dış Fazla) şeklinde dış dengesizlik sorunları yanında, iç denge amaçlarına ulaşılamamasından ötürü ortaya çıkan iç dengesizlik sorunlarının da sözkonusu olması, bu sorunları çözmek için

---

(1) Dış denge doğrusunun altında kalan alanda ödemeler dengesi açığının, üstünde kalan alanda ise ödemeler dengesi fazlasının sözkonusu olduğunu daha önce açıklamıştık.

uygulanacak politikaların ve politika araçlarının öneminin daha da artmasına neden olmuştur.

Dış denge ve iç denge arasındaki ilişki gözönünde tutularsa, bu dengelerden birisinin sağlanması için alınan ekonomik önlemlerin diğer dengeyi de olumlu veya olumsuz yönde etkileyeceği açıktır. Özellikle amaçlar arası çatışmanın sözkonusu olduğu durumlarda, amaç araç ilişkisi ve amaca uygun araç seçimi kritik bir öneme sahip olmaktadır.

İç denge ve Dış denge amaçları arasında uzlaşmazlığın sözkonusu olması halinde, bu uzlaşmazlığın bazı iktisatçılara kısa dönem analizi içerisinde uygun bir para-maliye politikası karışımı (policy-mix) ile çözümlenebileceği ileri sürülmüştür. Bir bölüm iktisatçı ise, yurt içi para ve maliye politikaları yanında, dışsal politikaların da (miktar sınırlamaları, gümrük vergileri ve en önemlisi döviz kuru politikası) uygulanması gerektiğini öne sürmektedir. İç denge ve dış denge amaçlarına ulaşabilmek için uygulanabilecek politikalar, bundan sonraki bölümün konusunu oluşturmaktadır.

4- İÇ DENGE ve DIŞ DENGİNİN SAĞLANMASINDA POLİTİKA SEÇİMİ

Çağdaş ekonomilerde ulaşılmak istenen iç denge ve dış denge amaçlarının gerçekleştirilmesinde piyasa mekanizmasının yeterli olmadığı ve bu eksikliğin giderilmesi için devletin ekonomik düzenlemelere başvurmasının zorunlu olduğu çalışmamızın önceki bölümünde ortaya konmuştur. Devletin öngörülen amaçlara gerçekleştirmek üzere ekonomiye müdahale ederken hangi politika ve politika araçlarından yararlanabileceğini daha önce incelemiştik.

Çalışmamızın bu bölümünün konusunu ise, bu politika ve politika araçlarından, iç denge ve dış denge amaçlarına ulaşılmasında ne şekilde yararlanılabileceğinin ve kullanılan araçların öngörülen amaçların gerçekleştirilmesinde etkinliğinin analizi oluşturmaktadır. Bu amaçla ilk olarak iç denge ve dış denge amaçlarının sağlanmasında para ve maliye politikalarının birlikte kullanımı incelenmiş, amaçlararası çatışmanın ortaya çıkması halinde, bu tartışmanın ne şekilde giderilebileceği üzerinde durulmuştur. Daha sonra ise dışsal politika araçlarının ve kontrol politikası araçlarının analizine yer verilmiştir.

Hatırlanacağı gibi, devletin ekonomiye müdahalesinde yararlanabileceği araçlarla ilgili tasnifimizde bir başka araç grubu da kurumsal yapı değişiklikleri veya yapısal reformlar olarak belirlenmişti. Belli amaçları gerçekleştirmek üzere, diğer politika araçlarının kapsamını ve kullanımını değiştirmeye yönelik olabildiği gibi, ekonomide üretim ilişkilerinin değiştirilmesi gibi, daha köklü düzenlemeleri gerçekleştirmeye yönelik de olabilen yapısal reformların, genellikle sayısal yönden ifadesinin mümkün olamaması ve uygulamaya konmasının belli ölçüde, yetkili otoritelerin dünya görüşü ve değer yargılarından etkilenmesi, bu araç grubunun analitik olarak değerlendirilmesini oldukça güçleştirmektedir. Bu nedenle kurumsal yapı değişikliklerine çalışmamızın bu bölümünde yer verilmiş, bu konuda daha önceki açıklamalarımızla yetinilmiştir.

4.1. İç Denge ve Dış Dengenin Sağlanmasında Para ve Maliye Politikalarının Birlikte Kullanılması

4.1.1. Sabit Döviz Kuru Sisteminde Para ve Maliye Politikaları

Bu bölümde, İç ve Dış Denge amaçlarına yönelik olarak para ve maliye politikalarının kullanılması incelenecektir. Ancak konuya başlamadan önce değinilmesi gereken önemli bir nokta vardır. İç Denge ve Dış Denge amaçlarını gerçekleştirmek üzere uygulanan para ve maliye politikaları, temelde yurtiçi harcamaların seviyesini değiştirerek, belirlenen amaçlara ulaşmayı hedefleyen politikalar-
dır. Bu politikaların özellikle dış denge amacının gerçekleştirilmesinde başarılı olması, ekonomide mevcut dengesizliklerin "geçici" dengesizlikler olmasıyla mümkündür. Dış Dengesizliklerin "sürekli" bir başka deyişle kronik bir hal aldığı ekonomilerde, sadece yurtiçi harcamaları değiştiren para ve maliye politikaları uygulamasıyla dış dengesizliklerin giderilmesi mümkün olmamaktadır. Bu durumda iç ve dış denge amaçlarının gerçekleşebilmesi için yurtiçi politikalar yanında, dışsal politikaların da kullanılması zorunlu hale gelmektedir. Bu konu para ve maliye politikaları ile iç ve dış dengenin nasıl sağlanacağı incelendikten sonra ele alınacaktır. Şimdi dış dengesizliklerin geçici dengesizlik olması halinde ve sabit döviz kuru sisteminde para ve maliye politikaları ile iç ve dış denge amaçlarını nasıl gerçekleştireceğini inceleyelim.

Açık ekonomide Keynesyen Makro Modelin incelenmesiyle görüleceği gibi, ulusal ekonomi ile ülkenin uluslararası ilişkileri, bir başka deyişle dış sektör arasında başlıca iki bağlantı zinciri söz konusudur. Birinci bağlantı zinciri marjinal ithal meylidir. Milli Gelir, toplam harcamalar ve ödemeler bilançosu arasındaki bağlantı marjinal ithal meylili (i) yoluyla kurulur. İç denge amaçlarına ulaşmak üzere yurtiçi harcamalarda bir artış yaratmak isteyen genişletici politikaların uygulanması, marjinal ithal meylini harekete geçirerek dış ticaret sektörünü, dolayısıyla ödemeler bilançosunu etkileyecektir.

İkinci bağlantı zinciri ise uluslararası sermayenin faiz esnekliğidir. (f_1) İç denge amaçlarına ulaşmak için uygulanan genişletici maliye politikası yurtiçi iç faiz hadlerini

yükselteceğinden, uluslararası sermayenin faiz esnekliğine bağlı olarak ülkeye sermaye akımını teşvik ederek ve dolayısıyla dış denge üzerinde de etkili olacaktır.

Diğer taraftan ekonomide para arzını arttırarak, faaliyet seviyesini genişletmeyi amaçlayan para politikası uygulaması, iç faiz hadlerini düşüreceğinden, uluslararası sermayenin yurtdışına çıkmasına neden olurken, harcamaları daraltıcı para politikası, faiz hadlerinin de yükselmesine yol açarak, yurtdışına sermaye akımını teşvik edecek ve ülkenin döviz rezervlerini artmasına yol açacaktır.

Görüldüğü gibi gerek maliye politikası, gerekse para politikası, her iki amaç üzerinde etkili olmaktadır. Politikaların bu özelliği nedeniyle, R. Nurkse ekonominin içinde bulunduğu iç ve dış dengersizlik koşullarına göre her iki politikanın da kullanılabilceğini ve her amaç için ayrı bir politika seçiminin tamamen keyfi bir uygulama olacağını belirtmiştir.⁽¹⁾

Diğer taraftan R. Mundell, hangi politika hangi amaç üzerinde daha etkin oluyorsa onun uygulanması gerektiğini kesin bir kural haline getirmiştir. Bu kurala "etkin piyasa sınıflaması" adını vermektedir. Mundell iç denge hedefi için maliye politikasının, dış denge hedefi için ise para politikasının daha etkin olduğunu ileri sürerken, döviz kuru değişmelerine ve ticaret kontrollerine prensip olarak başvurulmayan bir durumu ele almıştır.⁽²⁾ Uluslararası sermaye akımlarının ülkelerarası faiz farklılıklarına duyarlı olduğu varsayımından hareket ederek modelini kuran Mundell, ulaşılmak istenen amaçlara uygun araçların tahsisi ile, amaçlar arasında uzlaşmazlığın sözkonusu olması durumlarında da iç ve dış dengeye ulaşılmamasının mümkün olabileceğini göstermiştir.

---

(1) Regnar Nurkse "The Relation Between Home Investment and External Balance in the Light of British Experience, 1945-1955" Review of Economics and Statistics Vol.38. No.2., (May,1956), s.121-154.

(2) Robert Mundell, a.g.e., s.233-239.

Mundell tarafından ortaya atılan ve hangi aracın hangi amaç için uygulanması gerektiğini gösteren "etkin piyasa sınıflaması" kuralı (effective market classification) temelde J. Tinbergen tarafından geliştirilen ve literatürde "Tinbergen Kuralı" olarak bilinen, "politika modellerinde optimal çözümün sağlanabilmesi için amaç sayısının araç sayısına eşit olması gerektiği" kuralından kaynaklanmaktadır. (1)

"Etkin piyasa sınıflaması" kuralına göre, para politikasının dış denge amacı maliye politikasının ise iç denge amaçları için kullanılması gerekmektedir. Çünkü para politikasının dış denge üzerindeki etkisinin, iç denge üzerindeki etkisine oranı, maliye politikasının dış denge üzerindeki etkisinin iç denge üzerine etkisine oranından daha büyüktür.

Bu ifadeyi şöyle sembolleştirebiliriz. (2)

Amaçlar: Y_1 Y_2

Araçlar: X_1 X_2

(Politikalar)

a_{11} : X_1 aracının Y_1 amacı üzerindeki etkisi

a_{12} : X_2 aracının Y_1 amacı üzerindeki etkisi

a_{21} : X_1 aracının Y_2 amacı üzerindeki etkisi

a_{22} : X_2 aracının Y_2 amacı üzerindeki etkisi

Araçlarla amaçlar arasında iki yapısal ilişki tanımlanabilir:

$$Y_1 = a_{11} X_1 + a_{12} X_2$$

$$Y_2 = a_{21} X_1 + a_{22} X_2$$

Y_1 amacı için hangi aracın kullanılacağı (veya X_1 aracının

---

(1) J. Tinbergen., "On the Theory of Economic Policy," 5 ed. North Holland publishing Company, Netherland, 1970, s.27.

(2) A.P.Thirwall ; a.g.e., s.119-120.

hangi amaca tahsis edileceği) aşağıdaki sonuca göre belirlenecektir.

$$\frac{a_{11}}{a_{21}} > \frac{a_{12}}{a_{22}} \quad \text{sonucuna bağlıdır.}$$

Y_1 : Dış Denge'ye ulaşılması

Y_2 : İç Denge'nin sağlanması

X_1 : Para Politikası

X_2 : Maliye Politikası olarak tanımlandığında

a_{11} : Para Politikasının Dış Denge amacına etkisi

a_{21} : Para Politikasının İç Denge amacına etkisi

a_{12} : Maliye Politikasının Dış Denge amacına etkisi

a_{22} : Maliye Politikasının İç Denge amacına etkisi

olacaktır.

Mundell'e göre

$$\frac{a_{11}}{a_{21}} > \frac{a_{12}}{a_{22}} \quad \text{olması nedeniyle Para Politikası Dış Denge,}$$

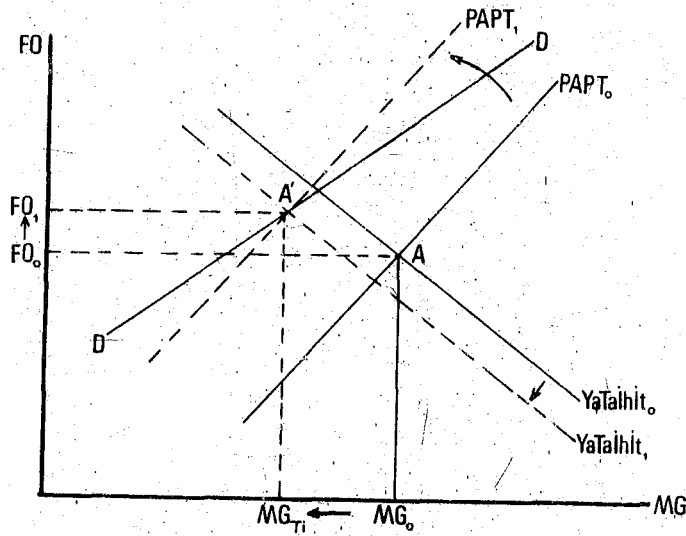
Maliye Politikası İç Denge amacı için kullanılmalıdır. Aşağıda bu model çerçevesinde Para ve Maliye Politikalarının uygulanması incelenecektir.

Daha önce iç ve Dış Dengede ortaya çıkabilecek dengesizlik durumlarını dört bölümde gruplandırmış ve hangi hallerde amaçlar arasında tutarsızlık olduğunu ortaya koymuştuk. Şimdi yukarıda incelediğimiz Mundell'in analizi çerçevesinde ve YaTahit, PAPT ve DD doğruları aracılığıyla, önce amaçlar arasında tutarlık olması, daha sonra ise amaçların birbiriyle çatışması hallerinde, para ve maliye politikaları yardımıyla iç denge ve dış dengeye nasıl ulaşılabileceğini inceleyelim. (1)

(1) Bu tür bir analiz için Bkz. Dwayne Wrihtsman , a.g.m., s.206-208.

Amaçlar Arasında Tutarlılık Olması Durumunda Para ve Maliye Politikalarının Uygulanması:

a) Bilindiği gibi amaçların birbiriyle tutarlı olduğu ilk durum, yurtiçi ekonomide enflasyonist baskının sözkonusu olduğu, bir başka deyişle iç denge amacının fiyat istikrarını sağlamak olduğu, diğer taraftan ülkenin ödemeler bilançosunun açık vermesi nedeniyle, dış denge amacının dış açığın giderilmesi olarak belirlendiği durumdur. Bu durumu aşağıdaki şekilde inceleyelim.

Şekil XVIII

Şekilde görüldüğü gibi, ekonominin başlangıçta içinde bulunduğu A noktasındaki gelir düzeyinin tam istihdam gelir düzeyi üzerinde olması nedeniyle, ekonomide enflasyonist baskı sözkonusuyken diğer taraftan bu gelir düzeyinde ödemeler bilançosu da açık vermektedir. (A noktası DD doğrusunun altındadır.) Bu durumda uygulanacak harcamaları daraltıcı para ve maliye politikası ile heriki amaca birden ulaşılması mümkün olmaktadır.

Bir taraftan, Devlet harcamalarının azaltılması ($De \downarrow$), vergilerin arttırılması ($Ve \uparrow$) gibi mali araçlarla uygulanabilecek olan daraltıcı maliye politikası önlemleri, diğer taraftan reeskont

oranlarının yükseltilmesi, kredilerin sınırlandırılması, faiz oranlarının yükseltilmesi, emisyonun azaltılması gibi parasal araçların para arzını daraltmaya yönelik olarak kullanılması, ekonomide mevcut enflasyonist baskının giderilmesini sağlayabilecektir. (1)

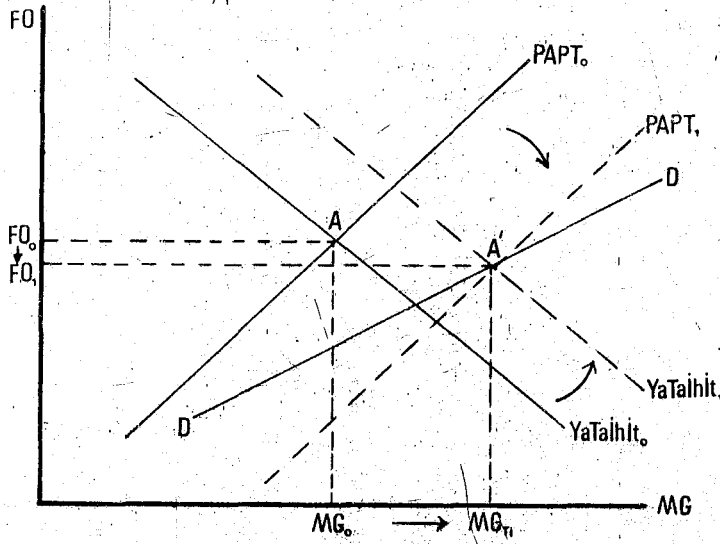
Ekonomideki enflasyonist baskının giderilerek, iç denge amacına ulaşılmasını sağlayan daraltıcı politikalar, aynı zamanda dış dengenin de gerçekleşmesini mümkün kılmaktadır. Çünkü gelirdeki azalma, marjinal ithal meyline (i) bağlı olarak ithalatı azaltacaktır. ($i \Delta MG$) Ayrıca yurtiçi talebin kısılması, ihraç edilebilir mallar arzını çoğaltırken, enflasyonun azaltılması ile ihraç malları fiyatlarının düşmesi halinde, ülkenin dış piyasada rekabet gücünün artması ve bu yolla dış ticaret dengesinin olumlu yönde etkilenmesi mümkün olabilecektir.

Diğer taraftan ekonomideki para arzının daraltılması, yurtiçi faiz oranlarının yükselmesine neden olacaktır. Uluslararası sermayenin faiz esnekliğine (f_1) bağlı olarak, yurtiçi faiz oranlarındaki yükselme ülkeye uluslararası sermaye akımına neden olabilecektir. ($f_1 \Delta FO$) Böylece bir taraftan ithalatın azalması, ihracatın artmasıyla ödemeler bilançosunun dış ticaret dengesi olumlu yönde etkilenirken yurtiçine uluslararası sermaye akımının olması, döviz rezervlerinin artmasına neden olacak ve dış dengenin amaçlanan düzeye ulaşması mümkün olabilecektir.

b) İç Denge ve Dış Denge amaçları arasında tutarlılığın olduğu bir başka durum iç denge amacının tam istihdamı sağlamak, dış denge amacının ise ödemeler dengesi fazlasının azaltılması olmasıdır. Bu durum yine aşağıda bir şekil yardımıyla ele alınmıştır.

---

(1) Şekilde harcamaları daraltıcı maliye politikası uygulaması YaTahit doğrusunun YaTahit, şeklinde sola kaymasıyla, harcamaları daraltıcı para politikası uygulaması ise PAPT doğrusunun PAPT₁ şeklinde sola kaymasıyla gösterilmiştir.

Şekil XIX

Şekilde görüldüğü gibi, ekonomide gerçekleşen iç denge seviyesi, tam istihdam gelir seviyesinin altında kalmıştır. Diğer taraftan ekonomide ödemeler dengesi de fazla vermektedir. (A noktası Dış Denge doğrusu üstünde yer almaktadır.) Bu tür dengesizlik sorunlarıyla karşılaşılan bir ekonomide harcamaları genişletici para ve maliye politikalarının uygulanmasıyla iç denge ve dış denge amaçlarına ulaşılması mümkün olabilecektir. Bir yandan, devlet harcamalarının arttırılıp, vergilerin azaltılması, bir başka deyişle bütçe fazlasının azaltılması ile uygulanacak genişletici maliye politikası, diğer taraftan para arzını arttırmaya ve bu yolla ekonomik faaliyetleri canlandırmaya yönelik para politikası uygulaması ekonomide istihdamın ve gelir düzeyinin yükselmesine yol açarken, aynı zamanda genişletici para politikası sonucunda yurtiçi faiz oranlarının düşmesi, uluslararası sermaye akımının yurtdışına yönelmesine neden olacaktır. Böylece ithalat artışı ve yurtdışına sermaye çıkışı nedeniyle, dış ödeme fazlalıkları da azalmış olacaktır.

Amaçlar Arası Çatışmanın Sözkonusu Olması Durumunda Para ve Maliye Politikalarının Uygulanması:

Yukarıdaki analizde görüldüğü gibi, ulaşılmak istenen iç ve dış denge amaçlarının birbiriyle tutarlı olması halinde, ülkenin politika uygulayıcılarının bir başka deyişle hükümetlerin karşısına çok büyük bir sorun çıkmamakta ve bir amacı gerçekleştirmek üzere uygulanan politikalar, aynı zamanda diğer amacın gerçekleşmesini de sağlamaktadır. Hükümetler açısından esas sorun yaratan durum, ulaşılmak istenen iç ve dış denge amaçlarının birbiriyle çatışması, bir başka deyişle bir amacın gerçekleştirilmesi için alınan önlemlerin, diğer amacın gerçekleşmesini engellemesidir. Mundell tarafından geliştirilen model, temelde amaçlararası çatışma olması halinde iç ve dış dengeye nasıl ulaşılabileceği ile ilgilidir. Her aracın en etkin olduğu amaç için kullanılmasıyla amaçlar arası çatışmanın giderilebileceğini ileri süren Mundell'in modeline göre, para politikası dış denge amacınının gerçekleştirilmesi, maliye politikasının ise iç denge amacınının gerçekleştirilmesi için kullanılması gereklidir.

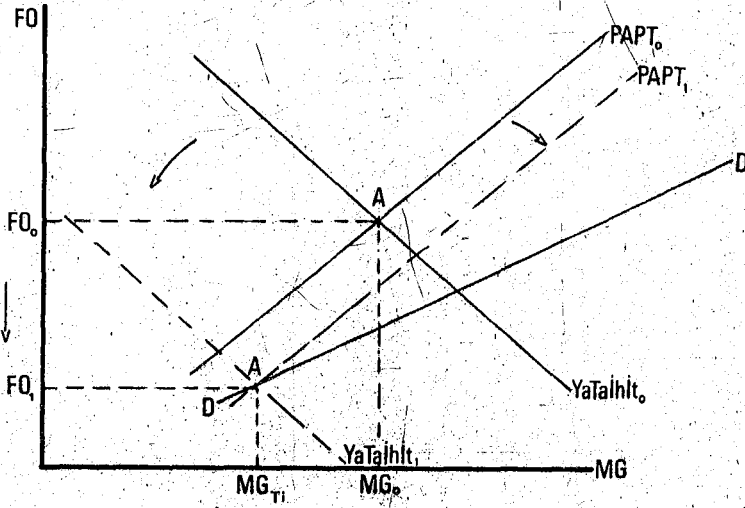
Aşağıda iç denge ve dış denge amaçlarının birbirleriyle çatıştığı durumlar ele alınarak, Mundell'in analizi çerçevesinde, amaçlar arası çatışmaya rağmen, iç denge ve dış denge amaçlarına nasıl ulaşılabileceği incelenecektir.

a) Bir ekonomide işsizlikle, ödemeler bilançosu açığının birlikte ortaya çıkması ulaşılmak istenen amaçlar arasında bir uzlaşmazlığın olmasına yol açacaktır. Bilindiği gibi, ekonomide işsizliğin azaltılması, harcamaları genişletici politikaların uygulanmasını gerektirirken, ödemeler dengesi açığının giderilmesi, harcamaları daraltıcı politikaları gerektirmektedir.

b) Amaçların birbiriyle çatıştığı bir başka durum, iç denge amacının fiyat istikrarını sağlamak, dış denge amacının ise ödemeler bilançosu fazlasını gidermek olduğu durumdur.

Şekil XXI

Bu tür bir çatışmada yukarıda açıklananlara ters yönde bir politika izlenecektir. İç denge için harcamaları daraltıcı maliye politikası, dış denge içinse harcamaları genişletici bir para politikası izlenmesi heriki amaca birden ulaşılmasını mümkün kılacaktır. Şekilde bu uygulama YaTahit eğrisinin YaTahit₁ şeklinde sola kayması, PAPT eğrisinin ise PAPT₁ şeklinde sağa kaymasıyla gösterilmiştir. Görüldüğü gibi yeni denge noktası olan A' noktasında ekonomide hem toplam talebin toplam arzdan fazla olması nedeniyle ortaya çıkan enflasyonist baskı giderilmiş, hem de Dış Denge amacı gerçekleşmiştir.

Bu bölümde yapmış olduğumuz analizde, sabit kur sisteminde, para ve maliye politikalarının iç ve dış denge amaçlarına ulaşılmasında kullanımı incelenmiştir. Ancak daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, yapılan analiz, temel olarak parası konvertibl olan gelişmiş ülkeler için geçerli olan bir analizdir. Sermaye hareketlerinin ödemeler bilançosu içinde önemli bir yer tuttuğu ve iç ekonomik faaliyet seviyesini etkilediği gelişmiş ülkelerde para ve

maliye politikaları arasında uygun bir karışım (policy mix) iç ve dış dengeye eşanlı olarak ulaşılmalarını mümkün kılabilir.

Büyük sermaye piyasasına sahip olan ülkeler arasındaki kısa dönemli sermaye hareketleri, uzun dönem sermaye hareketlerinden çok daha önemlidir. Bu ülkelerde son yıllarda yeni bir politika geliştirilmiştir. Bu politika, kısa dönem faiz hadlerini, uzun dönem faiz hadlerinden ayıran ve kısa dönem faiz hadleri yoluyla fon hareketleri yaratarak ödemeler bilançosu dengesini sağlayan, uzun dönem faiz hadleri yoluyla da, sermaye birikimi, istihdam ve gelir seviyelerini istenen noktada tutmaya olanak sağlayan "twist" politikasıdır.⁽¹⁾

Ancak, gerek "twist" politikası, gerekse para ve maliye politikası kombinezonları gelişmiş ülkelerde dahi, ancak kısa dönemde iç ve dış dengeyi, sağlayabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, para ve maliye politikaları, dengesizliğin "geçici" olduğu hallerde etkili olabilmektedir. Örneğin 1950'lerde İngiltere'nin ödemeler bilançosu açığını gidermek için uyguladığı yüksek faiz haddi politikası ve bu politikanın istihdam üzerindeki olumsuz etkisini, genişletici maliye politikası uygulayarak giderme çabaları, tam istihdam hedefi açısından başarılı olmakla birlikte, aynı dönemde büyüme hızının çok düşük gerçekleşmesine yolaçmıştır. Çünkü faiz hadlerini yükselten, daraltıcı para politikasını, genişletici maliye politikası telafi edememiştir.⁽²⁾

4.1.2. Esnek Döviz Kuru Sisteminde Para ve Maliye Politikaları

Bundan önceki bölümde sabit döviz kuru sisteminde para ve maliye politikasının kullanımıyla iç ve dış dengenin ne şekilde sağlanabileceği incelenmişti. Bu bölümde ise esnek döviz kuru sisteminde para ve maliye politikası incelenecektir.

---

(1) T. Scitowsky, Money and Balance of Payments, Chicago, 1969, s. 137'den nakleden Tefik Ertüzün, "Eşanlı İç Denge ve Dış Denge Analizleri (İktisat Politikası Yaklaşımı) (Basılmamış Doçentlik Tezi) İstanbul, 1977, s. 69,

(2) Tefik Ertüzün, a.g.e., s.70.

Esnek (flexible) veya aynı anlama gelmek üzere dalgalı döviz kuru sistemi hükümetlerin hiçbir müdahale ve denetimi olmaksızın, yabancı paraların fiyatlarının, bir başka deyişle döviz kurlarının döviz piyasasında ve döviz arz ve talep koşullarına göre oluştuğu bir sistemdir. (1)

Bu sistemde dış denge, döviz kurlarının arz ve talep koşullarına bağlı olarak serbestçe dalgalanması yoluyla sağlanmaktadır. Bir dış açık durumunda döviz kurları, bu dış açık giderilinceye kadar yükselmekte, bir dış ödeme fazlası durumunda ise dış denge yeniden sağlanıncaya kadar düşmektedir. Böylece esnek kur sistemlerinde döviz kurları her an bir değişme içinde olmakta ve kuramsal olarak ödemeler bilançosu sürekli dengede olmaktadır. (2)

Esnek döviz kuru sisteminde dış denge, döviz kur değişimleriyle sağlandığı için para ve maliye politikası iç denge amaçlarının gerçekleşmesinde kullanılacaktır. İç ve dış dengenin sağlanmasının bir politika amacı olarak ele alınmasıyla ilgili analizi ilk geliştiren iktisatçılardan biri olan J. Meade, dış dengenin kur değişimleriyle sağlanması halinde, iç dengenin, para ve maliye politikalarının kullanımı ile sağlanabileceğini ileri sürmüştür. Meade'e göre, böylece iç politika araçları dış denge kaygılarından soyutlanacak ve bunların iç dengeyi sağlamadaki etkinlikleri artacağı gibi, amaçlararası çatışma sorunu da giderilebilecektir. (3)

Meade geliştirdiği modelde dış dengeyi, sadece dış ticaret dengesi olarak ele almış ve sermaye hareketlerini gözönüne almamıştır. İç dengenin sağlanmasında kullanılacak olan para ve maliye politikalarını ise, Mundell'in yapmış olduğu gibi, birbirinden bağımsız değil birlikte ele alan Meade, bu politikaların her ikisini birden mali politikalar (financial policies) olarak tanımlamıştır.

---

(1) Milton Friedman, "The Case for Flexible Exchange Rates", Readings in International Economics, ed. Caves R.E. and Johnson H.G, George Allen and Unwin Ltd., London, 1968, s.413.

(2) Fakat gerçekte döviz kuru değişimlerinin ödemeler bilançosu dengesini sağlaması belli koşulların gerçekleşmesini gerektirmektedir. Bu konu, döviz kurunun bir dışsal politika aracı olarak incelendiği bölümde ele alınacaktır. Bu bölümde dışdengenin döviz kuru değişimleriyle sağlandığı varsayılmaktadır.

(3) J.E.Meade, a.g.e., s.105.

Meade tarafından geliştirilen modeli ve önerdiği çözümleri aşağıdaki şekil yardımıyla inceleyelim. (1)

$MG = MG_{Ti}$ İç Denge

I Enflasyon Dış Fazda	IV Enflasyon Dış Açık
II İşsizlik Dış Fazda	III İşsizlik Dış Açık

Dış Denge

$Ih = It$

Şekil XXII

Yukarıdaki şekilde Meade'nin analizine uygun olarak, İç Denge tam istihdam dengesi olarak, Dış Denge ise dış ticaret dengesi olarak gösterilmiştir. Buna göre çizilen iç denge doğrusunun altında kalan alan, ekonominin eksik istihdamda olduğu bir başka deyişle, ekonomide işsizliğin olduğu alanı göstermekte, üstünde kalan alan ise, enflasyonist baskının sözkonusu olduğu alanı göstermektedir. Dış denge doğrusunun sağında kalan alan ithalatın ihracattan fazla olması nedeniyle, dış denge açığının ortaya çıktığı, solundaki alan, $Ih > It$ olması nedeniyle dış denge fazlasının ortaya çıktığı durumları ifade etmektedir.

Yukarıdaki şekilde iç denge, tam istihdam amacına göre tanımlanmış, dış denge ise dış ticaret dengesine göre tanımlanmıştır. Buna göre çizilen iç denge ve dış denge doğrularının kesişmesiyle farklı iç ve dış dengesizlik durumlarını gösteren dört bölge ortaya çıkmaktadır. İki doğrunun kesiştiği P noktası iç dengenin ve dış dengenin sağlandığı durumdur.

Şekil üzerinde yer alan dört bölgede ortaya çıkan dengesizlik

(1) A.P. Thirwall, a.g.e., s.121.

durumları sırasıyla şöyledir.

- I- Enflasyon ve ÖD Fazlası
- II- İşsizlik ve ÖD Fazlası
- III- İşsizlik ve ÖD Açığı
- IV- Enflasyon ve ÖD Açığı

Yukarıda birinci ve üçüncü sırada yeralan dengesizlik durumlarında aynı zamanda iç denge ve dış denge amaçları arasında çatışma sözkonusudur. Bu çatışma daha önce gördüğümüz gibi, iç ve dış denge amaçlarına ulaşmak için araçların farklı yönlerde kullanılması gereğinden doğmaktadır. Amaçlar arasında çatışmanın ortaya çıkması halinde, dış dengenin döviz kurundaki değişmelerle sağlanacağını ileri süren J. Meade, iç denge içinse mali politikaları önermektedir. Buna göre I. Bölgedeki durumda, ekonomideki toplam talebi, bir başka deyişle harcamaları kısıcıcı yönde para ve maliye politikaları ($PA \downarrow$, Açık Piyasa İşlemleri $\uparrow$, Reeskont oranları $\uparrow$ $De \downarrow$, $Ve \uparrow$ vb.) enflasyonist baskıyı giderecek, döviz kurunun düşmesi (Ulusal Paranın Değerlenmesi) ise, ihracatı azaltı, ithalatı arttıracaktır. İç denge için ödemeler dengesi fazlasını ortadan kaldıracaktır. Meade'e göre, ödemeler dengesi fazlasını gidermek için harcamaların arttırılması enflasyonist baskının artmasına yol açacağı halde, döviz kurunun düşmesiyle, ödemeler dengesi fazlasının giderilmesinin yaratacağı deflasyonist etki, iç dengenin sağlanmasında para ve maliyepolitikalarının etkinliğini arttıracaktır.

Ekonomide ödemeler dengesi açığı ile işsizliğin bir arada olması durumunun ortaya çıkması halinde (III. Bölge) Meade'nin önerdiği politikalar iç denge için harcamaları (toplam talebi) arttıran para ve maliye politikası uygulamalarıdır. Dış denge ise, döviz kurunun yükselmesi (Ulusal Paranın değer kaybetmesi) sonucu ithalatın azalması, ihracatın artmasıyla sağlanacaktır.

Amaçlar arası tutarlılığın sözkonusu olduğu II. ve IV. Bölgede yeralan dengesizlik durumlarında, sadece mali politikaların kullanılması ile her iki amaca ulaşmak mümkündür. Buna göre ekonomide işsizliğin ve ödemeler dengesi fazlasının sözkonusu olması halinde harcamaları arttırıcı mali politikalar, enflasyon ve ödemeler dengesi açığı durumunda ise, harcamaları azaltıcı mali

politikalar ile iç ve dış dengenin sağlanması mümkün olacaktır.

Esnek döviz kuru sisteminde para ve maliye politikalarının analizini, sabit döviz kuru için yaptığımız gibi, açık ekonomi, Keynesyen Makro model ve bu modele dayanılarak ortaya konan YaTahit, PAPT ve DD doğruları yardımıyla da yapabiliriz. Bu amaçlar Stern'in kullanmış olduğu Makro Modelden yararlanmış bulunuyoruz. (1) Bu model modelde yer alan değişkenler ve fonksiyonel ilişkiler açısından daha önce kullanmış olduğumuz modelden ayrılmaktadır.

Aşağıda önce modelde kullanılan terimlerin anlamları yer almaktadır.

MG = Milli Gelir

A = $Tü + Ya$ = Toplam Yurtiçi Harcamalar

İh = İhracat

İt = İthalat

De = Maliye Politikası aracı olarak kullanılan devlet harcamaları

PT = Para Talebi

PA = Para Arzı

B = Ödemeler Dengesi

KTr = Uluslararası Sermaye Akımı

FO = Faiz Oranı

Dk = Döviz Kuru

Fi_1 = Söz konusu ülke ürünleri fiyatları

Fi_2 = Diğer ülke ürünleri fiyatları

FE = Fiyat Endeksi

$a = \frac{Dk \cdot Fi_1 \cdot İt}{A} =$ Yurtiçi harcamaların ithalata ayrılan kısmı.

(1) Robert Stern, a.g.e., s.313-323.

AÇIK EKONOMİ KEYNESYEN MAKRO MODEL

Mal Piyasası:

$$MG = A + (Fi_1 \cdot ih + Dk \cdot Fi_2 \cdot it) + De \quad (1)$$

$$\frac{\partial A}{\partial FE} = A \left(\frac{\partial MG}{\partial FE}, FO \right) \quad f_1 > 0, \quad f_2 < 0 \quad (2)$$

$$FE = a \cdot Dk \cdot Fi_2 + (1-a) Fi_1 \quad (2a)$$

$$ih = ih \left(\frac{\partial Fi_1}{\partial Dk}, Fi_2 \right) \quad f_1 < 0, \quad f_2 > 0 \quad (3)$$

$$it = it (MG, Dk \cdot Fi_2, Fi_1) \quad f_1 > 0, \quad f_2 < 0, \quad f_3 > 0 \quad (4)$$

$$De = De_0 \quad (5)$$

Para Piyasası:

$$PT = PA \quad (6)$$

$$\frac{\partial PT}{\partial FE} = PT \left(\frac{\partial MG}{\partial FE}, FO \right) \quad f_1 > 0, \quad f_2 < 0 \quad (7)$$

$$PA = PA_0 \quad (8)$$

Dış Sektör :

$$B = Fi_1 \cdot ih \cdot Dk - Fi_2 \cdot it + KTr \quad (9)$$

$$ih = ih \left(\frac{\partial Fi_1}{\partial Dk}, Fi_2 \right) \quad f_1 < 0, \quad f_2 > 0 \quad (10)$$

$$it = it (MG, Dk \cdot Fi_2, Fi_1) \quad f_1 > 0, \quad f_2 < 0, \quad f_3 > 0 \quad (11)$$

$$KTr = KTr (FO) \quad f_1 > 0$$

Yukarıdaki modelde yeralan (1) numaralı denklem, mal piyasası denge koşulu olan toplam talep-toplam arz eşitliğini göstermektedir. Devlet harcamalarının ulusal toplam harcamalar (A) dan ayrı olarak gösterilmesi, bir maliye politikası aracı olarak devlet harcamalarının kullanıldığını ifade etmektedir. (2) numaralı denklem

reel ulusal harcamaların (reel tüketim ve reel yatırım) reel gelirin ve faiz oranının fonksiyonu olduğunu ifade etmektedir. f_1 ve f_2 aralarındaki ilişkinin yönünü göstermektedir. Modelde görüldüğü gibi nominal değerlerin reel değerlere dönüştürülmesi yurtiçi ve yurtdışı fiyatların ağırlıklı ortalaması olarak hesaplanan fiyat endeksi yardımıyla yapılmaktadır, (2-a). Endeksin belirlenmesinde ağırlık olarak ulusal harcamaların yerli ve yabancı mallara ayrılma oranları alınmıştır. (a ve (1-a)). (3) numaralı denklem ihracatı, yurtiçi ve yurt dışı ürün fiyatlarının yanında döviz kurunun da bir fonksiyonu olarak tanımlamaktadır. İthalat ise, yurtiçi ve yurtdışı ürün fiyatları ve döviz kuru yanında, gelir seviyesinin de bir fonksiyonudur. (4 nolu denklem). (5) numaralı denklem ise, maliye politikası aracı olarak kullanılan devlet harcamalarının otonom olduğunu ifade etmektedir. Modelde bir başka mali araç olan vergilere yer verilmemiştir. (6) nolu denklem, para arzı-para talebi eşitliği ile gösterilen para piyasası denge denklemidir. İşlem ve spekülatif amaçlı para talepleri toplamının oluşturduğu toplam reel para talebi, reel gelirin ve faiz oranının bir fonksiyonu olarak ifade edilmiştir. (7 nolu denklem.) (8) numaralı denklem, para arzını otonom olarak tanımlamaktadır.

Modelde yeralan son dört denklem, dış sektöre ilişkin denklemlerdir. Bunlardan 9 nolu denklem, ödemeler bilançosu dengesini (B) , cari işlemler dengesi ve net (pozitif veya negatif) uluslararası sermaye akımı toplamı olarak tanımlamaktadır. 10 ve 11. denklemler ise mal piyasasında yer almış olan ihracat ve ithalat denklemleridir. 12. denklem, uluslararası sermaye akımının faiz oranının (yurtiçi faiz oranı) bir fonksiyonu olduğunu ifade etmektedir.

Modelde fiyatların sabit olduğu ve miktar ve değer birimlerinin başlangıçta $F_{i1}=F_{i2}=Dk=1$ olacak şekilde seçildiği varsayılmaktadır. Modelde PA ve De egzojen (dışsal) değişkenlerdir.

Yukarıdaki model yardımıyla, daha önce yapmış olduğumuz gibi, YaTahit, PAPT ve DD doğruları denklemlerini belirleyebiliriz. Aşağıda, her piyasaya ilişkin denklemlerin, piyasa denge denkleminde yerlerine konmasıyla oluşturulan YaTahit, PAPT ve DD doğruları denklemleri yer almaktadır.

YaTâihîT Doğrusu denklemi:

$$MG=FE \cdot A \left(\frac{MG}{FE}, FO \right) + Fi_1 \cdot ih \left(\frac{Fi_1}{Dk}, Fi_2 \right) - Dk \cdot Fi_2 \cdot it (MG, Dk \cdot Fi_2, Fi_1) + De_0 \quad (13)$$

PAPT Doğrusu denklemi:

$$PA=FE \cdot PT \left(\frac{MG}{FE}, FO \right) \quad (14)$$

DD Doğrusu denklemi:

$$B=Fi_1 \cdot ih \left(\frac{Fi_1}{Dk}, Fi_2 \right) - Dk \cdot Fi_2 \cdot it (MG, Dk \cdot Fi_2, Fi_1) + KTr(FO) \quad (15)$$

Görüldüğü gibi, her üç denklemde üç endojen değişken yer almaktadır. Bunlar sırasıyla MG, FO ve Dk'dır. Bu denklemlerin, daha önce görmüş olduğumuz denklemlerden en büyük farkı, her üç denklemin de gelir seviyesi (MG) ve faiz oranı (FO) yanında döviz kurunun da bir fonksiyonu olmasıdır. Bunun anlamı döviz kuru değişmelerinden her üç piyasanın da etkileneceğidir. Bu nedenle esnek döviz kuru sisteminde para ve maliye politikalarının analizi için, önce döviz kuru değişmelerinin YaTâihîT, PAPT ve DD doğrularını ne yönde etkileyeceğinin bilinmesi gerekmektedir. Döviz kuru değiştiğinde doğruların ne şekilde yer değiştireceğini belirleyebilmek için, önce $dDE=dPA=0$ olduğu (para ve maliye politikası uygulanmıyor,) ve başlangıçta dış ticaret dengesinin sağlanmış olduğu yani, $Fi \cdot ih = Dk \cdot Fi \cdot it$ veya $MG=A+De=A$ olduğu (bilinçli maliye politikası uygulanmadığı için) varsayımları altında, her üç denklemin de MG, FO, Dk değişkenlerine göre differansiyellerinin alınması gerekmektedir. Buna göre, sırasıyla şu denklemler elde edilir.

$$dMG = \left(\frac{1}{t+1} \right) (ih \cdot e_{ih}^T - ite_{it}^T - it + t \cdot it) dDk + \frac{\partial A}{\partial FO} \cdot dFO \quad (13')$$

$$0 = \frac{\partial PT}{\partial MG} \cdot dMG + \frac{\partial PT}{\partial FO} \cdot dFO + \left(1 - \frac{\partial PT}{\partial MG} \cdot \frac{MG}{PT} \right) a_{PT} \cdot dDk \quad (14')$$

$$0 = (ih \cdot e_{ih}^T - it \cdot e_{it}^T - it) dDk - idMG + \frac{\partial KTr}{\partial FO} \cdot dFO \quad (15')$$

Yukarıdaki denklemde $t = (1 - \frac{\partial A}{\partial \frac{MG}{FE}})$ marjinal harcamama meyli (marjinal propensity not to spend) veya S. Alexander'ın terminolojisiyle marjinal gömüleme meylini (marjinal propensity to hoard) ifade etmektedir.

$$i = \frac{\partial i_t}{\partial \frac{MG}{FE}} \text{ Marjinal ithal meylidir.}$$

$$e_{ih}^T = \text{İhraç malları talep esnekliği}$$

$$\frac{Dk}{I_h} \cdot \frac{\partial I_h}{\partial Dk}$$

$$e_{it}^T = \text{İthal malları talep esnekliğini göstermektedir.}$$

$$\frac{Dk}{I_t} \cdot \frac{\partial I_t}{\partial Dk}$$

Yukarıdaki denklemlere bağlı olarak döviz kurundaki değişmelerin herüç doğru üzerindeki etkisini belirleyebilmemiz için (14') nolu denklemdeki

$$1 - \left(\frac{\partial PT}{\partial \frac{MG}{PT}} \cdot \frac{MG}{PT} \right) \text{ teriminin ve (15') denklemindeki}$$

$(I_h e_{ih}^T - I_t e_{it}^T - I_t)$ terimlerinin sonuçlarının ne olduğunun bilinmesi gereklidir. Stern'in analizinde her ikisinin pozitif olduğu kabul edilmiştir. (1) Buna göre, döviz kurundaki değişmenin YaTahit doğrusunu ne şekilde kaydıracağını 13' nolu denklem yardımıyla şöyle bulabiliriz.

13' nolu denklemde;

$$\frac{\partial MG}{\partial Dk}$$

$$dFO = 0 \text{ için } > 0 \text{ ve}$$

$$\frac{\partial FO}{\partial Dk}$$

$$dMG = 0 \text{ için } > 0 \text{ olmaktadır.}$$

(1) Stern, analizinde bu sonuca varırken, para talebinin gelir esnekliğinin $\frac{MG}{PT} \cdot \frac{\partial PT}{\partial MG}$ birden küçük olduğunu varsaymıştır. Yazar bu varsayımında, literatürde bu konuda yapılmış ampirik çalışmaların sonuçlarına dayandığını ileri sürmektedir.

$(I_h e_{ih}^T - I_t e_{it}^T - I_t)$ terimiyle ilgili olarak da yazar, Marshall-Lerner koşulunun sağlandığını ve buna bağlı olarak (13') denkleminde yer alan $(I_h e_{ih}^T - I_t e_{it}^T - I_t + t \cdot I_t)$ teriminin de pozitif olması gerektiğini ileri sürmüştür. Robert Stern, a.g.e., s.318.

Yukarıdaki heriki eşitsizlik döviz kuru yükseldiğinde (ulusal paranın değeri düştüğünde) YaTAtIt doğrusunun sağa yukarı kayacağını ifade etmektedir. Bu sonucu yaratan ise, döviz kurundaki yükselmenin ihracat üzerinde yarattığı olumlu etki nedeniyle harcamalarda ortaya çıkan artıştır. Bu durumda mal piyasası dengesinin yeniden sağlanabilmesi, ya faiz oranı sabitken ($dFO=0$) milli gelir düzeyinin yükselmesiyle veya milli gelir düzeyi sabitken ($dMG=0$) faiz oranı seviyesinin yükselmesiyle, veya herikisinin birlikte değişmesiyle sağlanacaktır.

Benzer şekilde (14') nolu denklemden yararlanarak döviz kurundaki değişimin PAPT doğrusu üzerindeki etkisini şöyle bulabiliriz.

$$\frac{\partial MG}{\partial Dk} \quad dFO = 0 \text{ için } < 0$$

$$\frac{\partial FO}{\partial Dk} \quad dMG = 0 \text{ için } > 0$$

Yukarıdaki heriki eşitsizlik, döviz kuru yükselmesinin PAPT doğrusunu sola yukarı kaydıracağını ifade etmektedir. PAPT doğrusunda meydana gelen kayma, döviz kuru değişikliğinin para piyasası üzerinde yaratacağı iki tür etki sonucu ortaya çıkacaktır. Bu etkilerden birincisi, döviz kurundaki yükselmenin fiyatlar genel düzeyini (FE) yükseltmesi nedeniyle, reel milli gelirden meydana gelen düşmeye bağlı olarak işlem motifiyle para talebinin azalmasıdır. ($PT_{iş} \downarrow$) Ancak diğer taraftan, fiyatlar genel düzeyindeki yükselme, ekonomide mevcut para arzının reel değerini azaltacaktır. $\frac{PT}{FE} \downarrow$ ve böylece elde tutulan para stoklarının reel değeri düşecektir. Eğer reel gelirdeki düşmeye bağlı olarak ortaya çıkan para talebindeki azalma, elde tutulan para stoklarının reel değerindeki azalmadan daha az olursa, birbaşka deyişle para talebinin gelir esnekliği 1'den küçük olursa ekonomide ortaya çıkan para talebi fazlalığının giderilmesi ve para piyasasında dengenin yeniden sağlanabilmesi ($PT=PA$) için, ya aynı faiz oranı seviyesinde ($dFO=0$) gelir seviyesinin düşmesi veya aynı gelir seviyesinde ($dMG=0$) faiz oranının

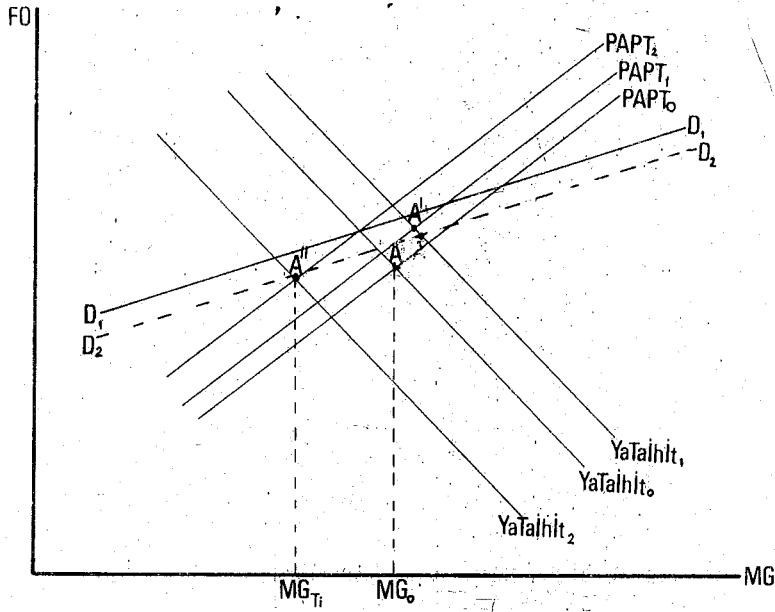
yükselmesi, ya da heriki değişimin birlikte gerçekleşmesi gerekecektir. Bu durumda, PAPT doğrusunun sola kaymasına neden olmaktadır. Son olarak döviz kurundaki değişimin Dış denge doğrusunu nasıl etkileyeceğini inceleyelim. Bu amaçla (15') nolu denklemden yararlanarak şu eşitsizlikleri yazabiliriz.

$$\begin{array}{l} \frac{\partial MG}{\partial DK} \\ \frac{\partial FO}{\partial DK} \end{array} \quad \begin{array}{l} dFO=0 \text{ için } > 0 \\ dMG=0 \text{ için } < 0 \end{array}$$

Yukarıdaki eşitsizlikler, döviz kurunun yükselmesi halinde, dış denge doğrusunun aşağıya doğru kayacağını ifade etmektedir. Bu durumu şöyle açıklayabiliriz. Döviz kurunun yükselmesinin ihracatı arttırarak, ithalatı azaltması nedeniyle (Marshall-Lerner koşulunun sağlandığı varsayımı altında) ödemeler dengesinde ortaya çıkabilecek fazlalığın giderilmesi, ya aynıfaiz oranı seviyesinde ($dFO=0$) gelir düzeyinin artmasıyla, veya aynı gelir düzeyinde ($dMG=0$) faiz oranının düşmesiyle (uluslararası sermaye girişinin azalmasıyla) sağlanabilecektir.

Döviz kuru değişmelerinin her üç doğru üzerindeki etkisini gördükten sonra, esnek döviz kuru sisteminde para ve maliye politikalarını inceleyebiliriz.

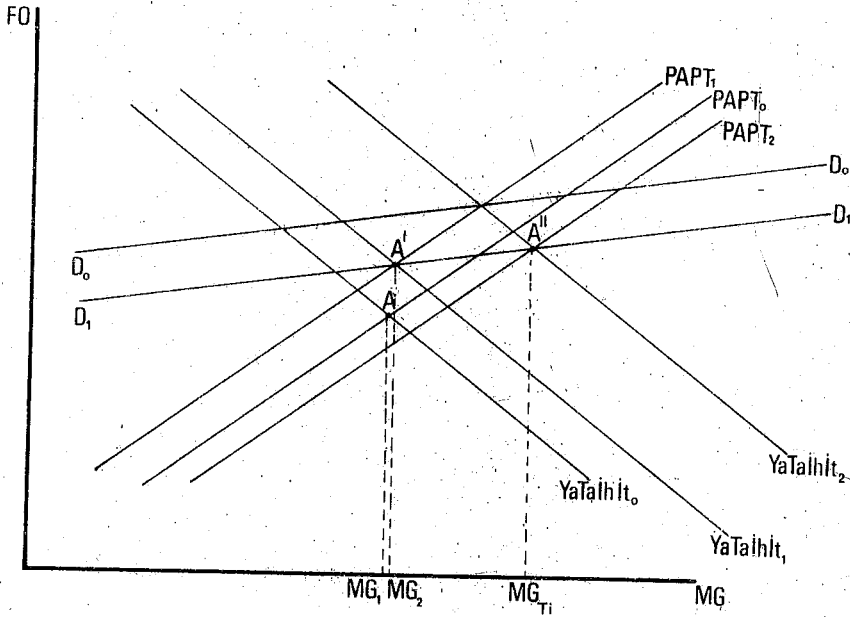
Aşağıdaki şekil ekonomide hem ödemeler dengesi açığının olduğu, hem de enflasyonist baskının sözkonusu olduğu bir durumu göstermektedir.

Şekil XXIII

Uygulanan döviz kuru sistemi, "esnek kur sistemi" olduğu için, ödemeler dengesi açığı, ulusal paranın değer kaybetmesine, bir başka deyişle döviz kurunun yükselmesine neden olacaktır. Döviz kurunun yükselmesi ise daha önce görmüş olduğumuz gibi, Dış Denge doğrusunu aşağıya kaydırırken, YaTahit doğrusunun sağa, PAPT doğrusunun ise sola, yukarı kaymasına yol açmaktadır. Böylece ekonomi başlangıçta bulunduğu A noktasından A' noktasına ulaşmış ve dış denge sağlanmıştır. Ancak şekilden de görüldüğü gibi, ekonomide enflasyonist baskı A' noktasında giderilmediği gibi, daha da artmış bulunmaktadır. Bu durumda enflasyonun önlenmesi için harcamaları daraltıcı para ve maliye politikalarının uygulanması gereklidir. Şekilde bu uygulama YaTahit doğrusunun YaTahit₂ şeklinde sola, PAPT doğrusunun ise PAPT₂ şeklinde sola kaymasıyla gösterilmiştir. Yani ulaşılan P' noktası, hem iç dengenin ve hem de dış dengenin birlikte sağlandığı noktadır. Görüldüğü gibi, esnek kur sisteminde, dış denge kur değişimleriyle sağlanırken, iç dengeye para ve maliye politikalarının kullanımıyla ulaşılmıştır.

Şimdi ödemeler dengesi açığıyla, işsizliğin bir arada bulunduğu, bir başka deyişle amaçlar arası çatışmanın sözkonusu olduğu bir dengesizlik durumunu ele alalım. Aşağıdaki şekilde bu dengesizlik durumu görülmektedir.

Şekil XXIV

Şekilde başlangıçta ekonominin içinde bulunduğu durum P_1 noktasıyla gösterilmiştir. Bu noktada ödemeler dengesi açık verdiği gibi, gelir seviyesi, tam istihdam gelir seviyesinin altında olduğu için ($MG_1 < MG_{T1}$) ekonomide işsizlik ortaya çıkmıştır. Esnek döviz kuru sistemi sözkonusu olduğu için, ödemeler dengesi açığı, ulusal paranın değerinin düşmesine bir başka deyişle döviz kurunun yükselmesine yolaçacaktır. Döviz kurunun yükselmesi daha önce görmüş olduğumuz gibi, herüç doğrunun da yer değiştirmesine neden olacak ve yeni denge durumu A' noktası olacaktır. P' noktasında dış denge sağlanmış, ancak henüz iç denge amacına ulaşamamıştır. Yurtiçi ekonomik dengenin sağlanması amacıyla, genişletici para ve maliye politikaları uygulamasına gidilerek, ekonomideki harcamalar arttırılmış ve böylece iç denge amacı da gerçekleştirilmiştir. Şekilde genişletici maliye politikası uygulaması YaTahit doğrusunun YaTahit₂

şeklinde sağa, PAPT doğrusunun ise PAPT₂ şeklinde aşağıya kaymasıyla gösterilmiştir.

Buraya kadar yapmış olduğumuz uygulamada sabit ve esnek döviz kuru sistemlerinde para ve maliye politikalarının kullanımını incelemiş bulunuyoruz. Bu bölümde son olarak inceleyeceğimiz konu, farklı kur sistemlerinde para ve maliye politikalarının etkinliği konusudur. Aşağıda bu konu ele alınacaktır.

4.1.3. Farklı Kur Sistemlerinde Politikaların Etkinliği

Politika araçlarının etkinliğini incelemek için kurulan modellerin çoğunda ortak varsayımlar olarak, ülkenin küçük olması, fiyatların sabit olması, ekonomide atıl kapasitenin varlığı ve spekülasyonların olmaması yer almaktadır. (1)

Biz de aşağıda, bu varsayımlar altında ve ekonomide sterilizasyon politikasının uygulanıp uygulanmaması durumlarına göre, değişik kur sistemlerinde para ve maliye politikaların etkinliğini ele aldık.

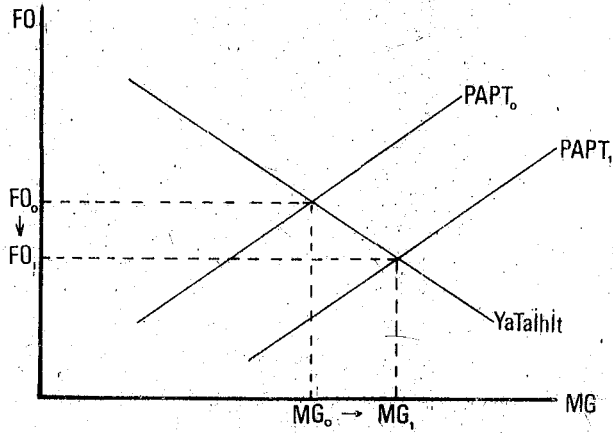
Sabit Döviz Kuru Sisteminde Para ve Maliye Politikalarının Etkinliği:

a) Sterilizasyon politikasının uygulanması halinde:

Döviz kurunun sabit olması ve sterilizasyon politikasının uygulanması, diğer bir deyişle döviz rezervlerindeki değişmelerin para arzını etkilemesine müsaade edilmemesi halinde para arzı artışı ve kredi hacmi yükselişi biçiminde uygulanan para politikası PAPT doğrusunun PAPT₁ şeklinde sağa kaymasına yol açacak ve faiz haddi düşecektir. ($FO \rightarrow FO_1$). Bunun sonucunda bir yandan yatırım ve tüketim harcamaları artarak gelir ve istihdam düzeyi yükselirken, diğer yandan faiz oranındaki düşme sonucu ($f_1 \cdot \Delta FO$) nedeniyle, ülkeden net sermaye çıkışı artacaktır. Sermaye çıkışı ise ödemeler dengesinin bozulmasına (açık vermesine) yolaçacaktır.

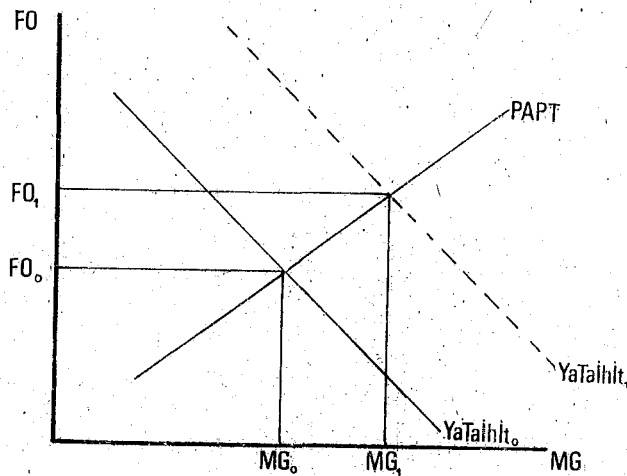
(1) Anne O. Krueger, "The Impact of Alternative Government Policies Under Varying Exchange Systems" Quarterly Journal of Economics Vol. LXXIX No.1 (Feb.1965).s.194-208, Akira Takayama, "The Effects of Fiscal and Monetary Policies Under Flexible and Fixed Exchange Rates" The Canadian Journal of Economics Vol.11, (May. 1969), s.190-209. Kanunun geniş bir biçimde ve matematiksel yöntemlerle açıklanması için bu iki kaynak görülebilir.

Bu gelişmeyi diyagramda izleyelim:

Şekil XXV

Görüldüğü gibi, sabit döviz kurunda ve sterilizasyon politikasının uygulanması halinde genişletici para politikası, gelir ve istihdam düzeyi şeklinde ele alınan iç dengeyi olumlu etkilemekte, ancak dış dengesizliğe yolaçmaktadır. (Faiz oranının düşmesi nedeniyle) Aynı koşullar altında devlet harcamalarında artma veya vergilerde azalma şeklinde uygulanan genişletici maliye politikasının etkilerini inceleyelim;

Şekil XXVI

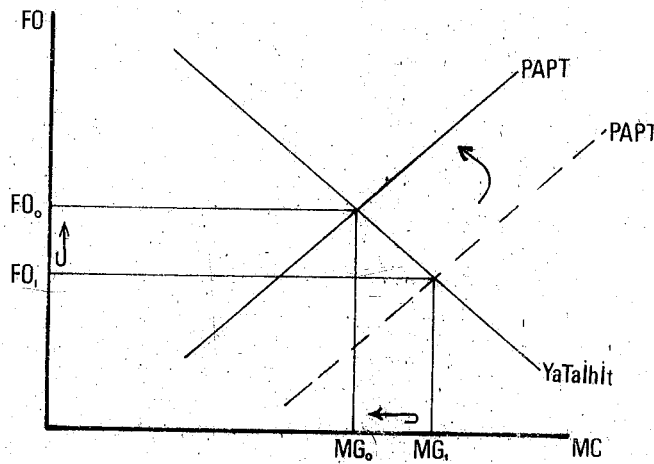

şekilde görüleceği gibi, $YaTahit$ doğrusunun $YaTahit_1$ şeklinde sağa kaymasına neden olan genişletici maliye politikası uygulaması sonucunda ekonomide mal ve hizmet talebi artarak, hem gelir ve istihdam düzeyi ($MG_0 \rightarrow MG_1$), ve hem de faiz oranı yükselecektir. ($FO_0 \rightarrow FO_1$) Yükselen faiz oranı ($f_1, \Delta FO$)a bağlı olarak ekonomiye net sermaye akımını arttıracak, sermaye akımı nedeniyle ödemeler bilançosu olumlu yönde etkilenecektir.

Diğer taraftan, gelir seviyesinin yükselmesi gelir seviyesinin bir fonksiyonu olan ithalat talebinin artmasına yolaçacaktır. ($i, \Delta MG$) Ekonomide ithalatın artması nedeniyle, dış ticaret dengesi olumsuz yönde etkilenecek, maliye politikasının ödemeler dengesi üzerindeki net etkisi ise, uluslararası sermayenin faiz esnekliği ve marjinal ithal meyline bağlı olarak değişecektir.

b) Sterilizasyon politikasının uygulanmaması halinde:

Aşağıda yine sabit döviz kuru sisteminde, ancak bu kez sterilizasyon politikasının uygulanmaması halinde, diğer birdeyişle döviz rezervlerindeki değişmelerin para arzını etkilemesi halinde para ve maliye politikalarının etkinliği ele alınmıştır. Önce para politikasının etkinliğini inceleyelim.

Şekil XXVII

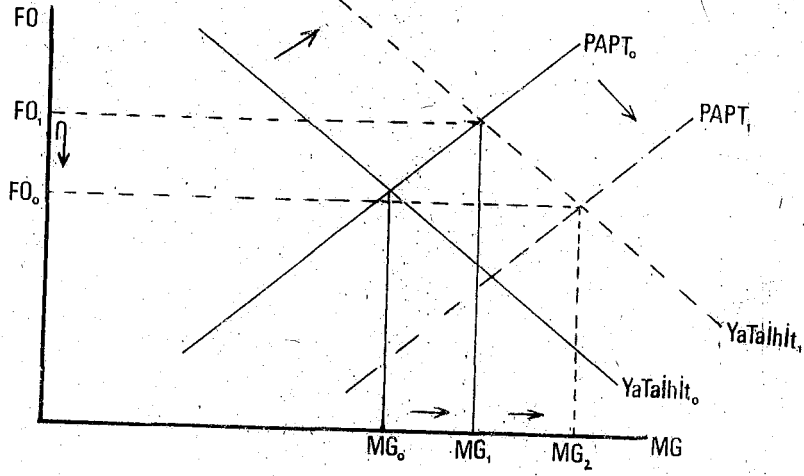
Açık piyasa işlemleriveya kredilerin genişletilmesi gibi, para arzını arttırmaya yönelik araçlarla uygulanan para politikası, di-yagramda PAPT eğrisinin $PAPT_1$, şeklinde sağa kaymasıyla gösteril-miştir. Ekonomidepara arzının artması, faiz oranının düşmesine ($FO_0 \rightarrow FO_1$) gelir ve istihdam seviyesinin yükselmesine ($MG \rightarrow MG_1$) yolaçacaktır.

Faiz oranının düşmesi sonucunda yurtiçine net sermaye girişi-nin azalması (veya net sermaye çıkışının artması) nedeniyle öde-meler dengesi olumsuz yönde etkilenecektir. Diğer taraftan, sterilizas-yon politikası uygulanmadığı için, ödemeler dengesinin açık verme-si, ekonomide para arzının azalmasına yolaçacaktır. Para arzının azal-masıyla faiz oranı yükselmeye, gelir ve istihdam düzeyi ise düşmeye baş-layacaktır. Eğer ülke yeteri kadar küçük ve uluslararası sermayenin mobilitesi tamsa, yurtdışına net sermaye akımı mekanizması, faiz oranının eski seviyesine ulaşmasına kadar devam edecektir.⁽¹⁾ Bir başka deyişle para arzındaki azalma, ödemeler dengesi açığının ortadan kalkmasına ve PAPT doğrusunun tekrar eski orjinal durumuna gelmesine kadar devam edecektir. Para arzındaki azalma sonucunda ise, başlangıçta ortaya çıkan gelir ve istihdam artışı da ortadan kalkacaktır.

Aynı varsayımlar altında maliye politikası uygulaması daha farklı etkiler yaratacaktır.

---

(1) Akira Takayama, a.g.m., s.153.

Şekil XXVIII

Maliye politikası uygulaması nedeniyle YaTahit doğrusu YaTahit₁ şeklinde sağa kaymış kamu harcamalarının yarattığı mal ve hizmet talebindeki artış sonucunda hem gelir ve istihdam düzeyi ($MG_0 \rightarrow MG_1$) hem de faiz oranı ($FO_0 \rightarrow FO_1$) yükselmiştir. Faiz oranındaki yükselmeye bağlı olarak yurtiçine net sermaye akımının artması nedeniyle ödemeler dengesi olumlu yönde etkilenecektir. Diğer taraftan sterilizasyon politikası uygulanmadığı için yurtiçine net sermaye akımı, yurtiçinde para arzını da arttıracaktır. Para arzının artması ise, faiz oranını düşürürken ($FO_1 \rightarrow FO_0$), gelir ve istihdam düzeyinin ikinci bir aşamada, daha da artmasına yolaçmaktadır.

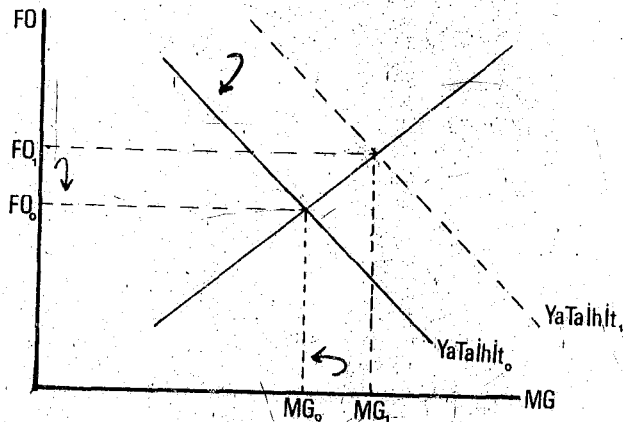
Yukarıda anlattıklarımızı özetleyecek olursak, sabit döviz kurunda ve sterilizasyon politikasının uygulanması halinde genişletici para politikası gelir ve istihdam seviyesini olumlu etkilemekte, ancak ödemeler dengesinin açık vermesine yolaçmaktadır. (Faiz oranındaki düşme nedeniyle) Genişletici Maliye Politikası ise, hem gelir ve istihdam düzeyini yükseltmekte hem de ödemeler bilançosunu olumlu yönde etkilemektedir.

Sterilizasyon politikasının uygulanmadığı durumlarda ise, maliye politikasının gelir ve istihdam düzeyi ve ödemeler dengesi üzerinde güçlü bir etkisi olmasına karşılık, para politikasının etkisi yok denecek kadar azdır.

Esnek Döviz Kuru Sisteminde Para ve Maliye Politikasının Etkinliği:

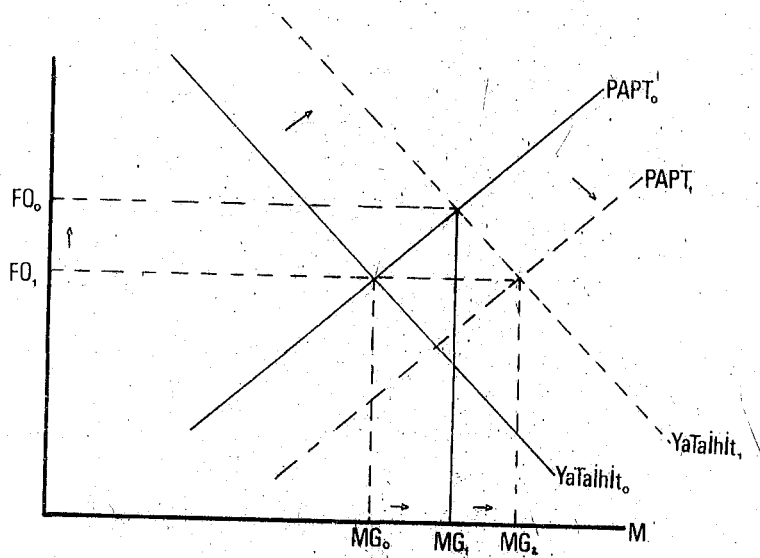
Esnek döviz kuru sisteminde, önce maliye politikasının etkilerini ele alalım. Devlet harcamalarında artış veya vergilerde azalma şeklinde uygulanan maliye politikası, YaTalışit doğrusunu sağa kaydıracak, ekonomide üretim ve istihdam seviyesi (şekilde MG düzeyi) artarken, ($MG_0 \rightarrow MG_1$), faiz oranı yükselecektir. ($FO_0 \rightarrow FO_1$)

Faiz oranındaki yükselme nedeniyle ülkeye uluslararası sermaye girişinin artması, döviz arzını arttıracak ve döviz kuru düşecektir. Döviz kurunun düşmesi nedeniyle ithal ürünlerinin ucuzlaması (söz konusu ekonomi için) ihraç ürünlerinin ise pahalılaşması (yabancılar için), ülkenin ithalatını arttırırken ihracatını azaltacak ve ödemeler dengesi açık verecektir. Ödemeler dengesinin bu nedenle verdiği açık, YaTalışit doğrusu, YaTalışit₁ şeklinde sağa kaydığı zaman (i.Δ MG) şeklinde ortaya çıkacak ithalat artışı nedeniyle daha da büyük. Ekonomide ithalat artışı nedeniyle harcamaların yurtdışına kayması, ilk aşamada gerçekleşen gelir ve istihdam artışının ortadan kalkmasına sebep olacak ve YaTalışit doğrusu eski haline doğru kayacaktır.

Şekil XXIX

Buna karşılık para politikası uygulaması PAPT doğrusunun sağa kaymasıyla, faiz oranının düşmesine ve gelir, istihdam düzeyinin yükselmesine yolaçar. Faiz oranının düşmesi nedeniyle yurtdışına net sermaye akımı artacak ve ödemeler bilançosunda bir denge-sizlik ortaya çıkacaktır. Sermayenin ülkedışına çıkışının yarat-tığı döviz arzındaki azalma nedeniyle döviz kuru yükselecektir. Döviz kurunun yükselmesi ithalatı pahalı, ihracatı ucuz hale ge-tireceği için, ödemeler dengesi olumlu yönde etkilenecektir. Öde-meler dengesindeki düzelme, toplam talebi arttıracacağı için YaTalışit doğrusu sağa kayacaktır. Böylece para politikası ile başlayan gelir artışı daha da artmış olacaktır. Para politikasının yaratacağı et-kileri şekil yardımıyla inceleyebiliriz.

Şekil XXX

Yukarıdaki analizimizi özetlersek, döviz kurunun esnek olduğu sistemde, maliye politikasının gelir ve istihdam düzeyi üzerindeki etkisi hemen hiç yokken, para politikası oldukça etkindir.

Farklı kur sistemlerinde para ve maliye politikalarının etkinliği ile ilgili olarak yaptığımız analizde, uluslararası sermayenin faiz esnekliğinin yüksek olduğu varsayımı altında, sabit kur sisteminde maliye politikasının, esnek kur sisteminde ise para politikasının daha etkin olduğu ortaya çıkmaktadır. Uluslararası

sermayenin faiz esnekliği sıfır ise, birbaşka deyişle uluslararası sermaye hareketliliği (mobilitesi) yoksa esnek kur sisteminde maliye politikasının arttığı dūřunūlebilir. Çūnkū faiz haddinin uyaracağı sermaye hareketleri olmayacağı için, dōviz kurundaki yükselme gelir artışı ortadan kaldıran bir etki yaratmayacaktır. Buna karşılık aynı durumda para politikası, esnek kur sisteminde sermayenin faiz esnekliğinin olması haline nazaran, etkinliğinden yitireceği halde, sabit kur sisteminde etkinlik kazanacaktır.

4.2. İç Denge ve Dış Dengenin Sağlanmasında Dışsal Politikalar

Bu bōlūmde ekonomide i ve dış denge amaçlarına ulaşılmasında kullanılan dışsal politikalar ve dışsal araçlar ele alınacaktır. Dışsal politikalar, daha Őnce de tanımlamış olduğumuz gibi, bir ũlkenin yabancılarda olan ekonomik ilişkilerini dūzenlemeye yōnelik politikalarlardır. Ancak hūkūmetlerin izlemiş oldukları iktisat politikalarını kesin çizgileriyle birbirinden ayırıp, içsel ve dışsal politikalar olarak sınıflandırmak oldukça gū bir iştir. Ekonominin i ve dış dengesi arasında karşılıklı ve yakın ilişkilerin sōz konusu olması, i denge amaçlarına ulaşılmak ũzere kullanılan politikaların dış dengeye yansımasına, dış dengeye yōnelik olarak kullanılan politikaların ise iç denge amaçları ũzerinde de etkili olmasına yolaçmaktadır. Bu nedenle temelde dış denge amaının gerçekleştirilmesine yōnelik olarak kullanılan başlıca dışsal araçlar olan dōviz kuru, gūmrūk tarifeleri ve kotalar, dış denge amaı ũzerinde doğrudan etkili olurken, çeşitli iç denge amaçlarını da dolaylı ya da dolaysız olarak etkileyecektir.

Aşağıda Önce, bir dışsal politika aracı olarak dōviz kuru ũzerinde durulacaktır.

4.2.1- Dōviz Kuru:

Dōviz kuru bir ũlke parasının diğer ũlke paraları ile değişme oranı (exchange rate) veya yabancı paralar ile ifade edilen değeridir. Bir paranın, birbaşka para ile fiyatı olarak da tanımlayabileceğimiz dōviz kuru, bir ũlkenin fiyat ve maliyet yapısını,

diğer ülkelerin fiyatve maliyet yapıları ile ilişkilendiren bir ölçü olması yanısıra, ülke içinde de çeşitli piyasalar arasında etkileşimi sağlayan bir araçtır. İşte döviz kurunu, herhangi bir fiyattan ayıran bu iki özellik, onun bir politika aracı haline gelmesine yolaçmış ve bu politika aracının ekonominin iç ve dış dengesi üzerindeki etkilerinin geniş ölçüde tartışılmasını gerektirmiştir.

Döviz kurunun aynı zamanda uluslararası bir araç olması ve bu ülkede meydana getirilen kur değişikliğinin sadece o ülke ekonomisini değil, o ülke ile ilişkisi olan diğer ülke ekonomilerini de etkilemesi, döviz kuru politikası tercihinde ülkenin bireysel kararları yanında, uluslararası para sisteminin de rol oynamasına neden olmaktadır.

Döviz kuru temel olarak dış dengenin sağlanması amacıyla kullanılan bir dışsal araçtır. Ödemeler bilançosu dengesizliğini düzeltici bir politika aracı olarak döviz kuru değişmelerinden hem sabit hem de esnek kur sistemlerinde yararlanılır. Sabit kur sisteminde, döviz kurları, politika otoriteleri kararlarıyla değişirken, esnek kur sisteminde, kurlar arz ve talep durumuna bağlı olarak kendiliğinden değişir. Devalüasyon ve revalüasyon birinci tip değişmeler için, "paranın değer kazanması" (appreciation) veya "paranın değer kaybetmesi" (depreciation) terimleri ise ikinci tip değişmeler için kullanılmaktadır. Ancak gerek sabit kur sistemlerinde olduğu gibi, hükümetlerin iradi kararlarıyla gerçekleştirilsin, gerekse esnek kur sisteminde olduğu gibi döviz arz ve talebine bağlı olarak kendiliğinden meydana gelsin, döviz kuru değişmelerinin dış dengeyi sağlayabilmesi, belli koşulların gerçekleşmesine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Döviz kuru değişmelerinin hangi hallerde ödemeler bilançosunu olumlu yönde etkileyebileceği, ekonomik literatürde çeşitli yaklaşımlar altında ve geniş ölçüde incelenen bir konudur. Uygulamada ortaya çıkan dengesizliklerin daha çok ödemeler dengesi açığı şeklinde olması, yapılan, analizlerde de, dikkatleri bu tür dengesizliklerin giderilmesine yöneltmiş ve devalüasyon uygulamasının veya esnek kur sisteminde,

döviz kurunun yükselmesinin, dış denge üzerinde hangi koşullarda olumlu etkide bulunacağı araştırılmıştır. Biz de bir dışsal politika aracı olarak döviz kurunu incelediğimiz bu bölümde, bu aracın ödemeler bilançosu açığı şeklindeki dış dengesizliğin giderilmesi amacıyla kullanımı üzerinde durmuş bulunuyoruz.

Ülkede ödemeler bilançosu açığı şeklinde ortaya çıkan dış dengesizliği gidermek üzere döviz kuru aracına başvuran yetkililer, devalüasyon uygulaması sonucunda, ihraç mallarının yabancı para cinsinden değerinin düşmesi, ithal malların ise ulusal para cinsinden değerinin yükselmesi nedeniyle, bir başka deyişle dış ticarete konu olan malların nispi fiyatlarının değişmesiyle, ihracatın artacağı ithalatın ise azalacağı ve bu nedenle bu tür uygulamanın dış dengeyi olumlu yönde etkileyeceğini varsaymaktadırlar. Bu varsayımın hangi koşullarda geçerli olabileceğini araştıran yaklaşımlardan biri esneklikler yaklaşımıdır. Marshallgil kısmi denge analizinden hareket eden esneklikler yaklaşımı, döviz piyasasını (döviz arz ve talebini) veya dış ticarete konu olan mallar piyasasını genellikle iki ülke-iki mal (ihracat ve ithalat malları) çerçevesinde incelemektedir. Sermaye hareketlerine yer verilmediği bu yaklaşımda, döviz kurundaki değişmelerin, ihracat ve ithalatın belirlediği döviz piyasasını dengeye getirmesi ve bu piyasanın da istikrarlı olması gerekmektedir.

Bir devalüasyon uygulamasının ödemeler bilançosunu hangi koşullarda olumlu yönde etkileyeceği sorusunun yanıtı esneklikler yaklaşımında "dört esneklik" formülü ve bu formülün özel bir durumu olan ve ekonomi literatüründe Marshall-Lerner koşulu olarak bilinen bir formül tarafından verilmeye çalışılmıştır. Sermaye hareketlerine yer verilmediği, dolayısıyla, dış dengenin, dış ticaret dengesi olarak ele alındığı bu yaklaşımda, adı geçen formül, ihracat değeri ile ithalat değeri arasındaki fark olarak tanımlanan dış ticaret dengesi eşitliğinin döviz kuruna göre türevinin alınması

yoluyla elde edilmektedir. (1) Türev alınması sonucu ortaya çıkan formüle "dört esneklik" formülü denilmesinin nedeni, formüle göre devalüasyonun (veya daha genel bir söyleyişle kur değişikliğinin) ticaret bilançosu üzerindeki etkisinin tümüyle ihracat ve ithalata ait arz ve talebin fiyat esnekliklerine bağlı olmasıdır.

$$\frac{\partial TB}{\partial Dk} = \dot{i}_h \left[\frac{e_{ih}^A (1+e_{ih}^T)}{e_{ih}^A - e_{ih}^T} \right] + \dot{i}_t \left[\frac{e_{it}^T (e_{it}^A + 1)}{\bar{e}_{it}^A - e_{it}^T} \right]$$

Ticaret Bilançosunun döviz kuruna göre türevinin alınması sonucunda elde edilen formülde kullanılan semboller şu anlama gelmektedir.

TB = sözkonusu ülkenin ticaret bilançosu

d = değişme

Dk = Döviz kuru

e^A = Arz esnekliği

e^T = Talep esnekliği

$\dot{i}_h$ = İhracat

$\dot{i}_t$ = İthalat

Bir devalüsyon uygulamasının ticaret bilançosunu olumlu yönde etkilemesi, $\frac{\partial TB}{\partial Dk} > 0$ olması demektir. Ve eşitlikten görüldüğü gibi, bu sonuç kritik bir şekilde arz ve talep esnekliklerinin büyüklüğüne bağlıdır.

Konu üzerinde yapılan çalışmalar, bir devalüasyon uygulamasının (esnek kur sisteminde döviz kurundaki yükselmenin) ticaret bilançosunu, daha genel bir deyişle dış dengeyi olumlu yönde etkileyebilmesi için, devalüasyon yapan ülkenin ithal mallarına olan talep esnekliği ile, diğer ülkelerin bu ülkenin ihraç mallarına olan

---

(1) Formülün elde edilişi için Bkz. Sidney S. Alexander. "Effects of Devaluation; A Simplified Synthesis of Elasticities and Absorbtion Approaches", American Economic Review, 49 (March 1959) s.23-42'den nakleden Nazım Engin, "Ödemeler Dengesine Parasal Yaklaşım", (Basılmamış Doç. Tezi), İstanbul., 1981, s.21-23,

talep esnekliğinin belli bir kritik değerin üzerinde olması gerektiğini göstermiştir. Literatürde Marshall-Lerner koşulu olarak bilinen (ve bir anlamda esneklik yaklaşımı ile özdeşleştirilen) formülasyon da bu tür bir kritik değer bulma çabaları sonucu ortaya çıkmıştır. Bu koşul yukarıdaki eşitlikte işaret edilen ilişkinin özel bir durumudur. Başlangıçta ticaret bilançosunun dengede (yani $i_h = i_t$) ve ithalat ve ihracat arz esnekliklerinin sonsuz olduğu ($e_{i_h}^A = e_{i_t}^A = \infty$) (1) varsayımları altında ulaşılan bir koşuldur. Bu varsayımlara göre, yukardaki eşitlik şu şekli almaktadır;

$$\frac{dT_B}{dK} = - i_h (1 + e_{i_h}^T + e_{i_t}^T)$$

Bu eşitlikte devalüasyon uygulamasının ticaret bilançosunu olumlu yönde etkileyebilmesi için $|e_{i_h}^T + e_{i_t}^T| > 1$ olması gerekmektedir. Ekonomik literatürde Marshall-Lerner koşulu olarak bilinen eşitsizlik, bu son eşitsizliktir. Koşul kısaca bir devalüasyon uygulamasının bir ülkenin ticaret bilançosunu olumlu yönde etkileyebilmesi için, sözkonusu ülkenin ithal mallarına olan talebinin esnekliği ile diğer ülkelerin, o ülkenin ihraç mallarına olan talebinin esnekliği toplamının 1'den büyük olması gerektiğini söylemektedir. (2)

Marshall-Lerner koşulu, esnekliklerin toplamı ile ilgili olarak birim esnekliğin kritik niteliği üzerinde dururken, C. Kindleberger, devalüasyon nedeniyle ödemeler dengesinde bir düzelme meydana gelebilmesi için esneklikle toplamının 1'in çok üzerinde, dört beşe veya altıya yakın olması gerektiğini ileri sürmektedir. Yazara göre esneklikler ne kadar küçük olursa, belli miktarda ödemeler dengesi değişmesine yol açmak için gerekli olan fiyat

(1) Bu varsayım, ithalat ve ihracat mallarının belli bir fiyattan sonsuz miktarda arz edilmeleri anlamına gelmektedir.

(2) Aynı sonuçlara döviz piyasasının istikrar koşullarından hareket ederek ulaşmak olanaklıdır. Bu yolu izleyen çalışmalarda, yalnızca cari işlemlere ilişkin işlemlerin yapıldığı varsayımı altında döviz arz ve talep esneklikleri, doğrudan doğruya ihracat ve ithalat arz ve talep esneklikleri ile ilişkilendirilmekte ve döviz piyasasında istikrarın sağlanması ve devalüasyonun ödemeler bilançosunu olumlu yönde etkileyebilmesi için, döviz kurunun bir fonksiyonu olan döviz arz esnekliğinin döviz talep esnekliğinden mutlak değer olarak daha büyük olması gerektiği gösterilmektedir. Bu konuda Bkz. Nazim Engin - a.g.e.7 s.23.

değişmesi de o kadar büyük olacaktır. (1)

Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, Marshall-Lerner koşulu esneklikler yaklaşımının özel bir durumudur ve ithalat ve ihracat arz esnekliklerinin sonsuz olduğu durumda, ithalat ve ihracat talep esnekliklerinin 1'den büyük olması halinde, devalüasyonun döviz gelirlerini arttırarak ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunacağını ortaya koymaktadır. Arz esnekliklerinin sonsuz olması halinde, döviz kurundaki değişme ne devalüasyonu yapan ülkede, ne de yabancı ülkedeki fiyatları değiştirmemekte, sadece dış ticarete konu olan malların nispi fiyatlarında bir değişmeye yol açmaktadır. Nispi fiyatlardaki değişme ise, ihraç ve ithal mallarının talep esnekliklerine bağlı olarak ödemeler bilançosunu etkilemektedir.

Arz esnekliklerinin sonsuz olmaması halinde ise, ($e_{ih}^A < \infty$, $e_{it}^A < \infty$) döviz kurunun değişmesi, dış ticarete konu olan malların nispi fiyatlarını değiştirirken, bu malların yurtiçi fiyatlarının da değişmesine neden olabilecektir. (2) Önce ihraç malları arz esnekliğinin sonsuz olmadığı durumu inceleyelim. Devalüasyon sonucunda, ihraç mallarının yurtdışı fiyatının yabancı para cinsinden düşmesi sonucunda, ihraç malları talep esnekliğine bağlı olarak ihracat artacaktır. İhraç malları arz esnekliğinin sonsuz olmaması halinde, ihracatta meydana gelen artış, talep artışı olarak ihraç malları yurtiçi fiyatının yükselmesine neden olabilecektir. İhraç malları yurtiçi fiyatında meydana gelen artışın, devalüasyonun nispi fiyat etkisini ortadan kaldırarak ölçüde olması halinde, devalüasyondan umulan yararlarından biri olan ihracatın arttırılması amacının gerçekleşmeyeceği açıktır. (3)

(1) Charles Kindleberger, C., Uluslararası İktisat, Çev. Necdet Sevin, Doğan Yayınevi, Ankara 1970, s.12-13.

(2) Vural Savaş, İktisat . . . . ., s. 367-368. Bu kaynakta, döviz kurundaki değişimin nispi fiyatlarda yol açtığı değişme devalüasyonun dolaysız fiyat etkisi", yurtiçi fiyatlarda yol açtığı değişme ise "dolaylı fiyat etkisi" olarak tanımlanmaktadır.

(3) Burada sözkonusu olan ihracatın yabancı para (döviz) cinsinden arttırılmasıdır. İhracat miktarı olarak aynı kalsa bile ulusal para cinsinden değeri, devalüasyon oranında artacaktır.

İthal malları arz esnekliğinin sonsuz olmaması halinde ise döviz kurundaki değişme ithal malları yurtdışı fiyatlarının düşmesine neden olabilir. Devalüasyon sonucunda ithal mallarının yurtiçi fiyatında meydana gelen yükselme nedeniyle ithal malları talep esnekliğine bağlı olarak, devalüasyonu yapan ülkenin ithalatında meydana gelen azalma, eğer ihracatçı ülke yönünden önem taşıyan bir büyüklükte ise, bu ülkede arz sabitken talebin azalması nedeniyle, fiyatların düşmesine yolaçabilecektir. Ancak böyle bir durum, genellikle dünya ticaretinde büyük yer tutan ülkelerin devalüasyon yapmaları sonucunda sözkonusu olabilmektedir. Yukarıda genel olarak incelemiş olduğumuz ve devalüasyonun (dahagenel bir ifadeyle kur değişikliğinin) ödemeler bilançosuna yapacağı etkiyi tamamen ithalat ve ihracatın arz ve talep esnekliklerinin nispi büyüklüklerine bağlayarak açıklayan esneklikler yaklaşımına yapılan en önemli eleştirilerden biri bu yaklaşımın bir kısmi denge analizi olması ve arz koşulları ile, devalüasyondan kaynaklanan maliyet değişikliklerini ihmal etmesidir.⁽¹⁾ İthalatla ihracatı tamamen birbirinden ayrı ve aralarında hiçbir ilişki yokmuş gibi ele alan esneklikler yaklaşımının gerçekleri tam yansıtmadığı açıktır. Çünkü ithalatın bir kısmı, özellikle az gelişmiş ülkelerde çok önemli bir kısmı, yurtiçi üretimde kullanılacak hammadde, aramalı ve yatırım mallarından oluşmaktadır. Devalüasyon sonucunda bu tür malların yurtiçi fiyatlarının yükselmesi, girdi katsayılarına bağlı olarak yerli üretimin maliyetini değiştirirken, ihraç mallarının yurtiçi fiyatlarında değişecektir. Dolayısıyla ithalat ve ihracat fiyat ve maliyet ilişkileri yönünden tamamen birbirine bağlı hale gelecektir.⁽²⁾

Esneklikler yaklaşımının diğer önemli eksikliği, analizin bir kısmi denge analizi olması ve gelirlerin ve diğer malların fiyatlarının devalüasyondan sonra sabit kalacağını varsayılmasıdır.

(1) A.P. Thirwall, a.g.e., s.53.

(2) Vural Savaş, a.g.e., s.373, Onür Kumbaracıbaşı, a.g.e., s.14

Gerçekte ise, devalüasyon sonucunda, ihraç ve ithal malları fiyatlarının nispi olarak değişmesi, ekonomide önemli etkiler yaratabilecektir. İhraç malları fiyatlarının nispi olarak ucuzlaması, ihraç malları talep esnekliğine bağlı olarak ihracatın ve ihraç gelirlerinin artmasına yolaçarken, çoğaltan aracılığıyla ekonomide gelir ve harcama artışlarına neden olacak ve ekonomide istihdam seviyesi ve üretim miktarı değişecektir. Bu değişmelerin etkisi bir yandan fiyatlar genel düzeyine, diğer taraftan gelir dağılımına yansımaktadır. Benzer etkiler, ithal malları fiyatlarındaki değişmeler sonucunda da ortaya çıkacaktır. Bütün bu etkiler gözönüne alındığında, esneklikler yaklaşımının, gelirlerin ve diğer malların fiyatlarının devalüasyondan sonra sabit kalacağı varsayımının ne derecede kısıtlayıcı bir varsayım olduğu ve gerçekleri yansıtmadığı daha iyi ortaya çıkmaktadır.

Esneklikler yaklaşımının bu kuramsal eksiklikleri, birçok iktisatçıyı, analizi devalüasyondan kaynaklanan gelir ve fiyat değişmelerini içerecek bir şekilde genişletme ve böylece daha gerçekçi hale getirme çalışmalarına yöneltirken⁽¹⁾, S. Alexander tarafından geliştirilen ve "Harcama" veya "Massetme" yaklaşımı adıyla bilinen yaklaşımda, devalüasyonun ödemeler bilançosu üzerindeki etkisi, kur değişikliğinin ekonominin makro yapısında meydana getireceği etkilere bağlı olarak ele alınmıştır.⁽⁴⁾

S. Alexander'ın sunduğu şekliyle yaklaşım, Milli Gelir eşitliğinden hareketle, ödemeler dengesi açığını (B) reel ve nominal anlamda ülkenin toplam geliri (MG) ile toplam harcaması (A) arasında bir fark olarak tanımlamaktadır. Bu ifadeyi formüle edecek olursak;

$$MG = Tü+Ya+De+İh-İt \quad (1)$$

$$A = Tü+Ya+De \quad (2)$$

$$B = İh-İt \quad (3)$$

(1) Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Nazım Engin, a.g.e. s.42-45.

(2) Sidney S. Alexander, "Effects of Devaluation on a Trade Balance" Readings in International Economics, ed. R.E.Caves and H.G.Johnson, American Economic Association Series, George Allen and Unwin Ltd, London, 1968, s.359-374.

$$MG = A+B \quad (4)$$

$$B = MG-A \quad (5) \text{ z sonucuna varılır.}$$

Harcama yaklaşımına göre, ülkenin ödemeler dengesi açığında meydana gelecek bir değişme, ülkenin toplam harcamaları ve Milli Gelir'inde meydana gelecek değişmelere bağlıdır.

$$\Delta B = \Delta MG - \Delta A \quad (6)$$

Şu halde, dış dengeyi sağlamak amacıyla başvurulmuş bir devalüasyon uygulaması reel geliri ve hasılayı arttırdığı, harcamaları ise azalttığı sürece başarılı olabilecektir. Devalüasyon geliri arttırırken, harcamaları da dolaylı olarak (marjinal harcama meyline bağlı olarak) arttıracaktır. Buna göre devalüasyonun harcamalar üzerinde dolaylı ve dolaysız olmak üzere iki türlü etkisi sözkonusudur.

$$A = a \Delta MG + \Delta D \quad (7)$$

Yukardaki denklemde a , marjinal harcama meylini, yani $\frac{Tü+Ya}{MG}$, D ise devalüasyonun toplam harcamalar üzerindeki doğrudan etkisini göstermektedir. Bu denklemi yukarıda (6) nolu denklem yerine koyarak, ödeme açığında meydana gelen değişmeyi şöyle yazabiliriz.

$$\Delta B = (1-a) \Delta MG - \Delta D$$

Harcama yaklaşımı, dış ödemeler açığının giderilmesi veya azaltılması için ($\Delta B > 0$), eksik istihdam durumunda, reel harcamaya kıyasla reel gelirin yükseltilmesini ($a < 1$ olması koşuluyla), tam istihdam durumunda ise, reel harcamaların, reel gelire oranla azaltılmasını öngörmektedir.

Ekonominin eksik istihdamda bulunması halinde, devalüasyon sonucunda, toplam harcamalardan çok reel milli gelirin arttırılması mümkündür. Çünkü devalüasyon dolayısıyla ihracat ve ithalata rakip mallara olan talebin artması, boş duran kaynakların istihdamına ve bu kesimlerde üretim artışına yolaçarken, çoğaltan mekanizmasıyla reel gelir de artacaktır. Reel milli gelirdeki artış,

toplam harcamaları genişletmekle birlikte, marjinal harcama meylinin (a) 1'den küçük olması halinde ($a < 1$) harcama artışı, gelir artışından daha az olacaktır. Dolayısıyla, eksik istihdam koşullarında, devalüasyonun ödemeler dengesi açığını azaltıcı yönde etki yapması mümkün olabilecektir.

Harcama yaklaşımında, gelir yolu ile devalüasyonun ödemeler dengesini olumlu yönde etkilemesi, ekonominin ancak tam istihdam seviyesinin altında olması halinde mümkün olabileceği ileri sürülmektedir. Çünkü tam istihdam durumunda veya az gelişmiş ülkelerde görüldüğü gibi, çeşitli nedenlerle (eğitim yetersizliği, teknolojik gerilik, siyasal istikrarsızlıklar vb. gibi) tam istihdamdaymışcasına üretimin kısa dönemde arttırılabilme olanağının olmaması halinde, devalüasyonun gelir etkisi gerçekleşmeyecektir. (1) Bu durumda devalüasyonun ödemeler dengesini olumlu yönde etkilemesi, toplam harcamaları azaltıp azaltmayacağı bağlı olarak ortaya çıkacaktır.

Devalüasyonun toplam harcamaları azaltması başlıca üç etkiye bağlı olarak ortaya çıkmaktadır:

Pigou Etkisi veya Reel Para Stoku (reel cash balance) Etkisi

Eğer devalüasyon fiyatları yükseltirken, ekonomide para arz sabit tutulursa, fert veya işletmelerin para stoklarının reel değerleri azalacaktır. Tüketiciler ellerinde bulunan nakit aktiflerin reel değerini korumak istiyorlarsa, devalüasyon sonucunda fiyatlar genel düzeyinin yükselmesi, onları ellerinde daha fazla nakit bulundurmaya zorlayacaktır. Bu ise reel harcamaların azalmasına yolaçacaktır. Diğer taraftan fertler ellerindeki diğer aktifleri paraya tahvil ederek, nakit aktiflerin reel değerini koruyabilirler ki, bu ikinci durumda aktif satışı, bunların fiyatının düşmesine faiz seviyesinin ise yükselmesine yolaçacak ve bu yolla da toplam harcamaların azalması mümkün olacaktır.

---

(1) Ancak F. Machlup, bu görüşe karşı çıkmakta ve devalüasyonun ekonomide kaynakların yeniden dağılımına yolaçacağını ve böylece meydana gelecek produktivite artışıyla, tam istihdam halinde de reel milli gelirin artmasının mümkün olabileceğini ileri sürmektedir. Fritz Machlup, "International Monetary Economics, 2 ed., George Allen and Unwin Ltd. London 1970, s. 181-182.

Gelirin yeniden dağılımı:

Devalüasyon sonucunda toplam harcamaların azalmasına neden olabilecek bir diğer etki gelirin yeniden dağılımıdır. Devalüasyon sonucunda fiyatların yükselmesi, ekonomide gelir dağılımını sabit ücretliler aleyhine değiştirecektir. Gelir ücret gelirlerinden kâr gelirlerine doğru kayacaktır. Gelirin, marjinal harcama meyli yüksek gruptan, harcama meyli düşük gruba kayması harcamaların azalmasına neden olabilecek ve ödemeler dengesi olumlu yönde etkilenecektir. Ancak marjinal harcama meyli, yatırım meylini de içerdiği için, yüksek kârların yatırımları teşvik ederek, toplam harcamaları arttırması da mümkündür.

Para Yanılgısı (Money Illusion):

Devalüasyonun tasarrufları arttırarak, toplam harcamaları azaltabilmesi imkanlarından biri de "Para Yanılgısı" sonucu ortaya çıkmaktadır. Eğer tasarruflar reel gelir yerine parasal gelirin fonksiyonu ise, devalüasyon sonucunda fiyatların yükselmesiyle birlikte, parasal gelirin de artması, halkın geliri için daha az bir oranını harcamasına ve tasarrufların artmasına neden olabilecektir.

Buraya kadar yapmış olduğumuz analizde, ödemeler bilançosu açığı şeklindeki dış dengesizliğin giderilmesi amacıyla kullanılan döviz kuru aracının, hangi koşullarda öngörülen amacı gerçekleştirebileceğini esneklikler yaklaşımı ve harcama yaklaşımına göre incelemiş bulunuyoruz. Bu yaklaşımların da ortaya koyduğu gibi döviz kuru değişikliğinin, ödemeler dengesi açığını giderebilmesi belli koşulların gerçekleşmesine bağlıdır. Bunları kısaca özetlersek, devalüasyon uygulamasının başarılı olabilmesi için ihracat ve ithal malları talep esnekliklerinin yüksek olması, ilgili ülkelerin üretim kapasitesinin ihracat artışına olanak vermesi, üretim faktörlerinin akıcılığının yüksek olması ve devalüasyon sırasında ortaya çıkabilecek fiyat artışlarının önlenmesi gerekmektedir.

Eğer bir ülkenin ithal malları talep esnekliği ile ülkenin ihracat mallarına olan dış talep esnekliği düşükse ve/veya o ülkede ihracata yönlendirilebilecek atıl kapasite mevcut değilse, bazı üretim faktörleri darboğaz oluşturuyorsa, üretim faktörlerinin akıcılığı sınırlı ise, özel bir deyişle arz esnekliği yoksa, döviz

kurundaki yükselmenin dış ödemelerde denge sağlaması, hatta görece bir iyileştirme yapması dahi mümkün olmayabilecektir.

Sorunu az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan dış dengesizliklerin giderilmesi açısından ele aldığımızda, döviz kurlarının azalmasından doğan bir fiyat değişikliğinin, bu ülkelerin yapısal nitelikteki dış denge sorunlarını çözmesi olanağı oldukça sınırlıdır.

Bilindiği gibi bu ülkelerin ekonomilerinin üretim kapasitesini genişletici yatırımları yapabilmeleri ancak gerekli yatırım ve ara mallarını ithal etmeleri ile mümkün olmaktadır. Oysa, petrol üreticisi ülkeler dışında kalan az gelişmiş ülkelerin tarımsal ürün ihracatçısı durumunda olmaları ve ihracatlarını kısa dönemde arttıramamaları ithal gereksinimlerinin ihracat gelirleri ile karşılanamaması olgusunu yaratmakta, bu ülkelerde dış dengesizliklerin yapısal bir nitelik kazanmasına neden olmaktadır.

İthalat talebinin fiyat esnekliğinin düşük olduğu bu ülkelerde döviz kurundaki yükselme ithalat talebini azaltmazken, ithal malları yurtiçi fiyatlarının artmasına bağlı olarak, ekonomide genel fiyat seviyesinin önemli ölçüde yükselmesine yolaçacaktır. Devalüasyon sonucu, fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine neden olan bir başka olgu da, bu ülkelerde yurtiçi üretimin kısa dönemde arttırılmasının çeşitli darboğazlar nedeniyle mümkün olamaması ve devalüasyon sonucunda, ihraç malları talebinin fiyat esnekliğine bağlı olarak ihraç mallarına olan talebin artması halinde, bu talep artışının, iç piyasaya arz edilen malların dış piyasaya aktarılmasıyla karşılanmasıdır. İç piyasada meydana gelen arz ve talep dengesizliğinin doğal sonucu ise, fiyatlar genel düzeyinin yükselmesidir. Böylece devalüasyon sonucunda yurtiçi ekonomide, bir taraftan maliyetlerin yükselmesi, diğer taraftan ise talep baskısı nedeniyle ortaya çıkan fiyat artışları, devalüasyonun ihracat üzerinde olabilecek olumlu etkisinin de kısa sürede kaybolmasına neden olacaktır.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi; (Kandleberger'e göre), bir ülkede ithal malları ve ihraç malları talep esneklikleri ne kadar düşüğe, dış dengede olumlu etki yaratabilecek kur değışikliğinin o kadar büyük olması gerekmektedir.

Bu görüş doğrultusunda, az gelişmiş ülkelerin ihraç ve ithal malları talep esnekliklerinin düşük olması, yapılması gereken kur değışikliklerinin de büyük oranda olmasına yolaçacaktır. Büyük kur değışikliğiyle sağlanacak dış dengenin ise, ülkenin ekonomik kalkınma, fiyat istikrarı, adil gelir dağılımı gibi iç denge amaçlarından fedakârlık pahasına gerçekleştirileceği açıktır.

4.2.2. Gümrük Tarifeleri

Konuya gümrük ve gümrük tarifelerinin tanımıyla başlayalım; Gümrük, belli malların gümrük sınırlarını geçişinde ödenmesi gereken vergi, resim ve harçlardır. Gümrük tarifeleri ise, bir ülkede geçerli olan gümrük oranlarının mallara göre listelenmiş şeklidir.⁽¹⁾ Ancak gümrük tarifeleri deyimi, iktisat literatüründe anlam değıştirmiş ve doğrudan gümrük vergisi yerine kullanılmaya başlamıştır.⁽²⁾ Gümrük vergileri yurtiçine giren birbaşka deyişle ithal edilen mallardan alınabileceği gibi, yurtdışına çıkan, diğer bir deyişle ihraç edilen mallar üzerinden de alınabilir. Ancak zamanımızda ihracattan alınan gümrük vergileri önemini yitirmiş, gümrük vergileri deyimi sadece ithalat üzerinden alınan vergileri ifade eder hale gelmiştir.⁽³⁾

Bir dışsal politika aracı olarak gümrük vergileri, başlıca aşağıda sayılan amaçları sağlamak için kullanılmaktadır;

- Dış rekabete karşı yeni kurulmakta olan yurtiçi sanayii korumak, diğer bir deyişle yüksek gümrük vergi ve resimleriyle yeni doğmuş sanayii himaye etmek;

(1) Onur Kumbaracıbaşı, a.g.e., s.149.

(2) Erdoğan Alkin., Uluslararası Ekonomik İlişkiler, İÜİF Yayını, İstanbul, 1978, s.123.

(3) A.e. s.124.

- İthalatı, dış ülkelerden alınan malların tüketimini kısarak dış ticaret dengesini düzeltmek,

- Enflasyon ve dış ödemeler bunalımı dönemlerinde ekonomideki aşırı satınalma gücünü emerek, yüksek olan ithalat eğilimini azaltmak,

- İthalatın bileşimini (kompozisyonunu) değiştirmek,

- Ekonomideki bazı sektörler lehine gelir dağılımını değiştirmek,

- Dış ticaret hadlerini ülke yararına iyileştirmek,

- Talebi, dışardan alınan mallardan yurtiçinde üretilen mallara kaydırarak istihdam olanaklarını genişletmek,

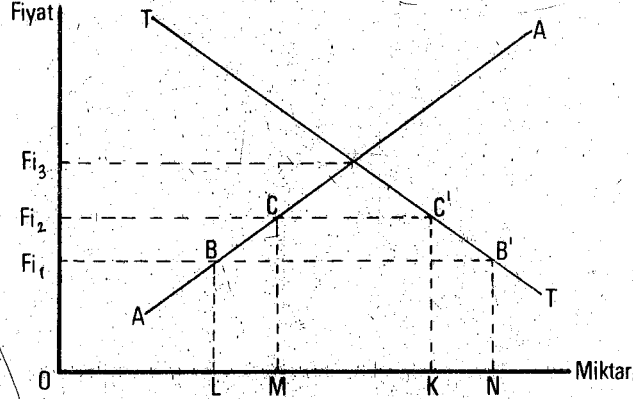
- Salt gelir elde etmek.

Günümüzde özellikle az gelişmiş ülkelerde, gümrük vergileri salt kamu geliri elde etme amacı yanında diğer amaçların gerçekleştirilmesinde de önemli bir politika aracıdır.

Gümrük vergilerinin iç denge ve dış denge amaçlarına ulaşılmasına katkıda bulunacak bir dışsal politika aracı olması, gümrük vergilerinin ekonomi üzerinde yaratmış olduğu çeşitli etkilere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle gümrük vergilerini iç denge ve dış denge amaçları açısından değerlendirmeden önce, bunların ekonomi üzerinde yaratmış olduğu etkilerin literatürde genel olarak ele alındığı biçimde ve kısmi denge analizi çerçevesinde incelenmesi yararlı olacaktır. Aşağıdaki şekil bu amaçla çizilmiştir. (1)

---

(1) C. Kindleberger, a.g.e., s.120-130, Onur Kumbaracıbaşı, a.g.e. s.160-162.

Şekil XXXI

Şekilde (AA) arz eğrisi bir x malının yerli üretiminin arzını, TT talep eğrisi ise, ekonomide bu mala duyulan talebi göstermektedir. Serbest dünya fiyatı OF_1 'dir. Bu fiyattan yurtiçi tüketim ON'e eşittir. Bu miktarın OL kadari yurtiçinde üretilmekte, geri kalan LN miktarı ise, dışarıdan ithal edilmektedir. Analizde söz konusu olan x malının birimi başına F_1F_2 tutarında spesifik bir vergi (veya buna eşit miktarda bir advölerem vergi) konulduğunda x malının yurtiçi fiyatı OF_2 'ye yükselecektir.

- Üretim Artışı ve Koruma Etkisi:

Gümrük vergilerinin ekonomi üzerindeki etkilerinden biri, vergileme sonucu iç fiyatların yükselmesi nedeniyle yerli üreticilerin dış piyasanın rekabetinden korunması ve buna bağlı olarak üretimin artmasıdır. x malının fiyatının OF_1 'den OF_2 'ye çıkması, maliyetleri çeşitli nedenlerle yüksek olup da bu malı OF_1 fiyattan satamayan potansiyel üreticileri üretime teşvik edecektir. Yerli üretimdeki artış, üretim maliyeti satış fiyatına eşit olan marjinal firmaların da üretime başlamaları ile OF_2 fiyatı için

maksimum olacaktır. Şekilde yerli üretimdeki artış (LM) ile gösterilmektedir. Yani yerli üretim başlangıçta AA eğrisi üzerindeki B noktasından C noktasına kaymıştır. Vergileme sonucu ithalatta meydana gelen azalma ise, KN miktarındadır. İthalat B' noktasından C' noktasına kaymıştır. Yerli üretimdeki artışı gösteren LM miktarı aynı zamanda gümrük vergisinin koruma etkisini de belirtmektedir. Koruma etkisi ile ilgili olarak birbaşka nokta "Mutlak Koruma Haddi" denilen ve gümrük vergilerinin ithalatı tamamen durduracak bir seviyeye yükseltilmesi durumudur. Şekilden görüleceği gibi, gümrük vergilerinin F_1F_3 oranında yükseltilmesi halinde $O F_3$ fiyat seviyesinde sözkonusu x malından hiç ithal edilmeyip talep tamamen yerli üretim ile karşılanmaktadır. Bu nedenle (F_1F_3) miktarında gümrük vergisi "Mutlak Koruma Haddi" olarak adlandırılmıştır.

- Tüketim Etkisi:

Gümrük vergilerinin tüketim üzerindeki etkisi, fiyatların vergileme sonucunda $O F_1$ 'den $O F_2$ 'ye çıkmasıyla ortaya çıkan F_1F_2 kadar fiyat artışının, talebin fiyat esnekliğine bağlı olarak, toplam tüketimin azalmasına yolaçmasıdır. Tüketimdeki bu azalma, şekilde KN miktarı kadardır.

- Gelir Etkisi:

Gümrük vergisi uygulaması sonucunda ithalatın azalması ve fiyatın $O F_2$ 'ye çıkması ekonomide çeşitli şekillerde yeni gelir yaratılmasına yolaçacaktır. Birincisi, devlet ithal edilen MK miktarındaki x malı çarpı F_1F_2 kadar bir gümrük geliri elde edecektir. İkinci olarak, x malını $O F_1$ fiyatında OL miktarında üretebilen eski üreticiler yeni $O F_2$ fiyatından dolayı kâr oranını arttıracaklardır. Üçüncü olarak koruma etkisi olumlu sonuç vererek x malının üretim maliyetinin, $O F_2$ 'den aşağıya doğru düşmesi halinde gümrük vergileri yeni üreticilerin de gelirlerini arttıracaktır.

- Gelir Dağılımı Etkisi:

Gümrük vergileri, ulusal gelirin tüketicilerden üreticilere doğru ve üretici rantı biçiminde gelir dağılımı etkisi yaratmaktadır.

Gümrük vergilerinin fiyatları yükseltmesi sonucu, maliyetleri ve dolayısıyla, verililiklerine bağlı olarak ithalata rakip bir mal olan x malı üreticilerinin kârlarının yükselmesine, bu üreticilerin teknik deyimle bir üretim rantı elde etmelerine ve dolayısıyla gelir dağılımının, ithalata rakip mal üreten üreticiler lehine değişmesine yolaçmaktadır. Şekilde gümrük vergisi nedeniyle üreticilerin sağladığı toplam rant F_1F_2BC alanına eşit olmaktadır.

Buraya kadar yapmış olduğumuz analizde, gümrük vergilerinin ekonomik etkilerini incelemiş bulunuyoruz. Aşağıda gümrük vergilerinin bir dışsal politika aracı olarak iç ve dış denge amaçları açısından kullanımı ele alınacaktır.

Konunun başında, gümrük vergilerinin kullanılışı ile ilgili olarak sıralamış bulunduğumuz amaçların bir bölümü, önceki analizlerimizden de bilindiği gibi dış dengeye ilişkin, bir bölümü ise iç dengeye ilişkin amaçlardır. Aşağıda önce gümrük vergilerinin dış denge amacı üzerindeki olumlu etkileri ve bunların hangi koşullar altında gerçekleşebileceği ele alınacak, daha sonra ise gümrük vergilerinin iç denge amaçları üzerindeki etkileri incelenecektir.

- Gümrük Vergileri ve Dış Denge:

Gümrük vergilerinin ithal talebini kısmak ve bu yoldan dış ticaret dengesindeki açığı kapatmak amacıyla kullanılması şöyle açıklanabilir; gümrük vergilerinin yükseltilmesi veya yeni vergi konması ithal malları fiyatını yükseltecektir. Yükselen fiyatlar karşısında ise ithal mallarına yönelen talep azalacak ve bu talep azalması sonucu ithalat hacmi daraldığı ölçüde, dışarıya yapılan ödemeler azalacak ve böylece gümrük vergileri ödemeler bilançosu açığının giderilmesine katkıda bulunacaktır. Burada dikkat edilecek nokta gümrük vergilerinin hangi tür mallara uygulanacağıdır. Örneğin talep esnekliği düşük olan mallara uygulanacak yüksek gümrük vergileri, ithal talebini kısamayacağı gibi, gümrük vergileri sonucu ithal malları fiyatlarının yükselmesi, girdi fiyatlarındaki artış nedeniyle yurtiçinde bir maliyet enflasyonuna neden olabilecektir.

Bu nedenle, gümrük, birbaşka deyişle ithalat vergilerinin dış denge üzerindeki etkilerini saptayabilmek için dış mal ve hizmetlere karşı yurtiçi talep esnekliği yanında yurtiçi ve yurtdışı arz esneklikleriyle, yurtiçi marjinal ithalat meylinin de bilinmesi gerekmektedir. Bunlar bilinmeden yapılacak bir analiz ve varılacak sonuçlar hatalı olacaktır. (1)

Gümrük vergilerinin dış ticaret dengesi üzerinde olabilecek etkilerini çeşitli durumlara göre şöyle özetleyebiliriz; İthalat yapan ülkede arz esnekliği yüksek, daha açık bir deyişle ithalat konusu olan mal ve hizmetleri yurtiçi üretimle ikame etme kapasitesi varsa, oranları yükseltilecek veya yeniden konulacak ithalat vergileri yurtdışından yapılacak alımların daralmasına, yurtiçi üretimin ise artmasına yol açabilecektir.

Aynı şekilde ithalat yapan ülkenin dış mal ve hizmetlere karşı talep esnekliği yüksek ise, oranları arttırılan veya yeni konulan ithalat vergileri ithalatın kısılmasına olanak verir. Buna karşılık ithalat yapan ülkenin arz esnekliği zayıf ise, ithal edilen mal ve hizmetleri yurtiçinde ekonomik olarak üretme olanağı yok ise, veya çok sınırlı ise, aynı zamanda sözkonusu ülkede ithal mallarına karşı talep de esnek değilse, gümrük vergilerinin ithalat üzerindeki daraltıcı etkisi hemen hiç çıkmayacaktır.

Gümrük vergilerinin ilk aşamada ithalatı kısarak, harçmalarını ithal mallarından yurtiçinde üretilen mallara kaydırması halinde yurtiçi üretimin artması sonucu milli gelirden meydana gelecek büyüme, marjinal ithalat meyline bağlı olarak ithalat talebini arttırabilecektir. Böylece ilk aşamada gümrük vergilerinin olumlu etkisiyle azalan ithalat talebinin, gümrük vergilerinin gelir arttırıcı etkisi sonucu tekrar yükselebilecektir. C. Kindleberger

---

(1) Öztin Akgüç, "Verginin Dış Ticarete Etkisi", Maliye Hesap Uzmanları Derneği tarafından düzenlenen "Verginin Ekonomik ve Sosyal Etkileri" panelinde sunulan tebliğ, İstanbul, 1980 s.2 (Teksir).

bu durumda gümrük vergilerinin yarattığı gelir etkisinin, ödemeler bilançosu üzerindeki olumlu etkisini ortadan kaldıracığını ileri sürmektedir. Yazara göre ithalatta meydana gelen azalma, gümrük ve vergilerinin dış dengeyi olumlu yönde etkilemesi, ithalat nedeniyle yurtdışına giden paranın vergi uygulaması sonunda tamamen tasarruf edilmesiyle mümkündür. Aksi taktirde harcamaların artmasına bağlı olarak, gelir seviyesindeki artış ithalatın tekrar eski seviyesini çıkmasına neden olacaktır. Bu durumda gümrük vergilerinin dış dengeyi olumlu yönde etkileyebilmesi, büyük ölçüde ülkenin marjinal ithalat meyline bağlı olmaktadır.

Gümrük vergileri dış denge açısından hernakadar temelde ithalatın azaltılmasına yönelik olarak kullanılmaktaysa da, bu vergilerin ihracat üzerinde de çeşitli etkileri sözkonusu olabilmektedir. İhracata konu olan malların üretiminde ithal girdilerinin pahalılaşması ihracat üzerinde olumsuz bir etki yaratabilecektir. Ayrıca diğer ülkelerin, özellikle ihracatçı ülkelerin misilleme yaparak onların da ithalat vergilerini yükseltmeleri, ithalat vergileriyle dış ticaret dengesini sağlamaya çalışan ülkenin ihracatını olumsuz yönde etkileyebilecektir. Konuya birbaşka açıdan yaklaşan M. Kreinin'e göre ekonominin tam istihdamda bulunması halinde, vergi uygulaması sonunda tüketici talebinin ithal mallarından, yurtiçinde üretilen ithal ikamesi mallarına kayması, bu sektöre diğer sektörlerden emek ve sermaye akımını gerekli kılacaktır. İhracat sektöründen bu sektöre kayma olması halinde, ihracatta ortaya çıkabilecek azalma, başlangıçta ithalattaki azalmanın dış denge üzerindeki olumlu etkisini ortaydan kaldırabilecektir.⁽¹⁾

İç Denge Amaçları Açısından Gümrük Vergileri:

Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi, gümrük vergileri dış denge amacı yanında, iç denge amaçları üzerinde de etkili olan bir araçtır. Aşağıda iç denge amaçları açısından gümrük vergilerinin kullanımını ele alınacaktır.

(1) Mordechai Kreinin, International Economics: A Policy Approach, 2.ed. Harcourt Brace Javanowich, New York, 1975 s.152.

- Yerli Sanayinin Korunması:

Özellikle az gelişmiş ülkeler açısından önemli iç denge amaçlarından birisi yurtiçi sanayinin korunmasıdır. Bu ülkelerin uzun dönemli ekonomik kalkınmalarının sanayileşmeyi zorunlu kılması, yeni kurulan sanayilerin, diğer ülkelerin ucuz sanayi ürünleri rekabetinden korunmasını gerektirmektedir. Yeni kurulan sanayi dallarının, ilk kuruluş dönemlerinde maliyetleri nisbeten yüksek bulunmaktadır. Çünkü üretiminin başlangıç döneminde üretimi gerçekleştiren firma veya sanayi dalı "içsel ekonomi"leri henüz gerçekleştirememiştir. İçsel ölçek ekonomileri üretim süreci sırasında, üretim ölçeğinin kurulu firma veya sanayi dalının tam kapasiteye doğru genişlemesi ile birlikte ortaya çıkmakta ve maliyetlerde bir azalmaya yolaçmaktadır. Bu sebeple yerli sanayilerin gerek içsel, gerekse dışsal ekonomilerden yararlanabilmeleri için, belirli bir süre dış rekabete karşı korunmaları gerekmektedir.

Bu amaçla kullanılan dışsal araçlardan birisi olan gümrük vergileri, malların nispi dünya fiyatları ile onların dahili fiyatları arasında ikinciler aleyhine olan farklılığı ortadan kaldırarak bu fiyatlar arasında ikinciler lehine bir farklılık yaratmak suretiyle yerli sanayinin korunmasını sağlamaktadır. (1)

Gümrük vergilerinin daha önce diyagramatik olarak da görmüş bulunduğumuz koruma etkilerinin genişliği ithal malını yurtiçinde üreten sektörlerin arz esnekliğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu esneklik ne kadar yüksekse, gümrük vergilerinin öngörülen amacı gerçekleştirmekteki etkinliği de o denli artacaktır.

Ancak gümrük vergileriyle yerli sanayinin korunması açısından büyük önem taşıyan konu, hangi sanayinin ne kadar süre korunacağıнын tesbit edilmesidir. Bu konuda yapılacak bir hata, sadece sanayileşmeyi geciktirmekle kalmayacak, ayrıca gümrük vergilerinin koruyuculuğu altındaki firma veya sektörlerin monopolcü bir duruma

---

(1) Rıdvan Karluk, a.g.e., s.247.

gelmelerine neden olarak, ekonomide hem kaynak dağılımının etkinlikten uzaklaşmasına, hem de gelir dağılımındaki adaletsizliğin artmasına neden olacaktır.

Korumanın bu şekilde olumsuz etkilere yolaçması, gümrük vergileriyle korunan sanayi dalının maliyetlerini zaman içerisinde düşürmesi gerektiği halde, korumanın verdiği rahatlık içinde, sanayileşmenin gelişmesi için gerekli tedbirlerin alınmaması halinde ortaya çıkacaktır. Bu şekilde korumanın sağladığı imkanla bu sanayi dalında aşırı kazanç elde edilerek, ekonomide kaynak kaybına yolaçılmış olmaktadır.

Gümrük vergileriyle yerli sanayie sağlanan korumanın etkinliğini ölçmek için "Mill-Bestable Testi" denen bir test geliştirilmiştir. Gümrük vergilerinin koruyuculuğunda kurulan sanayi dalının bu testten başarı ile geçmesi zorunluluğu sözkonusudur. Mill Testi'ne göre, korunan sanayi dalının teknik bilgi ve tecrübe bakımından hızlı bir gelişme içinde bulunması ve gelişmiş ülkelere göre kaybedilen zamanı, mümkün olan en kısa süre içinde telafi etmesi gerekmektedir. "Bastable" testinde ise, gümrük korunmasından yararlanan sanayi dalının kısa sürede üretim maliyetinde önemli tasarruflar sağlaması ve öğrenme süresinin yüksek maliyetini giderek büyük ölçüde azaltması gerekmektedir. (1)

- Istihdamı Arttırmak:

Gümrük vergilerinin kullanılmasıyla gerçekleştirilmek istenen bir başka iç denge amacı da, işsizliği gidermek, diğer bir deyişle istihdamı arttırmaktır. Gümrük vergileri sonucu yurtiçi talebin, dışarıdan alınan mallardan, yurtiçinde üretilen mallara kaydırılmasıyla istihdam olanaklarının da genişlemesi amaçlanır. Ancak hiç şüphesiz ki, bu etkinin meydana gelebilmesi, büyük ölçüde yurtiçi üretimin arz esnekliğine, bir başka deyişle ithalatı ikame edilebilme derecesine bağlıdır.

---

(1) Vural Savaş, Kalkınma..., s.226-227.

Bir ülkenin işsizliği gidermek için ithalatını gümrük vergileri yoluyla kısıtlaması halinde, ülkenin ithalatı aynı zamanda, ticari ilişkide bulunduğu ülkenin ihracatı anlamına geldiğinden, birinci ülkenin ithalatının azalması, aynı oranda ikinci ülkenin ihracatının azalmasına neden olacaktır. İhracatın azalması nedeniyle ikinci ülkede istihdamın ve gelirin düşmesi ise, bu ülkenin de ithalatının azalmasına neden olur ki, bu aynı zamanda birinci ülkenin ihracatının azalması demektir. Bu durumda ithalatın kısılmasıyla sağlanan istihdam artışının, karşı ülkenin de ithalatını kısması nedeniyle ihracattaki azalma sonucu ortadan kalkabilir.

İstihdamı arttırmak amacıyla gümrük vergilerinin kullanılmasında bu ülkenin işsizliği ihraç etmesi anlamına gelmektedir. Literatürde işsizliği bu yolla önleme politikasına "komşuyu zor duruma düşürme politikası" (beggar my neighbor policy) adı verilmektedir.

Böyle bir politikaya karşı diğer ülkelerin de önlemler alması doğal olarak sözkonusu olacaktır. (1)

Konuya az gelişmiş ülkeler açısından baktığımızda, sorun daha farklı bir hal almaktadır. Yukarıda da değindiğimiz gibi gümrük vergilerini kullanarak ithalatın kısılması sonucu, yurtiçi istihdamın arttırılabilmesi, yurtiçi üretimin arz esnekliğiyle yakından ilişkilidir. Az gelişmiş ülkelerde istihdam seviyesinin yatırım malları ithalatı ile yakından ilişkili olduğu hatırlanırsa, gümrük vergilerinin yükseltilmesinin istihdam seviyesini olumsuz yönde etkileyebileceği ortaya çıkacaktır. Bu açıdan bakıldığında, bu o ülkelerde istihdamın arttırılabilmesi için özellikle ara malı ve yatırım mallarına uygulanacak vergi oranlarının düşük tutulması gerekli olmaktadır.

Ancak diğer taraftan, yatırımları ve üretimi arttırmak amacıyla sermaye mallarına uygulanacak düşük vergi oranlarını emek yerine sermaye kullanımının cazip hale getirerek, sermaye yoğun tekniklerin kullanılmasına ve emek yerine sermayenin ikame edilmesine yönlendirilebileceği de unutulmamalıdır.

(1) P.T., Ellsworth, The International Economy, 4 ed., Macmillan Co., New York, 1962, s.202.

Ekonomide Gelir Seviyesinin Yükseltilmesi:

Gümrük vergilerinin konması ve mevcut vergilerin arttırılması, Milli Gelir seviyesinin yükselmesine neden olabilir. Ancak bunun gerçekleşmesi de, gümrük vergilerinin "ithalatı ikame" yönünde bir gelişme neden olması ve ithal mallarına rakip malların yurtiçi üretiminin artması ile mümkündür. Evvelce ithal edilen malların, vergi konmasından sonra yurtiçinde üretilmesi mümkün olmaması halinde, ithalat yüksek fiyat seviyelerinde devam edecektir. Bu durumda gümrük vergilerinin gelir arttırıcı etkisi gerçekleşmediği gibi, vergileme sonucunda ekonomide maliyet enflasyonun da ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır.

Gümrük vergilerinin kullanılmasıyla gerek dış denge, gerekse çeşitli iç denge amaçlarına ulaşılması, belirli koşulların gerçekleşmesi halinde mümkün olmaktadır. Bunların başlıcaları, ithal mallarının yurtiçi talep esnekliğinin yüksek olması, yurtiçi arz esnekliğinin yüksek olması, ekonominin ithalatı ikame edebilme olanaklarının varolmasıdır. Bu koşulların mevcut olmaması halinde, gümrük vergileri kendisinden beklenen amaçların gerçekleşmesini sağlayamamaktadır.

Ancak gümrük vergilerinin selektif kullanabilme olanağının mevcut olması, bir başka deyişle ithali zorunlu mallara düşük, diğer mallara yüksek vergi uygulanabilme olanağının varolması, özellikle dış dengesizliklerin yapısal sorunlardan kaynaklandığı az gelişmiş ülkelerde, bütün malları kapsamına alan bir devalüasyon uygulaması yerine, tercih edilebilecektir.

4.2.3. Kotalar

Dışsal politika araçları arasında yer alan bir diğer araç ise kota uygulamasıdır. Kota uygulaması, her ne kadar; bir mal veya mal grubunun belli bir dönemde ihracat veya ithalatının değer ve fiziki miktar olarak sınırlandırılması şeklinde⁽¹⁾ tanımlanmaktaysa da, bir dışsal politika aracı olarak kotalar, ithalatın

(1) Onur Kumbaracıbaşı, a.g.e. s.157.

sınırlandırılması amacıyla kullanılmaktadır.

İhracat olanakları kısıtlı, ithalat gereği ise fazla olan ekonomilerde dış dengenin sağlanabilmesi amacıyla, dış ticareti kontrol altında tutmak ve özellikle ithalatı döviz imkanları ile uyuşacak seviyede kısıtlamak, kıt döviz olanaklarının ekonominin ihtiyaç ve önceliklerine en uygun şekilde tahsisini sağlamak üzere, kota uygulaması yaygın olarak kullanılan bir dışsal araçtır. Kota uygulamasının az gelişmiş ekonomiler yönünden ayrıca yurtiçi sanayiın korunması, üretim ve istihdam artışının teşvik edilmesi gibi iç denge amaçları açısından da önemli bir araç niteliğindedir.

Kota uygulaması, gerek ekonomide yarattığı etkiler açısından, gerekse kullanım amaçları açısından, daha önce incelemiş olduğumuz gümrük vergilerine büyük ölçüde benzemektedir, ancak yine de aralarında önemli farklar bulunmaktadır. (1)

Kotaları, ekonomi üzerindeki etkileri açısından ele aldığımızda, kotalarla gümrük vergileri arasındaki tek fark, gelir etkisinde ortaya çıkmaktadır. Bu da, fiyat yükselmesinden dolayı devletin gelirinde bir artışın olmamasıdır. Hatırlanacağı gibi, gümrük vergilerinin ekonomik etkilerinin analizi için çizmiş olduğumuz şekilde, gümrük vergisi uygulaması nedeniyle fiyatta meydana gelen artış sonucunda devlet, ithal edilen mal miktarı (MK) çarpı, gümrük vergisi ($F_1 F_2$) kadar bir gelir elde etmekteydi. Kota uygulamasında ise fiyat artışı, sadece ithalatçının gelirini arttırmış olmaktadır. Kota uygulamasının, ithalatçılar lehine gelir dağılımının bozulmasına neden olan etkisini ortadan kaldırmak üzere, kota lisanslarını ithalatçılara açık arttırma (ihale) yoluyla verilmesi ve böylece, gümrük vergisinde olduğu gibi ($MK \cdot F_1 F_2$) miktarındaki gelirin devletin eline geçmesi görüşü ileri sürülmekte, ancak bu yöntem uygulamada kullanılmamaktadır.

---

(1) Halil Seyidoğlu, a.g.e., s.299-301.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi, bir dışsal araç olarak kotalar, gümrük vergileriyle büyük ölçüde aynı amaçlara yönelik olarak kullanılmaktadır. Ancak bu amaçlara aluşalmasında kotalar daha etkin bir araç durumundadır.

Hatırlanacağı gibi, gümrük vergilerinin ithal edilen mal fiyatlarını yükselterek ithalatı sınırlaması büyük ölçüde ithal mal talebinin fiyat esnekliğine bağlı idi. İthal malı talebinin fiyat esnekliğinin düşük olması halinde, gümrük vergileri ithalatı engelleyemeyecektir. Ayrıca ihracatçı ülkede arz esnekliğinin düşük olması ve ithalatçı ülkenin koyduğu gümrük vergisinin, ihracatçı ülke tarafından fiyatın düşürülmesiyle karşılanması halinde yine gümrük vergilerinin ithalatı azaltması mümkün olmayacak ve en aşırı durumda ihracatçı ülke gümrük vergisi kadar mal fiyatını düşürürse, ithalatçı ülkeye giren mal miktarında hiçbir azalma olmayacaktır.

Gümrük vergisinin ithalatı azaltıcı etkisi, ihraç ve ithal malları arz ve talep esnekliğiyle sınırlı olarak ortaya çıkarken, kotalar ithalatın miktar ve değeri üzerinde matlak anlamda bir sınırlama getirmektedir.

Hükümet tarafından ithalatın kota yoluyla sınırlandırılması halinde, yasal yollardan bu miktar üzerinde mal ithal etme olanağı kalmamaktadır.

Kotaların ithalatı istenen ölçüde daraltması gerek dış denge amacına ulaşılmasında gerekse yerli sanayiın korunması, yurtiçi üretimin ve istihdamın arttırılması gibi iç denge amaçlarına ulaşılmasında, etkin bir araç olarak kullanılmasına yol açmaktadır.

Kotaların gümrük vergilerinden daha etkin bir araç olmasına yolaçan bir başka faktör de, kotaların uygulamaya konulması ve kaldırılmasının gümrük vergilerine göre daha kolay olmasıdır. Yürütme organının yetkisi altında bulunan kotalar, ekonominin gereklerine göre kolayca konulabilmekte ve istenildiği zaman da kaldırılabilir. Buna karşılık, yasalarla konulup kaldırılan ve dolayısıyla parlamento onayını gerektiren gümrük vergileri bu esneklikten yoksundur.

Kotaların gümrük vergilerinden daha etkin bir araç olmasına yolaçan bu özellikleri yanında; uygulamasının yolaçabileceği başlıca sakıncalar;

a- Dış rekabeti iyice sınırlandırdığı için, yurtiçi üreticilerin monopolleşmesine yolaçarak, tüketici refahının azalmasına ve kaynak dağılımının bozulmasına neden olabilmesi,

b- Kota listelerine konulacak malları ve bunların herbirisi için ayrılacak döviz miktarlarının belirlenmesi, ithalatçı başvurularının değerlendirilmesi gibi işlemler nedeniyle yoğun bir bürokrasiyi gerektirmesi,

c- Kotaların belirlediği sınırlar dışında ithalat yapma olanağının yasal olarak mümkün olmaması nedeniyle yasa dışı yollardan ithalatı, birbaşka deyişle kaçakçılığı gümrük vergilerine göre daha büyük ölçüde yolaçabilmesi, olarak ortaya çıkmaktadır.

4.3. İç Denge ve Dış Dengenin Sağlanmasında Kontrol Politikası ve Kontrol Araçları

İç ve Dış Denge amaçlarına ulaşılmasında kullanılan politikalarından birbaşkası kontrol politikasıdır. Ulaşılmak istenen amaçları gerçekleştirmek üzere devletin ekonomiye dolaysız müdahale kararlarından oluşan kontrol politikasının temel özelliği, bu politikanın ekonomik yapıda mevcut olan sorunları ortadan kaldırmayıp, belli bir süre için kontrol altına alınmasını sağlamasıdır. Bu nedenle, ulaşılmak istenen amaçlara derhal ve kesin olarak ulaşılmasını mümkün kılmasına ve selektif bir biçimde uygulanabilme olanağının olmasına rağmen, kontrol politikasının sınırlı ölçüde ve nispeten kısa dönemler için uygulanması ve diğer iktisat politikalarını destekleyen bir politika olarak ele alınması gerekliliği literatürde genel kabul gören bir görüştür.

Kontrol politikasının, geniş ölçüde diğer politikaların yerini almasına çalışılmasının ekonomide geniş israflara yolaçacağı kabul edilmekte ve uygulama süreleri uzayan kontrol politikası tedbirlerinin, sorunu çözmek yerine büyütme tehlikesini beraberinde

taşıyacakları belirtilmektedir. (1)

Kontrol politikasının uygulanmasında kullanılan araçların ekonomide ortaya çıkan aksaklıklara bağlı olarak çok çeşitli olabileceğini daha önce belirtmiştik. Biz bu bölümde uygulamada en fazla kullanımı olan iki kontrol aracını; fiyat kontrolleri ile döviz (kambiyo) kontrolünü ele almış bulunuyoruz.

4.3.1. Fiyat Kontrolleri:

Fiyatlara yapılan dolaysız müdahaleler, kontrol politikasının uygulamada en çok rastlanan türünü oluşturmaktadır. Özellikle iç denge amaçlarına yönelik olarak kullanılan fiyat kontrollerinden, başlıca fiyat istikrarı, üretim artışı ve adil gelir dağılımı amaçlarına ulaşılmasında yararlanılmaktadır. Fiyat kontrolleri çeşitli şekillerde uygulanabilmektedir. Bu kontrollerin en katı şekli, uygulamada çok sık rastlanmayan bir durum olan bütün fiyatların belli bir tarihte durdurulmasıdır. Ancak bir savaş sırasında veya denetimden tamamen çıkmış bir enflasyon döneminde başvurulacak bu yöntemin dışında başvurulan yöntemlerden biri hükümetlerin temel mal ve hizmetler kapsamına giren mal ve hizmet fiyatlarını belirlemesidir.

Hangi malların temel mal ve hizmet kapsamına alınacağı ise, genellikle hükümet kararlarıyla saptanmaktadır. (2)

Birbaşka fiyat kontrol yöntemi, mamül malların fiyatlarında, bu malları üreten kuruluşlarca zorunlu görülen fiyat artışlarının gerçekleştirilebilmesinin izne bağlanmasıdır.

Fiyat kontrollerinin başarıyla uygulanabilmesi, aynı zamanda fiyatları kontrol edilen malların kalitelerinin de kontrol edilmesine bağlı olmaktadır. O nedenle, fiyat kontrolü ile birlikte,

(1) Özhan Uluatam ve Turgut Tan, Türk İktisat Politikasının Hukuki Çerçevesi, AÜ SBF yayını Ankara, 1982. s.99.

(2) Nitekim Türkiye'de Bakanlar Kurulu 1967 yılında çıkarmış olduğu bir kararname ile temel mal ve hizmetleri saptamıştır. Daha sonra çıkartılan kararnamelerde temel mallar kapsamı genişletilirken, son olarak 1980 istikrar tedbirleri çerçevesinde temel mal ve hizmetler yeniden düzenlenmiş ve temel malların kapsamı elektrik, kömür ve her türlü suni gübreye sınırlandırılmıştır. Bu konuda geniş bilgi için A.e., s.113-118.

fiyatı kontrol edilen malların özelliklerinin ve spesifikasyonlarının belirtilmesi gereklidir.⁽¹⁾ Aksi halde arzında kıtlık olan malları satanlar, sattıkları malların kalitesini düşürerek, fiyat kontrolünün etkisinden kendilerini kurtarma olanağı bulabileceklerdir.

Fiyat kontrollerine ilişkin değinilmesi gereken bir başka önemli nokta, fiyat kontrollerinin piyasada karşılanmamış bir talep fazlasının varlığına yöleşmesi nedeniyle, ekonomide karaborsanın ortaya çıkmasına neden olabilmesidir. Bu nedenle özellikle fiyat istikrarı amacıyla fiyat kontrollerine başvurulurken, daha önce görmüş olduğumuz para ve maliye politikası araçlarıyla, bir yandan enflasyonist talep baskısını azaltacak diğer taraftan kıtlığı görülen mal arzını arttıracak önlemlerin alınması büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde fiyat kontrollerinin arzı kıt olan malların arzının daha da azalmasına ve kaynakların fiyatları kontrol edilmeyen malların arzında kullanılmasına yöleşarak, ekonomide yanlış kaynak dağılımı ve dolayısıyla kaynak israfını meydana getiren bir araç haline dönüşmesi mümkün olabilecektir.

4.3.2. Döviz (Kambiyo) Kontrolü:

Uygulamada yaygın şekilde kullanılan kontrol araçlarından bir diğeri de döviz kontrolüdür. Döviz kontrolü, devletin döviz piyasasına doğrudan müdahalede bulunarak, ülkeye giren ve ülkeden çıkan döviz miktarını denetlemesidir. Döviz kontrollerinin uygulandığı ekonomilerde, döviz geliri elde eden bütün kişi ve kurumlar, bunları devletin belirleyeceği bir bankaya veya merkez bankasına belirli bir süre içinde satmak zorundadır.⁽²⁾ Bu şekilde ülkede biriken dövizler kambiyo otoriteleri tarafından çeşitli dış ödeme ihtiyaçları arasında dağıtılır. Döviz ihtiyacı duyanlar, dövizini elde

---

(1) İsmail Türk, İktisadi Planlama Prensipleri, Doğan Yay., Ankara, 1970, s.44:

(2) Erol Zeytinoğlu, a.g.e., s.254.

edebilmek için önce kambiyo otoritelerinden ödemenin türü ve miktarı konusunda "izin" belgesi (lisans) almak zorundadır. Böylece dövize dayanan harcamalar ancak döviz gelirleriyle sınırlı olarak yapılabileceğinden, döviz giderleri ile gelirleri arasında bir dengesizlik olmayacaktır.

Bir politika aracı olarak döviz kontrolleri, dış denge amacı yanında ekonomik kalkınma ve yurtiçi sermayenin korunması gibi iç denge amaçları açısından da önemli bir araçtır. Hükümet yetkililerinin mal ve hizmet ihracı, dış yardım, sermaye ithali gibi yollardan sağlanan tüm döviz gelirlerini, çeşitli ihtiyaçlar arasında elde bulunan döviz rezervlerini aşmayacak şekilde dağıtmasına olanak sağladığından, döviz kontrolü ödemeler bilançosu açığı şeklindeki dengesizliğin ortaya çıkmasını engellemektedir. Ayrıca özellikle gelişmiş ülkelerde, yurtdışındaki faiz hadlerinin yüksekliği veya ulusal paranın devalüe edilmesi olasılığının belirmesi gibi nedenlerle, ülkeden önemli ölçüde kısa süreli sermaye çıkışlarının yolaçtığı dış dengesizliklerinin önlenmesinde de, döviz kontrolleri etkin bir araç olmaktadır. (1)

Ekonomik kalkınma amacı açısından döviz kontrolünün önemi, bu aracın, ekonominin döviz rezervlerini, çeşitli dış ödemeler arasında belli bir öncelik sırasına göre dağıtılmasına olanak sağlamasıdır. Böylece, kıt döviz rezervleri ile kalkınma amaçlarıyla yapılan sermaye malları, hammadde ithalatı yanında zaruri tüketim malları ithalatının karşılanmasına öncelik verilmesi mümkün olmaktadır.

Döviz kontrolünün iç denge ve dış denge amaçları açısından önemli bir başka etkisi, ekonomide dış dengeyi bozmadan iç denge amaçlarının gerçekleştirilmesinde kolaylık sağlanmasıdır. Hatırlanacağı gibi, amaçlararası çatışma sorununu incelerken, ekonomide iç

---

(1) Nitekim 1929 dünya bunalımından sonra, 1930'lu yıllarda, Almanya, Danimarka, Arjantin gibi ülkeler, ülkeden sermaye çıkışının önlenmesinde döviz kontrolünden etkin bir araç olarak yararlanmışlardır. P.T. Ellsworth, a.g.e., s.334.

denge ve dış denge amaçları arasındaki çatışmayı ele almış ve amaçlardan birine öncelik verilmesinin diğer amaçtan fedakârlık yapılmasını gerekli kıldığını belirtmiştik. Amaçlararası çatışma sorununun giderilmesi ve iç denge ve dış denge amaçlarına eşanlı olarak ulaşılabilmesi için para ve maliye politikalarını ne şekilde kullanılabileceği de, yine çalışmamızın önceki bölümlerinde ele alınmıştı.

Döviz kontrolü, ulusal ekonomiyi, dış ekonomik ilişkilerinden soyutladığı için, hükümet yetkililerine, dış dengeyi bozma tehlikesi olmadan, iktisadi kalkınma ve tam istihdam gibi iç denge amaçlarının gerçekleştirilmesinde kolaylık sağlayacaktır. (1)

Hatırlanacağı gibi, konuyla ilgili olarak yapmış olduğumuz analizlerde, iç denge amacı tam istihdam olan ve dış denge amacı ise ödemeler bilançosu açığını kapatmak olan bir ülkede işsizliğin önlenmesi için kullanılacak harcamaları genişletici para ve maliye politikalarının yarattığı gelir artışının, marjinal ithalat meyline bağlı olarak ithalatın arttırılmasına da yol açması mevcut dış dengesizliğin daha da bozulmasına neden olmaktadır. Böylece ülke, işsizlik ve dış açık arasında bir tercih yapmak zorunda kalıyordu. Hernekadar bu çatışmadan, araçların en etkin oldukları amaca tahsisi ile çıkılabileceği ileri sürülmekteyse de, döviz kontrolü, ödemeler bilançosu dengesini kontrol altına alarak, iç denge amaçlarının gerçekleştirilmesinde otoritelere büyük kolaylık sağlamakta ve ülkede kalkınma hızını yükseltmek veya tam istihdama ulaşmak üzere uygulanması gerekli olan politikaları dış denge endişesinden uzak olarak, rahatça kullanım olanağı vermektedir. (2)

---

(1) P.T. Ellsworth, a.g.e.) s.336.

(2) Ancak diğer taraftan ekonomik kalkınmanın yurt dışından büyük miktarda hammadde, anamalı veya sermaye mali ithalını gerektirdiği, ihracat olanaklarının ise ekonominin ithalat gereksinimini karşılayacak kapasitede olmadığı ülkelerde, iç denge amaçlarına ulaşılabilmesinin, döviz kontrolüne rağmen, yine büyük ölçüde dış denge amacından fedakârlık edilmesini gerektirdiği, ülkemiz deneyimlerinden hareketle ileri sürülebilir.

Ayrıca yurtiçi sanayiın korunması amacına da hizmet eden döviz kontrolü, kontrol sonucu azalan ithalat ölçüsünde ithalata rakip malları üreten yerli üreticilere koruma sağlanmış olmaktadır.

Döviz kontrolü özellikle az gelişmiş ülkelerde, dış ödeme açıklarını gidermek ve ekonomik kalkınmayı sağlamak amaçlarıyla yaygın şekilde kullanılan bir araçtır. Ancak döviz kontrolünün

a) Döviz kurlarının aşırı değerlenmesine yolaçarak ihracatı engelleyici, ithalatı ise teşvik edici bir etki yarattığı,

b) Ulusal paranın konvertibiliteden uzaklaşmasına neden olarak, uluslararası ticarete belirsizlik ve karışıklık yarattığı ve dünya ticaret hacminde bir azalmaya neden olduğu,

c) Uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlüklerden uzaklaşarak, uluslararası uzmanlaşmanın sağlayacağı yararların feda edilmesini gerektirdiği

d) Ekonomide karaborsa ve kaçakçılık gibi kanunsuz işlemlerde artışa yolaçacağı, ve

e) Yoğun bir bürokrasiyi gerektirmesi nedeniyle kaynak israfına yolaçacağı şeklinde özetleyebileceğimiz gerekçelerle bu aracın kullanılmasına çeşitli yazarlarca karşı çıkılmaktadır.⁽¹⁾ Döviz kontrolünün yolaçması muhtemel bu sonuçlarına karşın, az gelişmiş ülkelerin ekonomik koşulları, genellikle döviz kontrolünün devamlı bir uygulama haline gelmesine neden olmaktadır.

---

(1) P.T. Ellsworth, a.g.e., s.346-347.

5-TÜRKİYE EKONOMİSİNİN İÇSEL ve DIŞSAL AMAÇLARININ KALKINMA
PLANLARI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Bu bölüme kadar yapmış olduğumuz teorik çalışmada, ekonomide gerek iç dengeye, gerekse dış dengeye ilişkin çeşitli amaçların gerçekleştirilebilmesi için, devletin ekonomiye bilinçli müdahalesinin zorunlu olduğunu ortaya koymuş, iç denge ve dış dengeye ulaşılmasında yararlanılan çeşitli politika araçlarını incelemiş bulunuyoruz. Çalışmamızın bu bölümünde ise, kalkınma planları çerçevesinde, Türkiye'nin temel iç ve dış denge amaçlarının neler olduğu, amaçlar arası öncelik sıralamasının ne şekilde belirlendiği ve bu amaçlara ulaşabilmek için hangi politika araçlarının kullanılmasının öngörüldüğü incelenecektir.

İncelememizin kalkınma planlarına dayandırılmasının çeşitli nedenleri vardır. Bilindiği gibi, planlama olgusunun temeli, önceden belirlenmiş amaçlara ulaşabilmek için, bu amaçların sayısal hedefler biçiminde ifade edilmesi ve bu amaç ve hedeflerle tutarlı araçların kullanılması düşüncesinde yatmaktadır. Buna göre, kalkınma planları, ulaşılmak istenen amaçların ve bu amaçlara ulaşabilmek için kullanılması öngörülen politikaların toplu olarak yer aldığı teknik dökümanlardır. Kalkınma planlarında yer alan amaçların belirlenmesi, amaçlararası öncelik sıralamasının saptanması ve bu amaçlara ulaşabilmek için kullanılacak araçların seçimi, siyasal kararları gerektirmektedir. Demokratik rejimlerde siyasal kararlar halk tercihlerine göre kurulan, bu tercihleri yansıtan ve denetlenen siyasi organlar tarafından alınır. Böylece önce siyasi parti programlarında, daha sonra ise hükümet programlarında ifadesini bulan, toplumsal tercihler, kalkınma planlarına da yansımış olmaktadır.⁽¹⁾ Bu görüşten hareketle biz de, Türk kalkınma planlarının Türk toplumunun çoğunluk tercihlerine göre belirlenen temel amaçlarını yansıttığı düşüncesiyle ve bunun yanında kalkınma planlarının amaç ve araçların birlikte yer aldığı teknik bir belge olması,

(1)Planlama, Devlet PlanlamaTeşkilatı Yayını, No:3, Ankara, 1973
s.30.

siyasal iktidarların değişebilirliğine karşın planların sürekliliği gibi özellikleri nedeniyle, çalışmamızın Türkiye'ye ilişkin bölümünü kalkınma planları çerçevesinde ele almış bulunuyoruz.

Bilindiği gibi ülkemiz sosyal ve ekonomik kalkınmanın hızlı ve devamlı bir süreç haline dönüştürülmesi ve devletin ekonomiye müdahalesinin sistemli bir şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla, 1963 yılından itibaren planlı kalkınma dönemine girmiştir. (1)

Türk kalkınma planları kapsadıkları süre açısından, perspektif plan, beş yıllık plan ve yıllık programlar olmak üzere üç ayrı düzeyde hazırlanmıştır. Planlarda, Türkiye gibi az gelişmiş bir toplumun, ileri bir yaşam düzeyine ulaşmasının ancak uzun süreli ve sistemli programlar çerçevesinde gerçekleştirilebileceği görüşü temel alınmıştır. Bu amaçla planlar hazırlanırken, kalkınma sürecinin 15 yıllık perspektif içinde ele alınması, bu onbeş yıllık sürenin kendi içinde 5'er yıllık dönemlere ayrılması, beş yıllık dönemler için de bu dönemlerde yapılacak işlerin öncelik sıralarını ayrıntılı bir biçimde saptayan yıllık programlar hazırlanması öngörülmüştür. Böylece ekonomik ve toplumsal yapının uzun dönemli gelişme doğrultusunu belirlemek üzere, onbeş yıllık bir amaçlar dizisi, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planıyla birlikte oluşturulmuştur. Ancak, birinci perspektif planın 1963-1977 dönemini kapsaması öngörülmüşken, 1973 yılında, yani üçüncü plan dönemi başında onbeş yıllık gelişme çerçevesinin süresi dolmadan, yeni bir perspektif planlama zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Böylece 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci ve 1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık

---

(1) Türkiyedeki planlama deneyimini 1930'lu yıllara kadar geriye götürmek mümkündür. Ancak gerek Birinci Beş Yıllık Sanayi planına gerekse İkinci Beş Yıllık Sanayi Planına ekonomiyi bir bütün olarak kavrayan, bu bütünü oluşturan parçalar arasında ilişkileri ve bağımlılıkları dikkate alınarak hazırlanan planlar olarak bakmak mümkün değildir. Bunların dışında hazırlanan 1946 ve 1947 planları ise, uygulama olanağı bulunamamış olan planlardır.

Kalkınma Planları birinci perspektif plan çerçevesinde hazırlanmışken, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 22 yıllık yeni bir perspektif planın ilk dilimini oluşturmuştur. Öte yandan ağır bir ekonomik ve siyasal bunalım döneminde ve bir yıllık gecikmeyle uygulamaya konan, (1979-1983) dönemini kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, ikinci perspektif planının ikinci dilimi olarak hazırlanmamıştır. Bu plan, 1977-1978 yıllarında karşılaşılan ağır ekonomik sorunları ortadan kaldırmayı ve ekonomiye yeni atılımlar yapabilecek bir güç kazandırmayı amaçlayan ayrı bir stratejiye dayanmıştır. Ancak üçüncü plan döneminin son yıllarında ortaya çıkan ekonomik bunalımın boyutlarının büyümesi, dördüncü plan döneminde ekonomide plan uygulamalarının yerine kısa dönemli istikrar programlarının ağırlık kazanmasına yolaçmış ve 1978 yılında alınmış olan istikrar önlemlerinin yetersiz kalması nedeniyle, 1979 yılında yeni bir kısa dönemli istikrar programı yürürlüğe konulmuştur. İstikrar programlarının çok kısa aralıklarla yürürlüğe girmesi, ekonomik bunalımın daha da ağırlaşmasını önleyememiş, sonuçta "24 Ocak Kararları" diye bilinen ve ekonomide daha köklü değişiklikleri öngören istikrar programı uygulamasına başlanmıştır. Böylece Dördüncü Beş Yıllık Plan dönemi, ekonomide plandan çok istikrar programı uygulamalarının sözkonusu olduğu bir dönem olmuştur. Beşinci Beş Yıllık Plan döneminin 1984 yılında başlaması gerekirken, siyasal gelişmeler bu planın uygulanmasını bir yıl geciktirmiş ve böylece Beşinci Beş Yıllık Plan 1985-1989 yıllarını içerecek şekilde hazırlanmıştır. Beşinci Beş Yıllık Plan da, dördüncü plan gibi daha önce hazırlanmış bir perspektif plana dayanmaktadır. Ancak bu plan, ileride de göreceğimiz gibi gerek stratjisi, gerekse amaç ve öncelikleri açısından önceki kalkınma planlarından büyük ölçüde farklılıklar göstermektedir.

Kalkınma planları çerçevesinde Türkiye ekonomisinin temel amaçlarını ve bu amaçlara ulaşabilmek için kullanılması öngörülen politika araçlarını incelemeden önce değinilmesi gereken bazı önemli noktalar vardır.

Bilindiği gibi, iktisadi planlama belli sayısal hedeflere varmak için, yine sayısal olarak ifade edilecek araçları belirlemek ve bu araçların kullanımını sağlamak zorundadır.⁽¹⁾ Örneğin fiyat istikrarı amacını gerçekleştirmek üzere para politikasının kullanımı öngörülüyorsa, fiyat artış hızında hedeflenen azalmanın, para hacminde ne miktardı bir azalmayla sağlanabileceğinin belirlenmesi gerekmektedir. Bir başka deyişle sıkı para politikasının anti-enflasyonist etkisinin sayısal olarak bilinmesi gerekmektedir. Aynı şekilde, adil gelir dağılımı amacına, hangi araçlarla ve ne ölçüde yapılacak değişikliklerle ulaşılabileceğinin belirlenmesi gereklidir. Ancak, kalkınma planları incelendiğinde, planlarda yer alan amaçların bir bölümünün ve bu amaçlara ulaşmak için kullanılması öngörülen araçların bir makro modelin ölçülebilir değişkenleri olarak ele alınmadığı gözlenmektedir. Gerek perspektif planlarda, gerekse Beş Yıllık Kalkınma Planlarında birçok amaca yer verilmesine karşın, bu amaçların büyük bir bölümü sayısal olarak belirlenmemiş global olarak ifade edilen "dilekler" biçiminde yer almıştır. Bu durum büyük ölçüde, planlama yaklaşımından ve planların teknik özelliklerinden, bir başka deyişle kalkınma planları için geliştirilen plan modellerinin özelliğinden kaynaklanmaktadır.⁽²⁾ Türk planlamasında temel düşünce, ulaşılmak istenen ve ülkenin olanakları açısından makul bir büyüme hızının seçiminden sonra, yaklaşık olarak hesaplanan bir sermaye hasılatı yardımıyla, gerekli yatırım ve tasarruf hedeflerini saptamak ve yatırımlarla tasarrufları bu hedeflere ulaştıracağı umulan politika önlemlerini belirlemek olmuştur.⁽³⁾ Türkiye'deki plan modelleri genellikle bu yaklaşımla geliştirilmiş, öngörülen büyüme hızının gerektirdiği yatırım düzeylerinin saptanması, modellerin temel özelliği olmuştur.

---

(1) Ahmet Kılıçbay, "Türkiye'de İktisadi Planlamanın Yeri", İktisat Dergisi, Sayı:239, (Ekim, 1984) s.19

(2) Fahrettin Yağcı, "Macro Planning in Turkey A Critical Evaluation", ODTÜ Gelişme Dergisi, Özel Sayı, 1981, s.407-425.

(3) Özhan Uluatam, "Türkiye'nin Kalkınması ve Uzun Dönemli Strateji", Özgül İhsan, Sayı:5, (Ekim, 1972), s.31-32.

Türkiye'deki planlama sürecinde kullanılan makro modeller temel olarak J. Tinbergen tarafından geliştirilen, "aşamalı planlama" tekniğine dayanmaktadır. Bu teknikte Harrod-Domar modeli yardımıyla büyüme hızı, yatırım, tasarruf vb. gibi büyüklükler saptanmakta, sonra girdi-çıktı tabloları aracılığıyla sektörel üretim düzeyleri belirlenmektedir. Daha sonra ise, proje seçimi yoluyla mikro ölçeğe inilmektedir. Bu aşamalar teknik olarak birbirinden bağımsız çalışmalar olarak yürütülmekte, aşamalar arası tutarlılık sonradan sağlanmaktadır. (1)

Bu yöntemle hazırlanan planlarda, ekonomide belli bir büyüme hızının gerçekleştirilmesi temel amaç haline gelirken, diğer amaçlar da büyüme hızının düzeyine göre belirlenen ve ona bağlı değişkenler olarak yer almaktadır. Sonuçta büyüme hızı, diğer amaçları belirleyici olmaktadır. Büyümeye öncelik veren bu yaklaşım içinde, istihdam, adil gelir dağılımı gibi amaçlara plan dökümanlarında yer verilmiş, ancak bu amaçlar plan modelleri kapsamına alınmamış ve büyümenin bir fonksiyonu olarak düşünülmüştür. Bu olguya dayanılarak, çeşitli yazarlarca planların aslında tek amaçlı olduğu ileri sürülmektedir. (2)

Kalkınma planlarıyla ilgili olarak değinmemiz gereken bir başka nokta da, planlarda yer alan politika araçlarının gruplandırılmasına ilişkindir. Planlarda yer alan araçların gruplandırılmasında, bizim daha önce yapmış olduğumuz bilimsel ayrıma uygun olarak, "araca göre" yapılan gruplandırmanın yanısıra, "amaca göre" yapılan gruplandırmalara da yer verildiği görülmektedir. Para Politikası, Maliye Politikası gibi araca göre yapılan gruplandırmaların yanında, Gelir Dağılımı Politikası, İstihdam Politikası, Bölgesel Gelişme Politikası gibi amaca yönelik gruplandırmalara da gidilmiş olması, kanımızca bir yandan politikaların sayısal olarak ifadesini

---

(1) Suat H. Orsan ve Tunç Tayanç, "Türkiye'de Makro Modellere Genel Bir Bakış", ODTÜ Gelişme Dergisi, Özel Sayı, 1981, s.395.

(2) IKP'na ilişkin olarak, böyle bir yorum için Bkz. Z.Y. Herschlag, Türkiye'de İktisadi Planlama, çev. A.S. Akat, İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayını, İstanbul, 1968, s.31.

güçleştirirken, diğer yandan da plan dökümanlarında gereksiz tekrarlamalara yolaçmaktadır. (1) Biz çalışmamızda, teorik bölümler tutarlılığı sağlamak ve gereksiz tekrarlardan kaçınmak kaygısıyla, Kalkınma Planlarında çeşitli isimler altında yer alan politikaları bilimsel ayrıma uygun şekilde ve daha önce ele aldığımız biçimde gruplandırma yolunu seçmiş bulunuyoruz.

5.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Amaçları ve Temel Politikaları

5.1.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının İçsel ve Dışsal Amaçları:

1963-1967 yılları arasındaki dönemi içeren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (IKP) 15 yıllık bir dönemi kapsayan 1. perspektif planının ilk aşamasını oluşturmaktadır. Türkiye 1963 yılında planlı döneme geçerken, az gelişmiş bir toplumun ileri bir hayat standardına ulaşmasının ancak uzun süreli ve sistemli kalkınma çabalarıyla gerçekleştirilebileceği görüşünden hareket edilerek, ekonomik ve sosyal yapının uzun dönemli gelişme doğrultusunu belirleme üzere 15 yıllık bir perspektif plan hazırlanmıştır. Bu perspektif plan çerçevesinde, ekonomide uzun dönemde ulaşılması hedeflenen iç denge ve dış denge amaçları belirlenirken, 5 yıllık dönem planlarının bu amaçları gerçekleştirme doğrultusunda hazırlanması öngörülmüştür. (2)

IKP'nda yer alan ve uzun dönemde gerçekleştirilmesi hedeflenen içsel ve dışsal amaçlar: % 7'lik bir büyüme hızının sağlanması, tam istihdamın gerçekleştirilmesi, gelir dağılımında adaletin sağlanması ve dış ödemelerde dengeye ulaşılması şeklinde belirlenmiştir. Ancak teorik bölümde de değindiğimiz gibi, toplum refahının yükseltilmesinde, birbirini tamamlar nitelikteki bu amaçlar arasında kısa ve orta dönemde çatışmanın ortaya çıkması kaçınılmaz

(1) Örneğin IKP'nde, Gelir Dağılımı Politikası adı altında yer alan düzenlemelere, Maliye Politikası Kapsamı içinde de yer verilirken, benzer şekilde Tasarruf Politikası Önlemleri, Para Politikası Kapsamı içinde de yer almaktadır.

(2) IKP, s. 33.

olmaktadır. Nitekim IKP'ında bu konuya değinilmiş uzun dönemli amaçlar ile dönem planında yer alan amaçlar arasında çatışma şeklinde görülebilecek bazı farklılıkların olabileceği vurgulanmıştır. (1) Uzun dönemde dış ödemelerin dengeye getirilmesini amaçlayan bu planın ilk beş yıllık döneminin geçmiştekinden daha büyük bir ödeme açığını zorunlu kılabilceği, aynı şekilde büyük bir gelişme hızını gerçekleştirilmesinin, gelir dağılımında adalet amacından kısa dönem için fedakarlık yapılmasını gerektirebileceği, planda amaçlar arası çatışma konusuna örnek olarak yer almıştır. Bu nedenle kısa ve orta dönemde çatışabilen amaçlar arasında en uygun bileşimin belirlenmesi ve bu amaçların perspektif plan çerçevesinde uzlaştırılması temel sorunlardan biri olarak ortaya çıkmıştır.

Birinci Beş Yıllık Plan döneminde gerçekleştirilmesi öngörülen amaçlar incelendiğinde, uzun dönemli amaçlar arasında yer alan % 7'lik büyüme hızının gerçekleştirilmesinin Birinci Planın da temel amacı olarak alındığı görülmektedir. (2) Birinci Plan döneminde amaçlanan yılda ortalama % 7'lik bir büyüme hızının sağlanabilmesi için öngörülen sektörel büyüme hızları; tarım sektöründe % 4.2, sanayi Sektöründe % 12.2, hizmetler sektöründe ise % 8.1 olarak belirlenmiştir. Hernekadar IKP'ında temel amaç olarak ele alınmışsa da % 7'lik bir büyüme hızı yanında, ekonomide bir yapısal değişme de öngörülmekte ve Türkiye'nin uzun süreli gelişme doğrultusunun " sanayileşme" yönünde olacağı vurgulanmaktadır. (3)

Birinci Plan döneminde ulaşılması öngörülen diğer iç denge amaçları ise; istihdam artışının sağlanması, fiyat istikrarının korunması ve gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azaltılmasıdır. Ekonomide tam istihdamın gerçekleştirilmesinin kısa dönemde mümkün olmadığı bu amaca ancak 15 yıl sonunda ulaşılabilmesinin sağlanabileceği belirtilirken, plan dönemi içinde yaklaşık iki milyon kişilik bir istihdam artışı hedeflenmektedir. Böylece ekonomideki işsizlik oranının 1963 yılında % 9'dan 1965 yılında % 5'e indirilmesi mümkün olabilecektir. (4)

(1) IKP., s.34.

(2) A.e., s.130.

(3) A.e., s.39.

(4) A.e., s.454.

Fiyat istikrarı amacına ilişkin olarak IKP'nda geçmiş dönemde sağlanan fiyat istikrarının korunacağı ve ekonomide enflasyonist ve deflasyonist gelişmelerin önlenmesi amacı ile gerekli düzenlemelerin yapılacağı belirtilmiştir.

IKP'ında adil gelir dağılımının sağlanmasının ancak uzun dönemde gerçekleştirilebilecek bir amaç olduğu belirtilirken, plan dönemi içinde gelir dağılımında iyileşmeyi sağlayacak önlemlerin alınacağı vurgulanmaktadır. Ancak planda gelir dağılımının düzeltilmesi ile ekonomik büyüme arasında bir amaç çatışması olduğunun üstü örtülü olarak kabul edilmesi, önceliğin ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesine verilmiş olması nedeniyle, bu amacın yalnızca bir ilke olarak benimsenmiş olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Dış ödemelerde dengenin sağlanmasını da uzun dönemli bir amaç olarak ele alan IKP, plan dönemi içinde alınacak önlemler ve yapılacak yeni yatırımlarla bu hedefe yaklaşılmasını öngörmektedir. Amaçlar arası önceliğin, ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesine verilmiş olması, ülkenin ithalat gereksinimini önemli ölçüde artırırken, ihracat kapasitesinin bu artışı karşılayacak düzeyde olmaması, planda dış denge amacının ancak uzun dönemde gerçekleştirilebilecek bir amaç haline gelmesine neden olmuştur.

Beş Yıllık Plan dönemi için öngörülen toplam ithalat 3.203 Milyon Dolar, toplam ihracat ise 2 Milyon Dolardır. İthalat ve ihracat değerleri arasındaki farkı gösteren dış ticaret dengesi açığının 1.203 Milyon Dolar olması hedeflenirken, plan dönemi için öngörülen toplam cari işlemler açığı 1.246 Milyon Dolardır. (1)

5.1.2. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Temel Politikaları

Birinci Kalkınma Planında, plan amaçlarını gerçekleştirmek üzere uygulanması öngörülen politikalara ilişkin olarak; "devlet, iktisadi faaliyetin gelişmesini yakından izleyerek, tutarlı ve esnek bir iktisadi politika çerçevesinde yetkilerini ve elindeki araçları

(1) IKP, s. 517-520. Planlarda dış dengeye ilişkin hedefleri ele alırken, her plan dönemi için, İhracat, İthalat, Dış Ticaret Açığı ve Cari İşlemler Açığına ilişkin hedefler üzerinde durulmuş ve bu hedeflere ne ölçüde ulaşıldığı incelenmiştir.

kullanacak, mevcut kaynaklarla planın gerekleri arasındaki dengeyi kurmak için iktisadi değişkenler üzerinde gereken ayarlamaları yapacaktır" denilmektedir.⁽¹⁾ Bu çerçevede içinde planın öngördüğü politikalar, bizim teorik bölümdeki ayırımımıza uygun olarak, Para Politikası, Maliye Politikası, Dışsal Politikalar, Kontrol Politikaları ve Kurumsal Değişiklikler Reformlar başlıkları altında toplanmıştır.

Aşağıda bu politikalar ele alınacaktır.

Maliye Politikası ve Mali Araçlar

Birinci kalkınma planında maliye politikasının temel amaçlarından biri gerek kamu gerekse özel tasarrufların arttırılmasıdır.

Bu amaçla, planda kamu tasarruflarını arttıracak mali önlemler yanında, özel tasarrufları arttıracak önlemlere de yer verilmiştir.

Planda iktisadi ve sosyal hedeflerin gerçekleştirilebilmesi, vergi sisteminin iyi işlemeyen yönlerinin düzeltilmesine bağlanmış ve vergi sisteminin düzeltilmesine temel olacak ilkeler şu şekilde özetlenmiştir.⁽²⁾

-Vergi sisteminin, plan amaçlarının gerektirdiği vergi geliri artışını sağlayabilecek bir esnekliğe kavuşturulması gereklidir.

Bu amaçla vergi dışı kalmış veya yeterli derecede vergilenmiş kaynakların vergilendirilmesi hedef olacaktır.

- Vergi sisteminin genel iktisadi ve sosyal etkileri sektörler ve kişiler arasında kamu hizmetlerinin maliyetine katılma bakımından ayırımlar yaratmayacak ve plan hedeflerine ulaşmasını destekleyecektir.

---

(1) İKP, s.479.

(2) A.e., s.483.

- Gelir vergisinde gelir kaynakları itibariyle tanınan istisna ve muafiyet ve indirimlerin emek gelirleri elde edenlerin aleyhine durum yaratmasını önleyecek tedbirler alınacaktır.

- Vergi sistemi genel tasarruf hacmini ve çalışma insyatifini arttırıcı olacaktır.

Özel tasarrufları ve çalışma insyatifini arttırmak amacıyla, planda yer verilen başlıca vergileme önlemleri ise şunlardır.

- Gelir vergisinde azalan amortisman usülünün uygulanması,

- Tasarrufları teşvik edecek ve yatırımları belirli alanlara yönlendirilecek şekilde bir yatırım indiriminin uygulanması, geri kalmış bölgelerde ve belli kollarda yapılacak yatırımlara daha fazla indirim sağlanması,

- Lüks tüketim mallarının istihlak vergileri konarak vergilendirilmesi,

- İhraç edilebilir sanayi mamulleri üzerindeki istihsal vergisi ve benzeri vergilerin iadesi yoluna gidilmesi.

Planda, vergilerin aynı zamanda bir teşvik unsuru olarak kullanılacağı belirtilmiş, geri kalmış bölgelere yapılacak yatırımlara vergi indirimleri sağlanması ve ihracatı geliştirmek için bazı malların iç ve dış satış fiatları arasında ayırım yaratmak gerektiği hallerde vergilerden yararlanılması öngörülmüştür.

Planda ayrıca, sosyal amaçlara uygun bazı tüketici grupların korunması kararının alınması halinde subvansiyon uygulamasına gidileceği ve bu uygulamanın meydana getireceği açığın bütçeden sağlanacağı belirtilmektedir. (1)

Gelir dağılımını sosyal adalet ilkelerine uygun hale getirmek için vergi yükünün iktisadi kesimler ve kişiler arasında adil bir şekilde paylaşılması amacıyla gelir dağıtıcı bir mali politika

---

(1) IKP, s.503.

izleneceği belirtilerek, bu amaçla bir yandan vergi yükünün iktisadi kesimler ve kişiler arasında adil bir şekilde dağılımını sağlayacak vergi tedbirlerinin alınması, diğer taraftan kamu hizmetlerinin genişletilmesi ve daha iyi dağıtılması üzerinde durulmuştur.

Böylece gelir dağılımında payları düşük olan kişilerin hayat seviyeleri yükseltilecek, kendilerinin ve çocuklarının sosyal engelleri aşarak, daha yüksek gelir seviyelerine ulaşma şansları artacaktır.⁽¹⁾

Para Politikası ve Parasal Araçlar

IKP'ında para politikasının temel amacı ekonomide tedavül ve kredi hacminin, üretim ve milli gelir artışına paralel olarak artmasını sağlamak ve bu dengenin gerçekleşmesi için plan süresi boyunca gerekli tedbirleri almak olarak, belirlenmiştir.⁽²⁾

Ayrıca kredilerin ekonomi içinde optimum dağılımının sağlanacağı belirtilmiş ve bu amaçla faiz hadlerinden yararlanılması öngörülmüştür. Bunun yanında, farklı ihtiyaçlara cevap veren kısa, orta ve uzun süreli kredilerin ekonominin ihtiyaçlarına yetecek şekilde ayarlanması için gerekli kurumların kurulacağı, mevcutların iyileştirileceği belirtilmektedir.

Kredi faiz hadleriyle ilgili olarak, planda alınması öngörülen tedbirler özetle şöyledir.⁽³⁾

- Çeşitli krediler için konacak faiz hadlerinin iktisadi faize yaklaşmasına çalışılması, bu amaçla halen faiz üzerinde bulunan farkların plan süresi içinde ekonomi geliştikçe hafifletilmesi ve sonunda kaldırılması,

- Komisyon, masraf vb. adları altında bankalara faize ek olarak alınan ücretlerin faiz haddi altında birleştirilmesi,

(1) IKP, s. 505.

(2) A.e., s.501.

(3) A.e., s. 502.

- Aynı cins kredilerin ekonominin bütün çalışma kolları arasında aynı faiz haddine tabi olması,

- Kredi kurumlarının idari masraflarının kişilik olarak mevduat faizi ve kredi faizi arasındaki farkın küçültülmemesi

Kredi kurumlarıyla ilgili olarak planda yer alan düzenlemeler ise, plan süresince orta ve uzun vadeli kredi verecek ayrı kurumların oluşturulması üzerinde yoğunlaşmış, böylece bir yandan daha önce bu görevi yerine getiren ticari bankaların fonlarının donmuş alacak durumundan kurtarılarak, tekrar likit hale gelmesi sağlanırken, diğer taraftan bu bankaların orta ve uzun vadeli kredi yükünden kurtulacağı belirtilmiştir. (1)

Kamu iktisadi teşebbüslerin orta süreli kredi ihtiyacını karşılamak üzere "Devlet Yatırım Bankası", özel sektörün orta süreli kredi ihtiyacını karşılamak üzere bankaların iştirakleriyle bir konsorsiyom oluşturulması öngörüldürken, çeşitli sektörler için yatırım kredisi verecek kalkınma bankalarının oluşturulacağı belirtilmiştir. Planda para politikasının bir aracı olarak mevduat munzam karşılıklarına da yer verilmiş, karşılıkların fiyat ve konjonktür hareketlerine uygun olarak düzenleneceği belirtilmiştir.

Ayrıca mevduatın artması tedbirleri üzerinde durulacağı küçük gelir sahiplerinin tasarruflarını teşvik etmek ve tasarrufların en verimli alanlara akımını kolaylaştırmak üzere sermaye piyasasının kurulmasına yardım edileceği, planda vurgulanmaktadır. (2)

Dışsal Politika ve Dışsal Araçlar

IKP'nin dış ekonomik ilişkiler politikası genel olarak incelendiğinde, bu politikanın ihracatın arttırılması, ithalatın talebinin mümkün olduğu kadar kontrol altında tutulması, özel yabancı sermayenin kalkınmamıza verimli olacak şekilde arttırılması gibi dışsal amaçlar yanında, yurtiçi fiyat artışlarının önlenmesi ve yenidoğan sanayilerin korunması gibi iç denge amaçlarına da yönelik olduğu görülmektedir.

(1) IKP, s.502-504.

(2) A.e.; s.482..

Dışsal politikaların uygulanmasında yararlanılması öngörülen başlıca dışsal araçlar ise, gümrük vergileri ve kotalardır.

Gümrük vergilerinden esas olarak yurtiçi sanayinin korunmasında yararlanılacağı vurgulanırken, az gelişmiş olmanın diğer gelişmiş ülkelerle dış ticaret ilişkilerindeki sakıncaları gidermek için çok yüksek olmayan bir advalorem (değer esasına göre) genel korumanın yanında yeni doğan sanayileri korumak ve geliştirmek için çok selektif bir özel korumanın gerekli olduğu belirtilmiştir. (1)

Ancak diğer taraftan, korunan sanayilerin plan hedeflerine uygun olması yanında korumanın dinamik bir görüşle uygulanacağı, koruma derecesinin korunan sanayii rekabet edebilir bir duruma gelmeye sevkedecek şekilde ayarlanacağı ve rekabet edebilir duruma geldiğinde korumanın ortadan kalkacağı vurgulanarak gümrük vergileriyle sağlanan korumanın sınırları çizilmiştir.

Gümrük vergilerinin, yurtiçi fiyat artışlarını önlemek ve yeni kurulan sanayilerin kuruluş dönemlerini kısaltmak amacıyla da kullanılabilceği belirtilen planda, bu amaçla selektif bir gümrük indiriminin uygulanabileceğine yer verilmiştir. (2) Planda, bir dışsal politika aracı olarak kota uygulamasının yerli sanayinin korunması ve ithalatın sınırlandırılarak döviz tasarrufu sağlanmasına yönelik olduğu belirtilmiştir.

Sanayici ve ithalatçı kotalarından meydana gelen tahsisli ithal malları listesinin, ithal mallarının ekonomi için arz ettikleri önem, ihtiyaç miktarı, yerli üretim miktarı ve dış ödeme imkânları gözönünde bulundurularak tesbit edileceği, yurtiçinde üretimi, fiyat ve nicelik bakımından yurt ihtiyacını karşılayacak durumda olan maddelerin ithal listesine alınmayacağı, ithalat programında lüks mal ithaline yer verilmeyeceği ve plan hedeflerinin gerçekleşmesi için gerekli ithalata öncelik verileceği vurgulanmaktadır.

---

(1) IKP, , s.521.

(2) A.e., s.522.

Planda ihracatın arttırılmasına ilişkin olarak çeşitli tedbirler üzerinde durulmuştur.⁽¹⁾ Bunların başlıcaları, ihraç mallarının standardizasyon eksikliğinin giderilmesi, ambalaj yetersizliğinin giderilmesi, kalite kontrolü, dış pazar çalışmalarının desteklenmesi, pazarlama kuruluşlarının kurulmasının desteklenmesi, ihracat rejiminin basitleştirilmesi, ihraç mallarının depolama tesislerin geliştirilmesi gibi önlemlerdir.

Kontrol Politikası ve Kontrol Araçları

I. Kalkınma Planında kontrol aracı olarak, fiat kontrollerine yerverilmiş, ancak fiyatlara doğrudan yapılacak müdahalelerin piyasanın, toplumun tercihlerini ve ekonomik maliyeti tam olarak yansıtmadığı durumlarda sözkonusu olacağı vurgulanmıştır.⁽²⁾

Geçmişte fiyat artışlarını önlemek amacıyla uygulanan fiyat kontrollerinin, özel işletmelerin faaliyetlerinin durmasına ve karaborsaya yolaçtığı belirtilerek, gerçek maliyetleri gözönünde tutmayan müdahaleden kaçınılması öngörülmüştür.

Piyasada tekel ve yarı tekel durumları veya fiziki dengenin kurulamaması nedeniyle bazı önemli malların fiyatlarında meydana gelecek aşırı artışları önlemek için özel teşebbüs fiyatlarında ayarlamalar yapılmasına yer verilen planda, bu müdahalelerin asgaride tutulacağı belirtilmiştir.

Kurumsal Yapı Değişiklikleri

IKP'de kurumsal değişiklik olarak öngörülen başlıca değişiklik, sosyal güvenlik sisteminin kapsamının genişletilmesidir.

İşçi sigortaları, öteki yardım kurumları ve sendikaların birleştirilmesiyle oluşan yeni bir sosyal güvenlik sistemi kurulması öngörülürken, sürekli işçi niteliğinde olanlar için işsizlik sigortasının sağlanması, tarım sektöründe çalışanların sosyal güvenlik kapsamına alınması, serbest meslek sahipleri için ihtiyarlık ve ölüm sigortası gibi sigortaların gerçekleştirilmesi öngörülmektedir.

(1) IKP, s.523.

(2) A.e., s.499.

5.1.3. Planda Öngörülen Amaçların Gerçekleşme Dereceleri

Birinci Kalkınma Planında yer alan amaçları ve bu amaçları gerçekleştirmek üzere kullanılması öngörülen politikaları inceledik. Bu bölümde ise planda öngörülen amaçlara ne ölçüde ulaşıldığı, birbaşka deyişle amaçların gerçekleşme dereceleri incelenecektir.

- Büyüme hızı ve yapısal değişme:

IKP'nının temel amacı % 7'lik bir büyüme hızını gerçekleştirmektir. Bunun yanında ekonomide sanayi sektörünün ağırlığının artması ve böylece sanayileşme yönünde bir yapısal değişme öngörülmekteydi. Aşağıdaki 1 nolu tablodan görüldüğü gibi, 1963-1967 döneminde GSMH sabit fiyatlarla % 6.7 oranında artmış ve böylece öngörülen amacın gerçekleşme derecesi % 94 olmuştur. Bunun yanında, sektörel büyüme hızları incelendiğinde plan dönemi içinde yalnızca hizmetler sektöründeki büyümenin plan hedefinden yüksek olduğu, tarım ve sanayi sektörlerinde ise plan hedefinin altında kaldığı görülmektedir. Sektörlerin GSMH içindeki paylarının gelişimi incelendiğinde, tarım sektörünün payının planda öngörülen hedefin altına düştüğü, buna karşılık hizmetler sektörünün payının planda öngörülenin oldukça üzerinde bir artış gösterdiği görülmektedir. Sanayi sektörünün payı ise plan dönemi içinde artmış olmakla birlikte, plan hedeflerinin gerisinde kalmıştır.

TABLO 1

GSMH ve Sektörel Büyüme Hızları
(1963-1967)

	<u>Plan Hedefi</u>	<u>Gerçekleşme</u>	<u>Gerçekleşme (G/P) Oranı</u>
Tarım	4,2	3,2	0,76
Sanayi	12,3	9,7	0,78
Hizmetler	6,8	7,9	1,31
GSMH	7,0	6,7	0,94

Kaynak: II KP, s.6.

TABLO 2

Sektörlerin GSMH içindeki Payları

	<u>Plan Hedefi</u>	<u>Gerçekleşme</u>	<u>Gerçekleşme Oranı (G/P)</u>
Tarım	38,3	29,3	0,76
Sanayi	21,4	19,1	0,89
Hizmetler	40,3	51,6	1,28

Kaynak: IKP, s.140, DİE, Türkiye Milli Geliri 1962-1977, s.5.

Bu veriler sonucunda, IKP döneminde öngörülen % 7'lik büyüme hızı amacının oldukça yüksek bir oranda gerçekleştirildiğini, bunun yanında 1963-1967 döneminde planda öngörüldüğü ölçüde olmamakla birlikte sanayi sektörünün GSMH içindeki payının yükseldiği görülmektedir.

İstihdam Hedefleri:

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi IKP'nın amaçlarında diğeri plan dönemi içinde yaklaşık 2 milyon kişiye iş olanağı sağlayarak işsizlik oranının % 5.5'e düşürülmesidir. Ancak aşağıdaki tablodan görüleceği gibi, bu dönemde ancak 600 bin kişilik bir istihdam artışı yaratılabilmiş, 630 bin kişilik tarım dışı işgücü fazlasına, tarımda gizli işsizlik biçiminde görülen 1.050 milyon kişilik işgücü fazlası eklenince 1967 yılının işsizlik oranı % 12,1'e yükselmiştir.

TABLO 3

Emek Piyasası (1962-1967)

	<u>1962</u>	<u>1967</u>
Toplam Sivil İşgücü Arzı	13,313	13.868
Toplam Sivil İşgücü Talebi	12.643	13.238
Tarım Dışı İşgücü fazlası	490	630
Tarımsal İşgücü fazlası	950	1.050
Toplam İşgücü Fazlası	1.440	1.680
İşsizlik Oranı	11,0	12,1

Kaynak: III KP s.26.

Fiyat İstikrarı:

Birinci Beş Yıllık Plan döneminde fiyat istikrarı amacına büyük ölçüde ulaşılmıştır. Aşağıdaki tablodan görüldüğü gibi, 1963-1967 yılları arasında fiyatlar genel düzeyi ortalama olarak % 5.18 oranında bir artış göstermiştir.

TABLO 4

Fiyatlar Genel Seviyesinde Değişmeler
Toplam Eşya Fiyatları Genel Endeksi (1963=100)

<u>Yıllar</u>	<u>Yıllık Artış Hızı (%)</u>
1963	4,2
1964	0,7
1965	8,9
1966	4,4
1967	5,2
1963-1967 ort.	5,18

Kaynak: II KP, s.32.

Tabloda görüldüğü gibi 1965 yılında toptan eşya fiyatları genel endeksi yaklaşık % 9 oranında ve plan dönemi ortalamasının oldukça üzerinde bir artış göstermektedir. Fiyat endeksindeki bu artışın nedeni IİKP'da 1964 yılında ekonomide görülen durgunluğun giderilmesi amacı ile uygulanan genişletici para ve maliye politikalarına bağlanmıştır. (1)

Gelir Dağılımı:

IKP yukarıda da değindiğimiz gibi adil gelir dağılımının ancak uzun dönemde gerçekleştirilebileceği plan dönemi içinde gelir dağılımını iyileştirici yönde önlemler alınacağı belirtilmektedir. Gelir dağılımında sağlanacak gelişmeler İKP'da ölçülebilir değişkenler olarak belirlenmediği için bu konudaki değerlendirmeyi, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından gelir dağılımındaki eşitsizliğin ölçülmesi amacıyla yapılmış çalışmalara dayandırmış bulunuyoruz.

(1) IİKP, s.32.

TABLO 5

Türkiye'de Gelir Dağılımı (1963-1968)

<u>Hane Halkı Yüzdesi</u>	<u>Gelir Yüzdesi</u>	
	<u>1963</u>	<u>1968</u>
Birinci % 20	4,5	3,5
İkinci % 20	8,5	7,0
Üçüncü % 20	11,5	10,0
Dördüncü % 20	18,5	20,0
Beşinci % 20	57,0	60,0

Kaynak: DPT, Gelir Dağılımı 1973, Ankara, 1976 s.24.

Yukarıdaki Tablo 5'de görüldüğü gibi, I. Plan döneminde gelir dağılımındaki eşitsizlikler daha da artmış bulunmaktadır. 1963 yılında aile gruplarının en düşük gelirli % 20'lik ilk dilimi toplam gelirin % 4,5 olduğunu elde ederken 1968 yılında bu oran % 3,5'e düşmüştür. Buna karşılık son % 20'lik aile diliminin gelirden aldığı pay % 57'den % 60'a yükselmiştir. Bu tabloya dayanarak birinci plan döneminde gelir dağılımında iyileşmeyi sağlamak amacıyla uygulanan politikaların bu amacı gerçekleştiremediğini ve plan dönemi içinde gelir dağılımının daha eşitsiz hale geldiğini söylemek mümkün olmaktadır.

Dış Denge

1963-1967 yılları arasında ödemeler dengesinde sağlanan gelişmeler plan hedefleri açısından değerlendirdiğimizde, genellikle olumlu yönde olmuş, gerek dış ticaret açığı, gerekse cari işlemler açığı, planda öngörülenin altında kalmıştır. Bu dönem için öngörülen toplam ithalat plan hedefleri gerisinde kalırken, toplam ihracatın plan hedeflerini aşması ve bunun yanında plan döneminde yepyeni bir gelir kaynağı olarak işçi dövizlerinin ortaya çıkması, cari işlemler açığının öngörülenin altında gerçekleşmesine neden olmuştur. Ancak dış ödemelerde ortaya çıkan bu olumlu gelişmeler, planda da belirtilmiş olduğu gibi, ödemeler dengesinin sağlıklı bir yapıya kavuşması yönünde geliştiğini göstermemektedir. Çünkü bu dönemde ihracat hedefleri aşılmakla birlikte, ihracatta yapısal değişiklik gerçekleştirilememiş ve tarım ürünlerinin ihracat

içindeki payı, 1963 yılında % 77,2'den 1967'de % 80,5'e yükselmiştir. Sanayi ürünlerinin payı ise aynı dönemde % 19,9'dan % 15,5'e düşmüş bulunmaktadır. Bunun yanında cari işlemler işlemler açığının azalmasına yolaçan en önemli faktörün, işçi dövizlerindeki öngörülmemeyen gelişmeler olması, ülkenin ödemeler dengesi açığının finansmanının dış borçlarla sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu dönemde dış finansman kaynaklarının sağlanmasında ortaya çıkan gecikmeler ise, ödeme güçlüklerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. (1)

TABLO 6

Ödemeler Dengesinde Sağlanan Gelişmeler
1963-1967 (Milyon \$)

	Plan Hedefi	Gerçekleşme	Gerçekleşme Oranı (G/P)
Toplam İhracat	2.000	2.256	1,12
Toplam İthalat	3.203	3.200	0,99
Dış Ticaret Açığı	1.203	994	0,78
Cari İşlemler Açığı	1.246	766	0,61

Kaynak: IKP, s.518, Tablo.374 ve IİKP, s.52 Tablo.43'den yararlanarak düzenlenmiştir.

5.1.4. Değerlendirme

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı başlangıçta da belirtmiş olduğumuz gibi, ulaşılmak istenen amaçlar arasındaki önceliği ekonomik büyümeye vermiştir. Plan dönemi sonunda bu amaca büyük ölçüde ulaşılmış, aynı zamanda planda öngörülen ölçüde olmamakla birlikte sanayileşme yönünde olumlu gelişmeler sağlanmıştır. Plan döneminde fiyat istikrarı amacının da gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Plan dönemi içinde istihdam artışı sağlanmış, ancak bu artış plan hedeflerinin oldukça gerisinde kalmıştır. Gelir dağılımındaki eşitsizlik ise plan dönemi içinde daha da artmış bulunmaktadır.

(1) IİKP, s.22-29.

Dış denge açısından ele aldığımızda, IKP önceliği ekonomik büyüme amacına vermekle dış denge amacından plan dönemi içinde fedakârlık yapılacağını baştan öngörmüş bulunmaktaydı. Bu dönemde dış ticaret açığının plan hedefinden daha düşük gerçekleşmesi yanında, işçi dövizlerinde öngörülmemiş olan artışlar cari işlemler dengesinin plan hedeflerinden daha düşük gerçekleşmesine yol açmıştır. Bu durum ödemeler bilançosunun sağlıklı bir yapıya kavuştuğunun göstergesi olmamakla birlikte salt plan hedefleri açısından ele alındığında bu dönemde dış dengenin olumlu yönde geliştiğini söylemek mümkün olabilecektir.

5.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Amaçları ve Temel Politikalara

5.2.1. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının İçsel ve Dışsal Amaçları:

1968-1972 yılları arasındaki dönemleri içeren ve birinci perspektif planının ikinci dilimini oluşturan IIKP'nin temel amacı, IKP'ninde olduğu gibi, plan dönemi içinde yıllık ortalama yüzde 7 oranında bir büyüme hızının sağlanmasıdır. Planda Türk toplumunun üyesi bulunduğu batı topluluğu ile arada maddi refah yönünden varolan açığın uzun dönemde de olsa kapatılabilmesi için bu seviyede bir büyüme hızının asgari bir hedef olduğu belirtilmektedir. IIKP, hızlı bir ekonomik gelişme yanında, ekonomide yapısal değişikliğin gerçekleştirilmesine önceki plana göre daha büyük bir ağırlık vermiş ve plan dönemi içinde en hızlı gelişen sektörün sanayi sektörü olması öngörülmüştür. Bu sektörün yılda ortalama yüzde 12 oranında büyüme hızıyla GSMH içindeki payının, 1967 yılında yüzde 16.3'ten, 1972 yılında yüzde 20.5'e yükselmesi hedeflenirken, tarım sektörünün payının 1967 yılında yüzde 29.7'den 1972 yılında yüzde 25.9'a, hizmetler sektörünün payının ise 1967 yılında yüzde 38'den, 1972 yılında yüzde 36.9'a gerilemesi hedeflenmektedir.⁽¹⁾ Böylece sanayi dışındaki sektörlerin GSMH içindeki payı, 1967 yılında yüzde 83.9'dan, 1972 yılında yüzde 79.5'e düşmüş olacaktır.

(1) IIKP, s.68.

IIKP'da Türkiye ekonomisinin dış kaynaklara bağıllılığının zamanla azaltılması, ikinci hedef olarak benimsenmiştir. Ancak diğer taraftan planda, yüksek bir büyüme hızının gerçekleştirilmesiyle, dış ödemelerde denge sağlanması arasındaki amaç çatışmasına değinilmekte ve düşük bir gelişme hızına katlanıldığı takdirde dış ödemelerde dengeye ulaşmanın her zaman mümkün olabileceği, önemli olanın ise, yüksek bir gelişme hızına ulaşp, bunu devam ettirirken, dış dengenin de sağlanması olduğu belirtilmektedir.⁽¹⁾ Bu görüşten hareketle, ikinci kalkınma planında da, önceliğin ekonomik büyüme amacına verildiğini söylemek mümkündür. Öngörülen büyüme hızının gerektirdiği ithalat talebinin ve ödenmesi gereken dış borçların; ülkenin döviz gelirleriyle karşılanmasının mümkün olmaması, ikinci plan döneminde de, dış borçlanmanın sürdürülmesini zorunlu kılmaktadır.

Dış dengenin sağlanmasının ancak üçüncü plan dönemi sonunda mümkün olabileceğini belirten IIKP, ikinci plan dönemi içinde ödemeler dengesi açığının milli gelire oranının düşmesini hedeflemekte ve böylece dış alemden kaynak aktarılmasının nisbi olarak azaltılması öngörülmektedir. İkinci Plan dönemi için öngörülen toplam ithalat 4.865 milyon dolar iken, toplam ihracat 3.115 milyon dolardır. Böylece plan dönemi için toplam olarak 1.750 milyon dolarlık dış ticaret açığı öngörülürken cari işlemler açığının 1.098 milyon dolar olması hedeflenmiştir.⁽²⁾

Planda ekonomik büyüme yanında yer verilen diğer iç denge amaçları, fiyat istikrarının korunması, işsizlik oranının düşürülmesi ve gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azaltılmasıdır.

IIKP, Plan dönemi içinde fiyat istikrarının korunacağını ve ekonomide enflasyonist ve deflasyonist gelişmelerin önleneceğini belirtmektedir.⁽³⁾

İşsizlik oranının tarım sektöründe yüzde 9.5'den yüzde 11'e tarım dışı sektörlerde ise yüzde 9.5'den yüzde 8.2'ye düşürülmesini

(1) IIKP, s.630.

(2) A.e., s.90-92.

(3) A.e., s.66.

hedefleyen IIKP, bu amacı gerçekleştirmek üzere tarım dışı sektörlerde plan dönemi içinde yaklaşık 1.5 milyon kişilik istihdam artışının sağlanmasını öngörmektedir.⁽¹⁾

Gelir dağılımındaki eşitsizliğin azaltılmasına ilişkin olarak IIKP'da da sayısal bir hedefe yer verilmemiş, bu konuda gerekli düzenlemelerin yapılacağı belirtilmesiyle yetinilmiştir.

5.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Temel Politikaları

Maliye Politikası ve Mali Araçlar

II. Kalkınma Planında maliye politikası genel olarak vergi politikası adı altında ele alınmıştır. Vergi politikasının temel amaçları olarak, planın finansmanını ekonomik istikrarsızlığa yol açmadan sağlamak, gelirin fertler arasında adil dağılımına yardımcı olmak ve etkin bir kaynak dağılımını sağlamak olarak belirlenmiştir.⁽²⁾

Ancak bu amaçlara ulaşmak için mevcut vergi sisteminde reform yapılması zorunlu görülen planda, bu reformun, mevcut sistemin sakıncalı görülen yönlerini düzeltmek ve eksik yönlerini tamamlamak üzere yukarıda belirtilen amaçlara göre üç grup tedbir alınması ve bu tedbirlerin gerçekleştirilmesi ile sağlanacağı belirtilmektedir.⁽³⁾ Buna göre planın finansmanını ve özellikle ek finansman gereğini sağlam ve güvenilir kaynaklarla karşılamak üzere alınacak önlemler şöyle sıralanmıştır:

- Vergi idaresinin ıslahı, vergi kazasının yeniden düzenlenmesi ve etkinliğinin arttırılması,
- Arazi ve bina vergilerinin verimini arttıracak olan yeni bir sayımın yapılması ve bu vergilerin ıslahı,
- Katma değer vergisine geçilinceye kadar istihsal vergisinin kapsamının yeniden gözden geçirilmesi,
- Karayolu ulaşımının vergilenmesi,
- Tarım sektöründen alınan verginin, artan gelire paralel olarak yükseltilmesi.

(1) IIKP, s.131-134.

(2) A.e., s.105.

(3) A.e., s.108-109.

Planda, gelir dağılımının iyileştirilmesinde vergi sisteminin etkin bir araç olarak kullanılabilmesi amacıyla,

- Özellikle gelir vergisi tarifesinde alt gelir dilimleri arasındaki kademelerin büyütülmesi,
- Asgari geçim indiriminin bir vergi indirimi haline getirilerek uygulanması,
- Üst gelir dilimleri sahiplerinin ödedikleri gelir vergisinin, vergi tarifesinde kademelerin farklılaştırılması ile arttırılması,
- Gelir vergisinde sosyal açıdan ayırım prensibine aykırı düşen istisna hükümlerinin kaldırılması,
- Vasıtalı vergilerin sosyal adalet ilkesini gerçekleştirmeye yardımcı olacak şekilde gözden geçirilmesi,
- Katma değer vergisine geçilmesi

gibi önlemlere yer verilmiştir.

Vergi sisteminin etkin bir kaynak dağılımını sağlayabilmesi, kaynakların tüketim yerine yatırım, istenmeyen yatırım yerine, planın teşvik ettiği alanlardaki yatırımlara yöneltilmesi amacıyla;

- İstihsal vergilerin gözden geçirilmesi ve sınai mamul maliyetine olumsuz etkide bulunan yönlerin düzeltilmesi,
- Katma değer vergisinin uygulanması hazırlıklarına başlanması,
- Lüks tüketimin vergilenmesi suretiyle bir yandan bu mallara olan talep kısıılırken , diğer yandan bu alanlara yapılacak yatırımların azalmasını sağlayıcı tedbirlerin alınması,
- Yatırımların ihracata dönük sanayi dallarına yönelmesi için mevcut teşvik tedbirlerinin gözden geçirilmesi, uygulanmakta olan vergi iadesi usulünün basitleştirilerek, yaygınlaşması,

- Yatırımların bölgeler arası denge yönünden gerekli görülen alanlara yapılması için yeni vergi teşvik tedbirlerinin alınması gibi önlemlere yer verilmiştir. (1)

Planda ayrıca, fiyat istikrarının korunması amacıyla, iktisadi devlet teşebbüslerin ürettikleri temel mal ve hizmetlerin fiyat ve tarifelerinin tesbitinin bir araç olarak kullanılacağı belirtilmiştir. Ekonomi için temel girdi üreten ve çoğunluğu tekel niteliğinde olan iktisadi kamu kuruluşlarının modern teknolojiden faydalanarak maliyetlerinin asgari seviyede tutulmalarını sağlamaya yönelik önlemlerle fiyat istikrarın sağlanmasına yardımcı olunacağı ileri sürülmüştür. (2)

Bir başka maliye politikası aracı olarak destekleme alımlarına yer verilen planda, tarımsal üretim seviyesinde meydana gelebilecek dalgalanmaların olumsuz etkilerinin önlenmesi amaçlanmıştır. Böylece üreticilerin gerçek gelirlerindeki kararsızlıklar önlenirken, ekilebilir arazinin en etkin şekilde kullanımı da sağlanmış olacaktır. (3)

Para Politikası ve Parasal Araçlar

II. Kalkınma Planında, para politikasının ekonomik kalkınma için gerekli gelişmeyi sağlamaya yönelik olacağı kaynakların tam ve etkin kullanımına imkan verecek ve böylece planda gelişmesi öngörülen sektörler de hedefe ulaşmaya yardımcı olacak şekilde kullanılacağı belirtilmiştir. (4)

Ancak bu gelişme sağlanırken, fiyatlar genel seviyesindeki dengenin bozulmamasına dikkat edileceği, plan döneminde meydana gelebilecek enflasyonist ve deflasyonist yöndeki baskılarında alınacak önlemlerle giderileceği vurgulanmıştır.

---

(1) IİKP, s.109.

(2) A.e., s.111.

(3) A.e., s.111.

(4) A.e., s.111.

II. Kalkınma Planında para politikasının uygulanmasında yer verilen başlıca araçlar banka kredileri, faiz oranları, açık piyasa işlemleri, reeskont oranları ve emisyon artışıdır.⁽¹⁾ Planda öngörülen genel yatırım ve üretim hedeflerine ekonomik istikrarı bozmadan ulaşmak için, kredi hacminin ihtiyaca göre arttırılacağı belirtilerek, kredinin ekonominin çeşitli faaliyet dalları arasında etkin dağılımını sağlayabilmek için örgütlenmiş kredi sisteminin geliştirilmesi ve kredilerin mümkün olduğu kadar büyük bir kısmının bu sistem aracılığıyla dağıtılması öngörülmüştür. Planda ayrıca kredi sisteminden ihracatın arttırılmasında da yararlanılacağı belirtilerek, orta ve uzun vadeli etkin bir kredi düzeni ile ihracatçıların destekleneceği önesürülmüştür.⁽²⁾ Faiz ve iskonto hadlerinin, kredilerin plan hedeflerine uygun şekilde dağılımını sağlayacak bir araç olarak kullanılması yanında tasarruf mevduatı artışını hızlandırmak ve tasarrufların vadeli tasarruf şeklinde toplanmasını sağlamak üzere, mevduata verilen faizlerin etken bir mevduat arttırma aracı olarak da kullanılacağı belirtilmiştir.

Merkez Bankasının reeskont oranlarını, planda gelişmesine öncelik verilen sektörlerin gelişmesini sağlayacak şekilde düzenlemesi, açık piyasa işlemlerini geliştirerek, Merkez Bankasının emisyon artışının, bu yolla sağlanması öngörülmüştür. II. Kalkınma Planında para basımı (emisyon) yoluyla açık finansmanın, konjonktür dalgalanmalarıyla mücadele aracı olarak kullanılmasına da yer verilmiş ve ekonominin durgunluk içinde (deflasyonist baskı) olduğu devrelerde emisyonun arttırılacağı, aşırı talep genişlemesinin (deflasyonist baskı) görüldüğü devrelerde, ise aksi yönde bir politika izleneceği belirtilmiştir.⁽³⁾

Planda para politikasının uygulanması ile ilgili olarak yer verilen diğer önlemler özetle şöyledir.⁽⁴⁾

(1) IİKP, s.112-116.

(2) A.e., s.120.

(3) A.e., s.113.

(4) A.e., s. 114-116.

- Merkez Bankası kanununun etkin ve esnek bir para politikasının uygulanmasını sağlayabilecek şekilde değiştirilmesi,
- Plan dönemi içinde belli miktarın altındaki tasarruf mevduatı için sigorta sisteminin kurulması,
- Plan ve programlarda teşviki öngörülen sektör ve bölgeler için uygulanacak selektif kredi politikası nedeniyle, normal faiz haddiyle özel faiz haddi arasındaki farkı ve bu uygulamanın kaçınılmaz riskini karşılamak üzere bir fon kurulması,
- Mükellefe kolaylık sağlamak ve banka sisteminin imkânlarını arttırmak üzere vergi toplamalarında bankalardan yararlanılması,
- Banka kredilerinin örgütlenmemiş kredi piyasasını beslemesini önlemek üzere gerekli tedbirlerinin alınması.

Dışsal Politikalar ve Dışsal Araçlar

II. Kalkınma Planında uygulanan dışsal politikalar temel olarak, ülkenin yabancı kaynaklara bağımlılığının azaltılmasına yöneliktir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere planda bir yandan döviz gelirlerinin arttırılmasını diğer taraftan sınırlı döviz imkânlarının kalkınmaya dönük ihtiyaçların karşılanmasında kullanılmasını sağlamak üzere bir dizi önlem yer almaktadır.

Bu temel amaç yanında yeni kurulan ve gelişmekte olan sanayileri korumak üzere gümrük vergileri ve kotalar gibi dışsal araçlarında kullanılacağı belirtilmiştir.

Döviz gelirlerinin arttırılmasına yönelik olarak planda başlıca şu önlemler yer almaktadır.

- İhracatın yapısında köklü değişiklik yapılması ve sanayi ürünleri ihracatının arttırılması

- Bu amaçla bir yandan ihracata yönelik sanayilerin kurulması teşvik edilirken, diğer yandan işlenmiş tarım ürünleri ihracatının arttırılmasının teşvik edilmesi,
- İhraç mallarının dış pazarlarda aranır bir mal niteliğine kavuşturulabilmesi için tipleştirme ve standartlaştırma konularına önem verilmesi,
- Mamul mal ihracatçılarının sahipleriyle eşit koşullarda ihracat yapabilme imkânları arttırmak üzere "ihracat sigortası"nın gerçekleştirilmesi,
- İhracat imkânlarını arttırmak üzere yeni pazar araştırmaları yapılması, mevcut pazarların geliştirilmesi,
- Yurt dışında bulunan türk işçilerinin tasarruflarının mümkün olduğu kadar büyük bir kısmının resmi kanallar yolu ile Türkiye'ye gelmesinin sağlanması

Döviz gelirlerinin kalkınmaya dönük ihtiyaçların karşılanmasında kullanılması amacıyla kısıtlı ithal rejimi uygulamasının süreceği belirtilen planda, bu konuda uygulamanın tesbit edilecek önceliklere yönelik olacağı belirtilmektedir. Ayrıca ithalat sisteminin ithalatı ikame etmek amacıyla geliştirilecek sanayi politikasına paralel olarak düzenleneceği ve ithal ikamesi yoluyla döviz tasarruflarının arttırılacağı vurgulanmıştır.⁽¹⁾ Planda dış borçlanmaya ilişkin olarak, II. Kalkınma Planının amaç ve hedeflerin gerçekleşmesinin, öngörülen ölçüde yabancı kredi sağlanmasını zorunlu kıldığı, ancak ekonominin uzun dönemli amacının dış kaynaklara bağımlılığının azaltılması olması nedeniyle, yalnızca kalkınma kredisi niteliğindeki kredilerin kullanılmasının tercih edileceği belirtilmektedir. Bunun yanında dış yardım ihtiyacının program kredisi ile karşılanacağı, proje kredisi alınmasının zorunlu olduğu hallerde bu kredilerin geçmeden sağlanması için gerekli tedbirlerin alınacağı yer almıştır.

---

(1) IİKP, s.121.

Planda yeralan birbaşka önlem grubu döviz rezervlerine ilişkindir. Döviz gelirlerindeki dalgalanmaların ve bundan doğan belirsizlik unsurlarının ithalat harcamalarında yükselip alçalmalara neden olduğu, bunun ise, ekonominin üretim miktarında, fiyatlarda istikrarsızlığa ve çeşitli dar boğazlara yolaştığı belirtilerek, yeterli bir döviz rezervinin bulundurulması öngörülmektedir.

Bir dışsal araç olarak gümrük vergilerinden özel sektör yatırımlarının teşvikinde de yararlanılacağı, bu amaçla gümrük vergilerinin taksitlendirilmesine gidileceği ayrıca ithal mallarında uygulanacak gümrük hadlerinin hammadde-mamulmadde ve tüketim-yatırım-hammadde ayırımına önem verilerek buna göre gümrük tarifesi- nin farklılaştırılmasının sağlanacağı belirtilmiştir.

Gümrük vergileri yoluyla yapılacak korumayla ilgili olarak planda yeralan görüşler, korumanın belli bir sürede rekabet gücü kazandırma niteliğinde olması, yüksek fiyatlara ve tekellere yolaçmaması ve uzun vadede dünya pazarlarında rekabet gücüne erişemeyecek sanayi dallarının herne pahasına olursa olsun korunması yoluna gidilmeyeceği şeklindedir.⁽¹⁾

Kontrol Politikası ve Kontrol Araçları

II. Kalkınma Planında fiyat istikrarın sağlanması amacıyla ilgili olarak, zorunlu görülen hallerde fiyat kontrollerine başvurulacağı belirtilmektedir.⁽²⁾

Ayrıca döviz kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle kambiyo kontrollerin uygulanacağı, ancak bu sınırlamanın gelirleri arttırıcı nitelikte olması ve giderlerin ekonominin öncelik verilen ihtiyaçlarını karşılanmasında kullanılmasına önem verileceği vurgulanmıştır.⁽³⁾

---

(1) İIKP, s.122.

(2) A.e., s.110.

(3) A.e., s.122.

5.2.3. İkinci Planda Öngörülen Amaçların Gerçekleşme Dereceleri

Bu bölümde kalkınma planında öngörülen amaçlara ne ölçüde ulaşılmış olduğu incelenecektir. Bu amaçla aşağıda önce büyüme hızı, istihdam ve fiyat istikrarı hedeflerinin gerçekleşme dereceleri incelenmiş, daha sonra ise dış denge göstergeleri ele alınmıştır.

Büyüme Hızı ve Yapısal Değişme:

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi planın temel amacı, plan dönemi içinde ortalama % 7 oranında bir büyüme hızının gerçekleşmesi ve bunun yanında, sanayi sektörü lehine bir yapısal değişimin sağlanmasıdır. Aşağıdaki tablo GSMH ve sektörlerde hedeflenen ve gerçekleşen büyüme hızlarını göstermektedir.

TABLO 7

GSMH ve Sektörel Büyüme Hızları (1968-1972)

	Hedef	Gerçekleşme	Gerçekleşme oranı (G/P)
Tarım	4.1	3.7	0.90
Sanayi	12.0	9.6	0.80
Hizmetler	6.3	7.2	1.14
GSMH	7.0	7.1	1.01

Kaynak: II KP, s.6.

TABLO 8

Sektörlerin GSMH İçindeki Payları*

	Hedef	Gerçekleşme	Gerçekleşme oranı (G/P)
Tarım	26.6	25.0	0.53
Sanayi	30.7	22.7	0.73
Hizmetler	42.7	53.3	1.24

* Piyasa fiyatları ile katma değer payları

Kaynak: Planlanan IIKP, s.296, Tablo 146.

Gerçekleşen: DİE, Türkiye Milli Geliri, 1962-1967, s.9.

Yukardaki tablolardan görüldüğü gibi, ikinci plan döneminde büyüme hızı hedefi planlanan değer üstünde gerçekleşmiş bulunmaktadır. Sektörlerdeki gelişme hızları açısından baktığımızda tarım sektörü ve sanayi sektöründeki gelişmenin plan hedeflerinin gerisinde kaldığı, hizmetler sektörünün ise plan hedefleri üstünde bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Ancak sanayi sektörü, planda hedeflenen ölçüde gelişmese bile, bu dönemde en hızlı gelişen sektör olmuştur. Öngörülen yapısal değişim açısından baktığımızda ise, sanayi sektörünün plan dönemi içinde GSMH içindeki ağırlığı artmış, tarımın ise ağırlığı azalmış olmakla birlikte, henüz amaçlanan yapısal değişimin gerçekleştirilmediği ve hizmetlerin GSMH içindeki payının plan dönemi içinde önemli ölçüde yükselmiş olduğu gözlemlenmektedir.

Fiyat İstikrarı:

IIKP'nin bir diğer iç denge amacının plan dönemi içinde fiyat istikrarının korunması olduğunu belirtmiştik. Aşağıdaki tablodan görüldüğü gibi, ikinci plan döneminin ilk üç yılında fiyatlar genel seviyesinde nisbi bir istikrar korunabilmiş olduğu halde, 1971 ve 1972 yıllarında fiyatlar genel seviyesi oldukça önemli bir artış göstermiştir. Fiyat istikrarında başlayan bozulmalar da göreceğimiz gibi, sonraki plan dönemlerinde de artarak devam edecek ve fiyat artışlarının önlenmesi, temel iç denge amaçlarından biri haline gelecektir.

TABLO 9

Fiyatlar Genel Seviyesinde Değişmeler
Toptan Eşya Fiyatları Genel Endeksi (1963=100)

<u>Yıllar</u>	<u>Yıllık Artış Hızı (%)</u>
1968	3.2
1969	7.2
1970	6.7
1971	15.9
1972	18.0
<u>1968-1972 Ort.</u>	10.1

Kaynak: IV KP, s.120.

Birinci Plan döneminde fiyatlar genel seviyesindeki artış, ortalama olarak yüzde 5.1 gibi düşük bir oran iken, ikinci plan döneminde bu oran yüzde 10.1'e çıkmıştır. Bu durum, ikinci plan döneminde, ekonomide fiyat istikrarının önemli ölçüde bozulduğunu göstermektedir.

İstihdam Hedefleri:

II KP'nın, plan dönemi içinde tarım kesimi dışında yaklaşık 1.5 milyon kişiye ek iş imkânı sağlanmasının hedef alındığını ve böylece tarım dışı işsizlik oranının yüzde 8.5'e düşürüleceğini belirtmiştik. Ancak plan dönemi içinde gerçekleştirilen istihdam artışı, plan hedeflerinin oldukça gerisinde kalmış ve ekonomide işsizlik oranı plan dönemi başındaki yüzde 12.1'den, plan dönemi sonunda yüzde 13.3'e yükselmiştir. Aşağıdaki tablo, Türkiye'nin 1968-1972 yılları arasında emek piyasası durumunu göstermektedir.

TABLO 10

Emek Piyasası (1968-1972) (bin kişi)

	1967	1972
Topl. Sivil İşgücü Arzı	13.868	15.013
Topl. Sivil İşgücü Talebi	13.238	13.917
Tarım Dışı İşgücü Fazlası	630	1.096
Tarımsal İşgücü Fazlası	1.050	900
Toplam İşgücü Fazlası	1.680	1.996
İşsizlik Oranı	12.1	13.3

Kaynak: IV KP, s.26.

Gelir Dağılımı:

İkinci Plan döneminde gelir dağılımındaki değişimin ne yönde gerçekleştiğini, DPT 1973 yılı Gelir Dağılımı araştırması sonuçlarına dayanılarak gösterebiliriz. Aşağıdaki tabloda, bu araştırma sonuçlarına göre 1973 yılında düşük gelirli hanelerden yüksek gelirli hanelere doğru hane halkı yüzdelerinin gelir payları görülmektedir.

TABLO 11
Türkiye'de Gelir Dağılımı
1973

<u>Hane Halkı Yüzdesi</u>	<u>Gelir Yüzdesi</u>
% 20	3.5
% 20	8.0
% 20	12.5
% 20	19.5
% 20	56.5

Kaynak: DPT "Gelir Dağılımı 1973", Ankara, 1976, s.24.

Yukarıdaki verileri, I KP'nını incelerken görmüş olduğumuz 1968 yılı gelir dağılımı araştırması sonuçları ile karşılaştırdığımızda, gelir dağılımındaki eşitsizliğin azalmakla birlikte, yine de oldukça yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Hatırlanacağı gibi, daha önce görmüş olduğumuz 1968 yılı gelir dağılımı araştırması sonuçlarına göre, en düşük gelirli hane halkı grubu gelirin yüzde 3.0'ünü elde ederken, en yüksek gelirli hane halkı grubu, gelirin yüzde 60'ını elde etmekteydi. 1973 yılında bu oranlar sırasıyla yüzde 3.5 ve yüzde 56.5 olmuştur.

Dış Denge:

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, II KP, amaçlar arası önceliği ekonomik büyümeye verirken, plan dönemi içinde cari işlemler açığının mutlak değer olarak azalmayacağını, fakat bu açığın GSMH'ya oranının düşeceğini öngörmüştür. Ancak ikinci plan dönemi sonunda gerçekleşen cari işlemler açığını incelediğimizde, bu açığın mutlak değer olarak da azalmış olduğu görülmektedir. Bu dönemde dış ticaret açığının plan hedefleri üstünde gerçekleşmesine karşılık, cari işlemler açığının azalmasının temel nedeni, bu dönem içinde işçi dövizlerinde görülen beklenmeyen artışlardır. Ancak işçi dövizlerinde sağlanan artışlar, ödemeler dengesi açığının kapatılmasında yardımcı olmakla birlikte, dış açıkların kapatılmasında bu kaynağa güvenilmeyeceğini, sonraki plan dönemlerindeki gelişmeler göstermiş bulunmaktadır.

ikinci plan döneminde, mal ihracatı ve mal ithalatı arasındaki fark olarak tanımlanan dış ticaret açığı giderek büyümüş ve 5 yıllık plan dönemi için toplam olarak 1.750 milyon dolar öngörülmüşken, 2.064 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Örtaya çıkan döviz darboğazını gidermek amacıyla 1970 yılında döviz kuru yükseltilmiş, ancak devalüasyon uygulaması ihracat gelirlerini büyük ölçüde arttırmadığı gibi, ithalatta da bir azalma sağlanamamıştır.

Bu dönemde yapılan devalüasyonun en büyük etkisi işçi dövizlerinde görülmüş ve plan dönemi içinde toplam yaklaşık 2 milyon dolar civarında bir işçi dövizini girişi gerçekleşmiştir.⁽¹⁾ Böylece cari işlemler dengesi açığı 1967 yılında 224 milyon dolardan, 1972 yılında 8 milyon dolara düşmüş, toplam cari işlemler açığı ise, planda 1.098 milyon dolar olarak öngörülmüşken 732 milyon dolar olmuştur. Aşağıdaki tabloda ikinci plan dönemi için öngörülen ve gerçekleşen toplam ithalat ve ihracat değerleri ile, dış ticaret açığı ve cari işlem dengesi açığı görülmektedir.

TABLO 12

Ödemeler Dengesinde Sağlanan Gelişmeler (Milyon ₺)
(1968-1972)

	Plan Hedefi	Gerçekleşme	Gerçekleşme Oranı (G/P)
Toplam İhracat	3.115	3.183	1.02
Toplam İthalat	4.865	5.247	1.07
Dış Ticaret Açığı	1.750	2.064	1.17
Cari İşlemler Açığı	1.098	732	0.66

Kaynak: II KP, s.96, Tablo.57, III KP s.52 Tablo.43 ve IV KP s.71, Tablo 55'den yararlanarak düzenlenmiştir.

5.2.4. Değerlendirme

II KP'nı, planda öngörülen amaçların gerçekleşmesi yönünden değerlendirdiğimizde plan dönemi içinde en büyük başarının plan hedefleri üstünde gerçekleşen büyüme hızı açısından elde edildiğini söyleyebiliriz.

(1) III KP, s.52.

Planda öngörülen diğer iç denge amaçları olan fiyat istikrarı ve istihdam artışı amaçları açısından ise aynı şekilde başarılı olmamış, plan döneminde fiyatlar genel seviyesi önemli ölçüde yükselirken, istihdam hedeflerinin büyük ölçüde gerisinde kalmıştır.

Plan dönemi içinde gelir dağılımında oldukça düşük seviyede de olsa, olumlu yönde değişme gerçekleşirken, gelir dağılımı yine de büyük ölçüde eşitsiz niteliğini korumuştur.

II KP'nın dış denge hedefleri açısından ele aldığımızda, plan döneminde dış ticaret açığı öngörülenin üstünde gerçekleşmiş, ancak işçi dövizlerindeki girişin umulanın üstünde olması nedeniyle, cari işlemler dengesi açığı plan hedeflerinin altında kalmıştır. Dış kaynaklara bağlılığın azaltılmasının büyük ölçüde dış ticaret dengesinin sağlanmasına bağlı olduğundan, uzun dönemde bu amacın gerçekleştirilmesi, ancak dış ticaret dengesizliğinin giderilmesiyle mümkün olacaktır.

5.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının Amaçları ve Temel Politikaları

5.3.1. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının İçsel ve Dışsal Amaçları

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, (1973-1977) dönemini içeren III KP, 15 yıllık birinci perspektif planın son dilimi olarak değil, 1973-1995 yılları arasındaki 22 yıllık dönemi kapsayan ikinci perspektif planın ilk dilimi olarak hazırlanmıştır.

III KP'nında yer alan yeni bir perspektif planlamayı gerektiren nedenlerin başında, ekonomik gelişme sorunu ve özellikle Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilişkiler gelmektedir. Üçüncü Plan dönemine girerken Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu ortaklığı ilişkilerinde gümrük birliğine aşamalı uyum devresi olan geçiş dönemi de başlamıştır. Geçiş dönemi koşullarını ortaya koyan ve AET ile 1970 yılında imzalanmış olan Katma Protokol, Türkiye'nin 1995'e kadar AET ile gümrük birliğinin gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Gümrük birliğinin 22 yıl içinde gerçekleştirilmesi zorunluluğu, Türkiye'nin temel sorunlarının bu dönem içinde ve belirli nitelikte çözümlenmesini zorunlu kılarken, sorunların çözümünde önceliklerin dikkatle tesbitini önemli bir konu olarak ortaya çıkarmıştır.⁽¹⁾

(1) III KP, s.118.

İlk iki plan dönemindeki kalkınma çabaları ile Türkiye gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ortalama büyüme hızından daha yüksek bir büyüme hızını gerçekleştirmiştir. Ancak tek başına büyüme hızının, Türkiye'nin gelişmiş ülkelerle arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmişlik farklarını kapatmasına yeterli olmadığı, gelişmişlik farkının kapatılmasında köklü bir sanayileşmenin sürüklediği hızlı bir ekonomik, sosyal ve kültürel yapı dönüşümünün zorunlu olduğu anlaşılmıştır.

Bütün bu gelişmelerin ışığında, üçüncü planın, 1995'e kadar uzanan 22 yıllık yeni bir perspektif içinde hazırlanması ve bu perspektifte hedeflerin farklı bir yaklaşımla tesbiti gerekli olmuştur.

1973-1995 yılları arasındaki 22 yıllık dönemi kapsayan ikinci perspektif planda, birincisinden farklı olarak, 1995 yılında ulaşılması zorunlu görülen ekonomik yapı ve gelişmişlik düzeyinden hareket edilmiştir. Bu gelir düzeyine ve ekonomik yapıya 22 yılda erişmek için ekonominin tümünün ve ana sektörlerin hangi hızlarla büyüyebileceği değil, ne hızla büyümesi gerektiği tesbit edilmiştir.

Oysa ilk perspektif planda hedefler ulaşılması zorunlu büyüklükler olarak değil, toplumun sahip olduğu ekonomik ve sosyal potansiyelin daha iyi değerlendirilmesi sonunda ulaşılacak büyüklükler olarak tesbit edilmiştir.⁽¹⁾

III KP'nında, 22 yıllık yeni perspektif plan çerçevesinde benimsenen uzun dönemli amaçlar ve amaçlararası öncelik sıralaması şu şekilde yer almıştır.

- Yaşama düzeyinin yükseltilmesi
- Sanayileşme
- Dış kaynaklara bağılılığın azaltılması
- İstihdam sorununun çözümlenmesi
- Gelir dağılımının iyileştirilmesi

---

(1) IIIKP, s.128.

Ayrıca, planda yeni bir kalkınma tanımı getirilmekte ve kalkınma sanayileşme ile özdeş kılınmaktadır. Yaşama düzeyinin yükseltilmesinin, dışa bağımlılığın azaltılmasının, istihdam olanaklarının kararlı ve sürekli olarak arttırılmasının ve gelir bölüşümünün iyileştirilmesinin ancak sanayileşme ile gerçekleştirilebileceği görüşünün benimsenmiş olması, planın uzun dönemli temel amacının sanayileşme olduğunu ortaya koymaktadır.

Planda sanayileşme tanımına da açıklık getirilmiş ve sanayileşmenin, bileşimi ne olursa olsun, sadece sınai hasılânın artması anlamında ele alınmadığı belirtilmiştir. Planda amaçlandığı şekliyle sanayileşme, sanayi sektörünü üretimi içinde, ara malı ve yatırım malları üretiminin payının artmasını ifade etmektedir.⁽¹⁾ Bu tanımdan hareketle, III KP'nin genel ekonomik yapı içinde ikinci bir yapısal değişmeyi öngördüğünü söylemek mümkündür.

Uzun dönemde toplum refahının artmasının ve hedeflenen gelişmişlik düzeyine ulaşmasını sağlayacak bu amaçlar arasında, kısa dönemde ortaya çıkabilecek çatışmalara III KP'inde da yer verilmiştir.⁽²⁾ Temel olarak, ekonomideki kaynakların kıtlığı nedeniyle ortaya çıkan amaçlararası çatışma sorunu, kısa dönemde çatışan amaçlar arasında bir dengenin kurulmasını ve bazı amaçlardan kısa dönemli fedakârlıklar yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Böylece uzun dönemde amaçların tümünün üst düzeyde gerçekleşmesi mümkün olabilecektir.

III KP'inde, kısa dönemde, yaşama düzeyinin yükseltilmesi ile sanayileşme, kaynakların kıt oluşu nedeniyle, her ikisinin birarada gerçekleşmesi mümkün olmayan amaçlar olarak ele alınmıştır. Gelir artışlarının büyük ölçüde sanayileşmeye yöneltilmeyerek, yaşama düzeyinin yüksek tutulmasının, sanayileşme hızını düşürebileceği belirtilmektedir. Kısa dönemde, yaşama düzeyindeki artışların sanayileşmeyi aksatmayacak bir dengede tutulması, toplam verimliliğin ve gelirin hızla artmasına ve böylece yaşama düzeyinin ileri dönemlerde daha da yükseltilmesine olanak sağlayacaktır.

(1) II KP, s. 120 .

(2) A.e., s. 115-122.

Plana göre istihdam sorununu kısa dönemde çözmek üzere tüm sektörlerde emek yoğun teknolojinin kullanılması da sanayileşerek kalkınma çabaları ile gelişen bir durum yaratacaktır.

Dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması, temel olarak planda ele alındığı şekliyle sanayileşmenin gerçekleşmesiyle mümkün olacaktır. Ancak uzun dönemde birbirini destekler nitelikteki bu iki amacın kısa dönemde birbiriyle çatışması, Türkiye koşullarında kaçınılmaz olmaktadır. Bunun temel nedeni sanayileşmenin gerektirdiği ithalat talebinin, ülkenin ihracat kapasitesiyle karşılanmasının mümkün olmamasıdır. Bu durum kısa dönemde, dış kaynaklara bağımlılığı zorunlu kılarken, bu amaçtan yapılacak fedakârlık, sanayileşme hızını arttırdığı ölçüde, her iki amaca birden ulaşılması da mümkün olabilecektir.

III KP'nında, ekonominin uzun dönemli amaçları bu şekilde sıralanırken, yeni perspektif planın ilk dilimi olan üçüncü plan dönemine ilişkin olarak, bu uzun dönemli amaçlara yaklaşılmasını sağlayacak zorunlu hedefler belirlenmiştir.

III KP'nının, plan dönemine ilişkin amaçlarını incelediğimizde temel amacın yine ekonomik büyüme olduğu görülmektedir. 1972-1977 yılları arasında GSMH'nin yıllık ortalama artış hızı, önceki kalkınma planında öngörülmüş olanın üzerinde ve yüzde 7.9 olarak hedeflenmiştir. Sektörlere ilişkin büyüme hızı hedefleri ise, sanayi sektörü için yılda ortalama yüzde 11.2, tarım sektörü için yüzde 3.7, hizmetler sektörü için yüzde 7.7'dir. Sektörlerde gerçekleştirilmesi hedeflenen bu artış hızları sonucunda 1977 yılında sanayi sektörünün GSMH içindeki payı yüzde 22.1, tarım ve hizmetler sektörlerinin payları ise sırasıyla yüzde 26.8 ve yüzde 51.1 olması öngörülmektedir.⁽¹⁾

III KP, tam istihdamın gerçekleştirilmesi 20 yıllık bir dönem sonuna ertelerken, plan dönemi içinde 1.5 milyon kişilik ek istihdam artışını hedeflemektedir. Ancak hedeflenen bu artışa rağmen, işsizlik oranının plan dönemi başındaki yüzde 11.2'lik düzeyinde

---

(1) III KP, s.158-159'

kalacağı belirtilen III KP'da eksik istihdamın yaratacağı sorunların plan döneminde de önemini sürdüreceği vurgulanmaktadır. (1)

Fiyat istikrarının sağlanması, önceki planlarda olduğu gibi, III KP'da da yerverilen iç denge amaçlarından biridir.

Gelir dağılımında adaletin sağlanması ile, ekonomik büyüme arasında bir amaç çatışması olduğu ve kısa dönemde gelir dağılımını iyileştirecek önlemlerin, ekonomik gelişme potansiyelini sınırlayacağı kabul edilmiştir. Bu nedenle III KP'nın gelir dağılımına ilişkin amacı, plan döneminde gelir artışından herkesin asgari ihtiyaçlarını karşılayacak bir pay almasına olanak sağlanması şeklinde belirlenmiştir. (2) Oldukça belirsiz ve genel bir şekilde yapılmış bu tanımlama, önceki planlarda olduğu gibi, bu plan dönemi içinde de, adil gelir dağılımının bir "temenni" olarak düşünüldüğü izlenimini vermektedir.

Dış dengenin sağlanmasının uzundönemde ve sanayileşme amacının gerçekleşmesiyle mümkün olabileceği belirtilen III KP'da, plan dönemi için dış denge hedeflerinin sanayileşme amacına uygun olarak tespit edildiği vurgulanmaktadır. Buna göre Üçüncü Plan dönemi için öngörülen toplam ithalat, 8.198 milyon dolardır. Plan dönemi içinde ithalatın yılda ortalama yüzde 7.1 oranında artması hedeflenmiştir. İhracat ise, yılda ortalama yüzde 9.4 oranında artarak 1973-1977 döneminde toplam 5 milyon dolar olacaktır. Bu hedefler sonucunda, planda öngörülen dış ticaret açığı 5 yıllık dönem için toplam 3.158 milyon dolar, cari işlemler açığı ise, 747 milyon dolardır.

Cari işlemler açığının, dış kaynaklara bağıllılığının en büyük göstergesi olduğu belirtilirken, bu açığın plan dönemi içinde giderek küçüleceğini ve 1972 yılında 182 milyon dolar iken, 1977 yılında 130 milyon dolar olması öngörülmektedir. Böylece cari işlemler açığının GSMH'ya oranının 1972'de binde 13 iken, 1977'de binde 6'ya düşmesi ve dış kaynaklara bağıllılığın azalmasının sağlanacağı belirtilmektedir. (3)

(1) IIIKP, s.663.

(2) A.e., s.122.

(3) A.e., s.201.

5.3.2. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının Temel Politikaları

Maliye Politikası ve Mali Araçlar

III. Plan döneminde uygulanacak olan maliye politikasının amaçları, toplam talebin konjonktür gereklerine uygun bir şekilde yönetilmesini sağlamak bir başka deyişle fiyat istikrarını sağlamak, kalkınmanın gerektirdiği kaynak artışını sağlamak ve sosyal dengesizlikleri telafi etmek olarak belirlenmiştir.

II. Plan döneminin son yıllarında fiyat artışlarının % 16,8 gibi, o dönem için yüksek sayılabilecek bir orana yükselmiş olması, diğer politikalar için olduğu gibi fiyat istikrarının sağlanmasının, maliye politikasının de önde gelen amaçlardan biri olmasını yolaçmıştır.

III. Kalkınma Planında, esas olarak kamu harcamaları ve gelirlerinden oluşan maliye politikası araçlarının fiyat istikrarına sağlama amacına yönelik olarak kullanılabilmesi için, uygulamada hâlen olduğundan daha fazla bir esnekliğe ihtiyaç bulunduğu vurgulanmaktadır.⁽¹⁾ Kamu harcamalarının fiyat istikrarının sağlanabilmesi yönünde kullanılması için; enflasyonist baskıların arttığı dönemlerde kolayca durdurulabilecek düşük öncelikli giderlerin tesbiti ve kamu harcamalarında uzun vadeli temel hedefleri geniş çapta zedelemeyen süratle değişiklik yapmaya imkân veren bir öncelik sisteminin geliştirilmesi öngörülmüştür.

Kamu gelirleri sisteminin fiyat istikrarı amacına yönelik olarak kullanılabilmesi için alınması öngörülen tedbirler ise, gelirlerin kazanılan yıl içinde vergilendirilmesi ve Bakanlar Kuruluna vergi hadlerinde süratle değişiklik yapabilme yetkisinin verilmesi olarak yer almıştır.

Planda maliye politikasının bir başka amacı olan, kalkınmanın gerektirdiği kaynak artışının sağlanması ve bunun için gerekli tasarruf miktarına ulaşılması için yeni vergilere başvurulmayacağı

---

(1) III. KP., s.873.

belirtilerek mevcut sistemin ıslahının ve gelir esnekliğinin yükseltilmesi yanında kamu iktisadi teşebbüslerinde yapılacak düzenlemeler sonucunda da sağlanacak gelir artışları ve ilave kaynakların, bu amacı gerçekleştireceği ileri sürülmüştür.⁽¹⁾ Gelir dağılımından adaletin sağlanması amacına yönelik olarak kamu harcamalarından yararlanılacağı ve vergi sisteminin ıslahı sonucunda vergi yükünün adil bir şekilde dağılımının da bu amaca hizmet edeceği belirtilmektedir. Vasıtalı vergilerin "tersine müterakki" etkilerinin azaltılması, gelir vergisinde vergi tarifesinin artan oranlılık yönünden yeniden düzenlenmesi ve uygulamada artan oranlılığı azaltan vergi kayıplarının önlenmesi ve yatay vergi eşitliğini zedeleyen ayrıcalıkların kaldırılması adil gelir dağılımını sağlayabilmek için alınması öngörülen başlıca önlemlerdir.

Ayrıca gönüllü tasarrufların ve ihracatın arttırılmasında yatırımların plân hedeflerine göre yöneltmesinde vergilerden teşvik edici ve caydırıcı olarak yararlanılacağı da plan yer almaktadır.

Bunların dışında planda yer alan başlıca maliye politikaları önlemleri;⁽²⁾

- Vergi sisteminin etkili bir biçimde uygulamaya konulabilmesi ve plan amaçlarına uygun bir politika aracı olarak kullanılabilmesi için Türk vergi idaresinin yeniden düzenlenmesi
- Servet beyannamelerinin otokontrolü sağlayacak bir biçimde uygulamaya konması
- Kaynakta tevkif sisteminin yaygınlaştırılması
- Vergi kayıplarını önlemek üzere vergi usul kanununun gözden geçirilmesi
- Tarım kaynaklarının daha etkin bir şekilde vergilendirilmesi
- Katma değer vergisi sistemine geçilmesidir.

---

(1) III KP., s.874.

(2) A.e., s.875.

Para Politikası ve Parasal Araçlar

III. Plan döneminde izlenecek para politikasının genel hedefleri; fiyat istikrarını bozmadan ekonominin ihtiyacı olan finansmanı sağlamak ve

etkin bir kaynak dağılımına olanak hazırlayarak ekonomik kalkınmayı hızlandırmak şeklinde özetlenebilir.

Bu temel amaçlar, III KP'da, "Para Kredi Politikasının genel hedefleri bir yandan fiyat istikrarını bozmayacak, ödemeler dengesinde baskı yaratmayacak ve verimsiz faaliyetleri teşvik etmeyecek bir uygulama ile ekonominin ihtiyacı olan finansmanı sağlamak, diğer taraftan para-kredi sisteminin kontrollü ve etkin bir şekilde işlemesi için gerekli olan düzenlemeleri gerçekleştirmektir" şeklinde ifade edilmiştir.⁽¹⁾

Fiyat istikrarına temini ve yatırımların planın öncelik verdiği sektör ve yörelere yöneltilerek kaynak dağılımında etkinlik sağlanması, çözümlenmesi gereken iki önemli sorunu teşkil etmektedir.

Gerçekten II. plan döneminin son iki yılında ekonomide oldukça yüksek fiyat artışları görülmüştür. 1971 yılında % 23 oranında bir artış gösteren toptan eşya fiyat genel endeksi 1972 yılında % 25'lik bir artış göstermiştir.

Ağustos 1970 devalüasyonu, KİT'lerin resmi fiyat ayarlamaları, personel kanununun uygulanması nedeniyle 1972 yılında büyük artış gösteren fiyatların, 1973 yılında da sürekli artışlar göstermesi, ekonominin fiyat istikrarı sağlanması gibi ciddi bir sorunla karşı karşıya bulunmasına yolaçmıştır.

II KP'nın ilk yıllarında anti-enflasyonist bir para politikası izlenerek, sosyal adalet, dış ödemeler dengesi ve kaynak dağılımı üzerinde olumsuz etkileri olabilecek enflasyonist baskıların önlenmesi veya hafifletilmesi bir zaruret olarak ortaya çıkmıştır. Bu koşullar altında izlenecek para politikasının ekonomik istikrarın

---

(1) III KP., s.876.

sağlanmasına yönelik olması ve istikrar teminini hedef olarak benimsemesi olağan bulunmaktadır.

III KP'nında fiyat istikrarı sağlanması hususunda para politikasına ilişkin hangi araçların kullanılacağı veya hangilerine ağırlık verileceği konusunda bir açıklık bulunmamaktadır.

Ancak planın önceki dönemlerde (I. ve II. plan dönemi) para kredi-mevduat politikalarını etkileyen gelişmeler, bölümünde, II. plan döneminde merkez bankasınca reeskont aracının gereğince kullanılmadığı, ayrıca diğer kredi kontrol araçları olan mevduat kanuni karşılıkları ve kredi tayinlaması yoluyla da kredi sistemine yeterli ölçüde müdahaleci bir girişimde bulunulmadığı ifade edilmiştir.⁽¹⁾ Bu ifadeden, belki üstü kapalı olarak, III. plan döneminde, ekonominin likiditesini azaltmak için reeskont hadlerinin ayarlanması, kredi tayinlaması ve mevduat munzam karşılıklarının arttırılması gibi araçların kullanılacağı sonucu çıkarılabilir.

III KP'nın para politikasına ilişkin temel amaçlarından biri de kaynak dağılımında etkinlik sağlanmasıdır. Selektif kredi kontrolü ve özendirici tedbirlerle bankalarda toplanan fonların milli ekonomi açısından gelişmesi arzulanan ve gelişme potansiyeli olan üretken sektörlerle kanalize edilmesi yoluyla kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması veya arttırılması, izlenecek para politikasının amaçlarından biri olarak ele alınmıştır.

Üçüncü Planda da kaynak dağılımının düzeltilmesi, bankalarda toplanan fonların üretken sektörlerle yöneltmesi, verimsiz faaliyetlerin teşvik edilmemesi, para ve kredi politikasına ilişkin ilkeler olarak benimsenmiştir.

Bu ilkeleri gerçekleştirmek amacıyla planda öngörülen tedbirler ve kullanılacak araçlar şöyle sıralanabilir⁽²⁾:

- Banka kredilerinin kalkınma planı ve yıllık programlara uygun olarak öncelik tanınan sektör ve yörelere yöneltmesi olanağının

(1) III KP. s.876.

(2)A.e., s.877.

arttırılması amacıyla T.C. Merkez Bankasının Ticaret Bankalarıyla reeskont ilişkilerinin geliştirilmesi

- Kredi fiyatının ucuzlatılmasının gerektiği hallerde faiz farkı iadesine dayanan açık bir subvansiyon sisteminin sınırlı sektör ve yörelerde uygulanması

- Tasarrufları arttıracak ve örgütlenmiş mali kurumlara yönelmesini sağlayacak faiz politikası izlenmesi

Dışsal Politika ve Dışsal Araçlar

Üçüncü Plan döneminde uygulanacak olan dış ekonomik ilişkiler politikasının temel amaçları, ihracatın çeşitlendirilerek artırılması, sanayi ürünlerine dış rekabet gücü kazandırılması, ithalatın; sanayileşmenin, yeni teknolojilerin, fiyat istikrarının gerekleri ve AET'ye karşı yükümlülükler gözönüne alınarak planlanması olarak belirlenmiştir.

Ayrıca AET ile imzalanmış bulunan katma protokol yükümlülüklerinin uzun dönemli kalkınma amaçlarıyla bağdaştırılması ve AET ilişkilerinin Türkiye'nin uzun dönemli amaçlarına ulaşmasını engellemeyecek tedbirlerin alınması, uygulanacak dışsal politikanın amaçları arasında yer almaktadır. (1)

AET ile 1970 tarihinde imzalanmış bulunan katma protokol, üçüncü plan dönemine ilişkin olarak uygulanması öngörülen dışsal politikaları büyük ölçüde etkilemiş bulunmaktadır. Üçüncü plan döneminde ithalatın yurtiçi ekonomik gereklere uygun olarak planlanacağı belirtilirken, bu planlamanın Avrupa Ekonomik Topluluğu'na karşı üstlenilen yükümlülüklerden de etkileneceği vurgulanmıştır. Katma protokolün ticari hükümlerini kapsayan ve 1971 tarihinde yürürlüğe giren geçici anlaşma gereğince Türkiye II. plan döneminin son yıllarında katma protokolden yeralan % 35'lik konsolide liberasyon uygulamasına başlamış ve gümrük vergileri ve eş etkili vergiler üzerindeki ilk indirimi gerçekleştirmiştir.

(1) IIIKP, s.892.

III. Plan döneminde, katma protokol hükümlerine ve katma protokolün 1973 yılında yürürlüğe konulacağı varsayımına göre, konsolide liberasyon oranınının 1975 yılında topluluk çıkışlı özel ithalatın % 40'ını kapsayacağı, gümrük vergileri ve eş etkili vergilerdeki indirimin ise 12 yıllık liste üzerinden 1975 yılında yapılacak ikinci indirim ve 1977 yılında yapılacak üçüncü indirim sonucunda % 30'a ulaşacağı belirtilmektedir. 22 yıllık liste üzerinden yüzde 5 ile başlayan indirim 1975 yılında yapılacak ikinci indirim ile yüzde 10 oranına yükselecektir.

Ayrıca katma protokolün getirdiği bir başka yükümlülük de, libere edilmemiş maddeler ithalatında topluluk lehine belli oranlarda kontenjanlar açması ve bunları öngörülen süre ve oranlarda arttırmaktır.

Katma protokolün konsolide liberasyon, kota genişlemesi ve 12 yıllık gümrük indirimi yükümlülüklerinin, ekonominin plan hedeflerine göre sanayileşmeyi engellememesi için, katma protokolün uygulanmasına belirli bir esnekliğin kazandırılması gereği kalkınma planında yer almıştır.⁽¹⁾

İhracatın hızla arttırılması ve ihracat yapısının sanayi ürünleri lehine geliştirilebilmesi için, ihracatta vergi iadesinin devam edeceği, ihracat kredisi ve ihracat sigortasının geliştirileceği belirtilen planda, kamu kuruluşlarının özel sektöre ihracata dönük girişimlerinde proje hazırlamak, proje değerlendirmek teknoloji seçimi ve benzeri konularda yardımcı olması öngörülmektedir.

Dış Dengenin sağlanması amacıyla ihracatın geliştirilmesi yanında ithalatın ikame edilmesine de yer verilmiş, ithal ikamesinde önceliğin yatırım ve ara malı üretimlerine verileceği vurgulanmıştır. Bu sanayilerin yurtdışı girdi ihtiyaçlarının karşılanmasında ise gümrük kolaylıkları sağlanacağı ve ithal kısıtlamasının olmayacağı belirtilmektedir.⁽²⁾

(1) III KP., s.894.

(2) A.e., s.896.

Planda ayrıca, yüksek rantlarla çalışan sanayilerde, piyasayı düzenlemek ve verimlilik artışını teşvik etmek amacıyla rakip ithalatın arttırılacağı; yurtiçi üretimi olmayan ve toplam ithalat içinde önemli yer tutmayan malların ithalatını yurtiçinde monopole ve aşırı kârlara yolaçmayacak şekilde düzenleneceği vurgulanmaktadır.

III. Plan döneminde, 6224 sayılı yabancı sermayeyi teşvik kanununa göre yatırım izni verilirken izlenecek yabancı sermaye politikasının esasları planda geniş şekilde yer almış bulunmaktadır. Yabancı sermayenin yurtiçinde sağlanamayan bir teknoloji getirmesi, kurulacak kapasitelerde uluslararası rekabet olanağına sahip olması, mümkün olan ölçüde ihracat yapılması, herhangi bir üretim dalında yabancı sermayeye verilecek izinlere ilişkin olarak planda ele alınacak kriterlerin bir bölümüdür. (1)

Kontrol Politikası ve Kontrol Araçları

Ücret Artışlarının Kontrolü:

III. Kalkınma planında, ücretlerdeki aşırı artışın noksan rekabet şartları içinde genellikle fiyat hareketleri ile birlikte oluştuğuna ve enflasyonist bir ortamın oluşmasına yolaçtığına değinilerek, III. Plan döneminde ücret artışlarının, prodüktive artışı ile sınırlı tutulacağı belirtilmektedir. (2)

Ücret artışlarının belirlenmesinde prodüktivite yönünden çeşitli sektörlerin özellikleri ve cari fiyat artışlarının telafi edilmesi ilkesi gözönünde tutulacağı, ayrıca asgari ücret uygulamasında ve ücret seviyesi nisbi olarak geri kalmış kesimlerde gerekli görülen düzeltmelerin yapılmasında prodüktivite kriterinin esnek bir şekilde uygulanacağı planda yer almıştır.

Mal ve Hizmet Fiyatlarının Kontrolü:

Ekonomide fiyatlar genel seviyesindeki artışları önlemek için narh uygulaması gibi katı fiyat kontrollerine gidilmeyeceği belirtilen planda, iç piyasayı paylaşma, fiyat ve kalite konusunda

(1) III KP., s.895.

(2) A.e., s.903.

tüketici aleyhine birleşme, kaliteyi düşürme gibi tüketici menfaatlerini zedeleyen uygulamaların kontrol edileceği yeralmaktadır.⁽¹⁾

Yatırım ve üretim kademelerinde kamuca sağlanan ayrıcalık ve teşviklerden yararlanan ve iç ticarete üretim yönünden önemli payları olan kuruluşların nihai fiyatlarda yapmak isteyecekleri artışın gerekçesinin de belgelenmesinin istenmesi fiyat artışlarını kontrol etmek üzere alınması düşünülen kontrol tedbirlerinden biridir.

Bunun yanında, iç ticarete büyük tüketici kitlesini ilgilendiren mallarda toplam iç talebin yüzde 20'sinden fazlasını karşılayan girişimlerin gerektiğinde fabrika maliyet, fabrika satış fiyatlarının açıklanması zorunluluğunun getirilebileceği belirtilmektedir.

Kurumsal Yapı Değişiklikleri (Reformlar):

III. Kalkınma Planında, plan dönemi için yapılması öngörülen kurumsal değişikliklerin diğer planlarla karşılaştırıldığında oldukça geniş olduğu gözlenmektedir.

II. Kalkınma Planında da yer almış bulunan Toprak ve Tarım Reformu yanında, Adalet Reformu, Eğitim Reformu, Maden ve Petrol Rejimi Reformu ve Kamu Kesimi Reformu III. Plan döneminde gerçekleştirilmesi öngörülen, kurumsal değişikliklerdir.

Adalet Reformu:

III. Kalkınma Planında yer alan kurumsal değişikliklerden ilki adalet reformudur.

"Üçüncü Plan dönemine girerken adalet hizmetlerinin, 1961 Anayasası gereklerine, değişen toplumumuzun sosyal ve ekonomik koşullarına uygun bir düzeye çıkartılması bir zorunluluk haline gelmiştir", denilerek, adalet reformu çalışmalarına üçüncü plan dönemi başında başlanacağı belirtilmiştir.⁽²⁾ Adalet hizmetlerinin hızlı, nitelikli ve verimli bir seviyeye çıkartılması, adalet sisteminin gelişip değişen ihtiyaçları karşılayacak şekilde kendini

(1) III KP , s.905.

(2) A.e., s.912.

yenileyebilecek dinamik ve esnek bir yapıya kavuşturulması, bu amaçlarla her derecedeki personelin yetiştirilmesinin sağlanması adalet reformunun başlıca ilkeleri olarak planda yer almıştır.

Toprak ve Tarım Reformu:

III. Kalkınma Planında gerçekleştirilmesi öngörülen toprak ve tarım reformunun amaçları, yaşama düzeyinin yükseltilmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve "verimlilik" olarak belirlenmiş, bu amaçlara uygun olarak topraksız ve az topraklı çiftçi ailelerinin topraklandırılması, uzun dönemde çiftçilerin örgütlenip, donatılması, insan-toprak ilişkilerinin geliştirilmesi yoluyla üretimin sürekli olarak arttırılmasının gerçekleştirileceği belirtilmiştir.⁽¹⁾

Toprak ve tarım reformunun gerçekleştirilebilmesi, için yöresel koşullara göre belirli büyüklüğün üstünde kalanlar ile sahipleri tarafından verimli olarak işletilmeyen toprakların kamulaştırılması ve devlete ait ihtiyaç dışı araziler ve ıslah edilecek arazilerle birlikte topraksız veya az topraklı çiftçi ailelerine dağıtılması öngörülmüştür. Reform uygulamasına ilişkin olarak dağıtımla verilecek toprak büyüklüğünün saptanmasında esas alınacak ilkeler yanında, kamuşturma bedellerinin ne şekilde ödeneceği ve reformun yatırım ve kredi hedefleri, planda yer alan konular arasındadır.

Eğitim Reformu:

III. Kalkınma Planıyla birlikte uygulamaya konan 2. perspektif planda sanayileşme amacına büyük ağırlık verilmesi, bu amaca yönelik olarak yeni bir eğitim sisteminin gerçekleştirilmesinin öngörülmesine yolaçmıştır.

Eğitim reformuyla amaçlanan, eğitim sisteminin en alt kademelerden itibaren tüm fertlere sanayileşmenin gerektirdiği vasıfları kazandıracak, çalışmayı hayatına katabilecek bir yapıya kavuşturulması, eğitimle üretim arasında tam bir ilişki kurularak, çeşitli aşamalarda üretim sisteminin gerektirdiği teknolojiyi uygulayan teknolojiyi ülke koşullarına uyduran veya üreten elemanlar yetiştirilmesidir.⁽²⁾

(1) IIIKP s.913.

(2) A.e., s.717.

Bu amaçla alınacak başlıca tedbirler; örgün ve yaygın eğitim sisteminden en geniş ölçüde yararlanılması, mesleki ve teknik eğitime ağırlık verilerek, okulların iş hayatının gerektirdiği insan gücünü yetiştirecek sayı ve nitelikte olmasının sağlanması, okulların teknik ve mesleki niteliklerin arttırılması, yüksek öğretimde bilim ve teknoloji uygulayacak, uyarlayacak ve üretecek eleman yetiştirilmesine ağırlık verilmesi olarak planda yer almaktadır. (1)

Kamu Kesimi Reformu:

III. Planda yer alan bir başka kurumsal değişiklik kamu kesimine ilişkindir. Planda öngörülen amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesinin kamu yönetiminin etkinliğine ve verimliliğine bağlı olduğu vurgulanan planda, önceki plan dönemlerinde yapılan çalışmaların beklenen sonuçları vermediği belirtilerek, yeni bir reform uygulamasının zorunlu olduğu vurgulanmaktadır.

Reform çalışmalarının, temel amacı, kamu yönetiminin bir bütün olarak görevlerini "sanayileşerek kalkınma tercihi ile Anayasasının kişilere tanıdığı sosyal ve iktisadi hakları en iyi bağdaştırabilecek şekilde hızlı, nitelikli ve verimli olarak görmesi ve kalkınmanın bilinçli bir hızlandırıcısı olması olarak planda yer almaktadır.

Tüm kamu kesiminin kapsayacak bir reformu öngörülen planda, reform modeli ve esaslarının hükümet tarafından tesbit edileceği belirtilmiştir. (2)

Maden ve Petrol Rejimi Reformu:

III. Kalkınma Planında yer alan son kurumsal değişiklik Maden ve Petrol Rejimi alanındadır.

Sanayileşme amacının gerçekleşmesinde maden ve enerji kaynaklarının hızla değerlendirilmesinin büyük önemi olduğu vurgulanarak, gerçekleştirilmesi öngörülen maden ve petrol rejimi reformunun,

(1) IIIKP, s.914-915,

(2) A.e., s.918.

sözkonusu değerlendirme ve sınaî oluşumu yurt yararına olarak hızlandıracağı, hukuki, idari ve mali alanlardaki yeniden düzenlemeleri kapsadığı belirtilmiştir. (1)

Reformun kapsadığı düzenlemeler, petrol dahil tüm maden potansiyelini uzun dönemde en yüksek yararı sağlayacak şekilde işletilmesi için gerçekleştirilmesi zorunlu değişikliklere ilişkindir.

Bunların başlıcaları, maden kanunu ve ilgili mevzunun yeniden düzenlenmesi, petrol kanununun ulusal yararlaraya aykırı düşen hükümlerinin hızla değiştirilmesi elektrik enerjisi üretimi için kullanılması zorunlu kaynakların kamu kuruluşlarınca işletilmesi akaryakıt ana depolarının ulusal gerekleri karşılayacak düzeye ulaştırılmasıdır. (2)

5.3.3. Üçüncü Kalkınma Planında Öngörülen Amaçların Gerçekleşme Dereceleri

Bu bölümde III KP'nında öngörülen amaçlara plan dönemi içinde ne ölçüde ulaşılmış olduğu incelenecektir. İncelememiz, önceki plan dönemleri için olduğu gibi, Büyüme Hızı, Fiyat İstikrarı, İstihdam Artışı ve Adil Gelir Dağılımı şeklindeki İç Denge amaçları ve Dış Denge Amacı açısından yapılmıştır.

Büyüme Hızı ve Yapısal Değişme:

III. Plan dönemi için yılda ortalama yüzde 7.4 olarak öngörül-müş olan büyüme hızı, yüzde 6.5 olarak gerçekleşmiştir. Önceki plan dönemleriyle karşılaştırıldığında ekonomik büyüme amacının gerçekleşme oranının düştüğü görülmektedir. IV KP'n göre, Üçüncü Plan döneminde öngörülen ekonomik büyümenin sağlanamamış olmasına yolaçan en önemli faktörler, bu dönemde uluslararası düzeyde ortaya çıkan petrol bunalımı ve Türkiye'nin ilişkilerinin yoğunlaştığı batı

(1) IIIKP, s.926.

(2) A.e., s.927.

ekonomilerinde petrol bunalımının yolaçtığı gelişmeler ile, enerji ve ithalata bağlı hammadde arzında ortaya çıkan tıkanıklıklar nedeniyle, sanayi üretimin öngörülenden düşük gerçekleşmiş olmasıdır. (1) Sanayi sektörü yanında tarım sektörünün üretim artış hızı da plan hedefinin altında kalmıştır. Buna karşılık hizmetler sektörü gelişimi, yine plan hedeflerinin üstünde olmuştur.

Sektörlerin GSMH içindeki payları da, plan hedeflerine uygun olarak gerçekleşmemiş, sanayi sektörünün GSMH içindeki payı artırmakla birlikte planda öngörülen seviyeye ulaşamamıştır.

TABLO 13
GSMH ve Sektörel Büyüme Hızları (1972-1977)

<u>Sektörler</u>	<u>Plan Hedefi</u>	<u>Gerçekleşen</u>	<u>Gerçekleşme oranı (G/P)</u>
Tarım	3.7	3.3	0.89
Sanayi	11.2	9.9	0.88
Hizmetler	7.7	7.9	1.07
GSMH	7.4	6.5	0.88

Kaynak: IV KP s.7.

TABLO 14
Sektör Katma Değerlerinin GSMH İçindeki Payları
(1977 yılı için)

<u>Plan Hedefi</u>	<u>Gerçekleşme</u>	<u>Gerçekleşme Oranı (G/P)</u>	
Tarım	26.8	28	1.04
Sanayi	22.1	20.3	0.51
Hizmetler	51.1	51.7	1.01

*1976 yılı fiyatlarıyla

Kaynak: IV KP, s.157.

(1) IV KP, s.8.

Fiyat İstikrarı:

Fiyatlar genel seviyesinde II. Plan döneminin son yıllarında başlayan artışlar, üçüncü plan döneminde hızlanarak devam etmiş ve bu dönemde yıllık ortalama fiyat artışı hızı yüzde 19.8'e yükselmiştir.

TABLO 15

Fiyatlar Genel Seviyesinde Değişmeler
Toptan Eşya Fiyatları Genel Endeksi (1963=100)

<u>Yıllar</u>	<u>Yıllık Artış Hızı (%)</u>
1973	20.5
1974	29.9
1975	10.1
1976	15.6
1977	24.1
<hr/> 1973-1977,Ort.	<hr/> 19.8

Kaynak: IV KP, s.120

Önceki plan dönemine ilişkin fiyat artışları ile birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin 1970'ten itibaren gittikçe hızlanan bir enflasyon sürecine girmiş olduğu gözlemlenmektedir. IV KP, üçüncü plan döneminde, fiyatlar genel seviyesindeki meydana gelen yükselmeyi çeşitli nedenlere bağlı olarak açıklamaktadır. 1970 yılında yapılan devalüasyon sonucunda, ekonomide ortaya çıkan maliyet ve talep baskısı, 1973 yılında petrol fiyatlarında meydana gelen artış nedeniyle hızlanan dünya enflasyonunun ithalat fiyatlarına yansımaları, yurtdışında gümrük vergileri ve kotalarla korunan sektörlerin, fiyatlarını serbestçe saptama olanağı bulmaları ve döviz kıtlığının yarattığı düşük kapasite ve arz yetersizlikleri, bu dönemde fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine yol açan başlıca faktörler olarak ortaya çıkmaktadır.

Istihdam Hedefleri:

Plan dönemi içinde gerçekleştirilen istihdam artışı, önceki plan dönemlerinde olduğu gibi, plan hedeflerinin altındadır. IIIKP, 1972-1977 döneminde tarım dışı işgücü talebinin 1.6 milyon artmasını öngörmüş ancak işgücü talebindeki artış 800 bin olarak gerçekleşmiştir. Tarımdışı ve tarımsal işgücü fazlası toplamının işgücü arzına oranından oluşan işsizlik oranı ise, plan dönemi sonunda yüzde 13.5.

TABLO 16
Emek Piyasası (bin kişi)
1972-1977

	<u>1972</u>	<u>1977</u>
I Toplam Sivil İşgücü Arzı	15.013	16.161
II Toplam Sivil İşgücü Talebi	13.917	14.726
III Tarım Dışı İşgücü Fazlası	1.096	1.435
IV Tarımsal İşgücü Fazlası	900	740
V Toplam İşgücü Fazlası	1.996	2.175
VI İşsizlik Oranı	13.3	13.5

KAYNAK: IVKP, s.26.

Ancak yukardaki tabloya ilişkin olarak değinilmesi gereken önemli bir nokta bu tabloda 1972 yılı için gerçekleşen işsizlik oranının, IIIKP'nında belirtildiği gibi yüzde 11.2 olmayıp, yüzde 13.3 olduğudur. Bu durum planlarda yer alan veriler arasındaki tutarsızlıktan kaynaklanmaktadır. IVKP'nında yer alan verilere dayanarak değerlendirildiğinde III. Plan dönemlerinde meydana gelen artışların oldukça altında kaldığı görülmektedir. Hatırlanacağı gibi, birinci plan döneminde işsizlik oranı yüzde 11'den, yüzde 12.1'e yükselmiş, ikinci plan döneminde ise yüzde 12.1'den yüzde 13.3'e yükselmiştir. Bu açıdan, planda öngörülen istihdam hedeflerinin gerçekleştirilmesinde, önceki plan dönemlerine göre daha başarılı olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Gelir Dağılımı:

III. Plan dönemi içinde, gelirin düşük gelirli hanelerden yüksek gelirli hanelere doğru gelişimi hakkında bir değerlendirme yapmamız, veri yokluğu nedeni ile mümkün olmamaktadır. Nitekim, IVKP'da bu konudaki değerlendirmelerini 1973 yılı gelir dağılımı araştırmalarına dayandırmıştır. Ancak III. Plan dönemi içinde, gelir vergisi yükünün yaklaşık yüzde 65'inin, kullanılabilir gelirin üçte birini alan ücret ve maaşlar üstünde kalması, bu dönemde işgücü fazlası oranının yüzde 13.5'a yükselmesi, toprak dağılımındaki dengesizliğin sürmesi ve plan dönemi içinde fiyatlar genel seviyesinin olduğu hızlı bir şekilde yükselmesi gibi göstergelerden yararlanarak, gelir dağılımındaki adaletsizliğin, III. Plan döneminde de devam etmekte olduğunu

ileri sürmek mümkündür. (1)

Dış Denge:

1973-1977 dönemi, dış denge hedefleri açısından değerlendirildiğinde bu dönemde gerek dış ticaret açığının, gerekse cari işlemler açığının plan hedeflerinin büyük ölçüde üstünde gerçekleştiği görülmektedir. 1973 yılında petrol fiyatlarında gerçekleşen büyük artışlar ve buna bağlı olarak gelişmiş ülkelerin ihracat fiyatlarını yükseltmesi, petrol üretici olmayan az gelişmiş ülkelerin dış ödemelerini iki yönden olumsuz etkilemiştir. Dış kaynaklı bu şoka karşı, ülkelerin bir bölümü, ödemeler dengesi açıklarını azaltabilmek için ekonomik büyüme ve istihdam hedeflerinden fedakârlık ederek, harcamaları daraltıcı yönde bir politika uygularken, Türkiye bu dönemde kalkınma çabalarını artan oranda borçlanarak sürdürmeyi ve böylece yeni durumun gerektirdiği düzenlemeyi dış borç desteği ile erteleme politikasını benimsemiştir. 1973 yılında petrol fiyatlarındaki artışlarla az gelişmiş ülkelerle birlikte Türkiye'nin de aleyhine dönen koşullara karşın 1977 yılı sonlarına kadar ithalatı kısıtlayıcı etkin bir önlem alınmamış, önce rezervler eritilmiş, daha sonra da kısa vadeli borçlanmaya başvurulmuştur. 1977 yılında ithalat talepleri hızlı artışını sürdürürken, döviz kazançlarının azalması ve dış kredi olanaklarının da kesintiye uğraması, ülkeyi ileriki yıllarda da devam edecek büyük bir döviz darboğazı içine sokmuş, bazı dış ödemeleri ve döviz transferlerinin zamanında yapılması güçleşmiştir. Bu durum ise girdiler ve yatırım malları açısından dışa önemli ölçüde bağlı bulunan ekonomide, üretim faaliyetlerinin de darboğaza girmesine yolaçmıştır. (2)

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, plan dönemi içinde öngörülen toplam ithalat 8.198 milyon dolar, toplam ihracat ise, 5 milyon dolar iken, özellikle ithalatta gerçekleşme değerleri, plan hedeflerinin çok üstünde olmuş ve bu dönem içinde dış ticaret açığının 3.198 milyon dolar olması öngörülmüşken, 13.564 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde işçi döviz girişi, azalan bir seyir

(1) IV KP, s.23.

(2) A.e., s.52-53.

göstermekle birlikte, toplam olarak hedeflerin üstünde gerçekleşmiş ve 1973-1977 dönemi için, 2.950 milyon dolar olarak hedeflenmişken, 5.886 milyon dolar olmuştur. Ancak dış ticaret açıklarının plan dönemi içinde hızla artarak, planda öngörülenin çok üstünde gerçekleşmesi, aynı şekilde cari işlemler açığının da plan hedeflerini büyük ölçüde aşmasına neden olmuştur.

Aşağıda III KP'nında hedeflenen ve plan dönemi içinde gerçekleşen, ihracat, ithalat, dış ticaret açığı ve cari işlemler açığı değerleri görülmektedir.

TABLO 17

Ödemeler Dengesinde Sağlanan Gelişmeler (Milyon \$) (1972-1977)

	Plan Hedefi	Gerçekleşme	Gerçekleşme Oranı (G/P)
Toplam İhracat	5.000	7.963	1.59
Toplam İthalat	8.198	21.527	2.62
Dış Ticaret Açığı	3.198	13.564	4.24
Cari İşlemler Açığı	747	8.768	11.7

Kaynak: III KP, s.192, Tablo. 121, IV KP, s.71-Tablo.55'den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tablo 17'de yeralan verilerin de ortaya koyduğu gibi, üçüncü plan dönemi dış dengesizliğin büyük boyutlara ulaştığı bir dönem olmuştur. Bu nedenle plan dönemi içinde, ekonominin dış kaynaklara bağımlılığı daha da artmış, dış dengesizliklerin yolaştığı döviz darboğazı, iç denge amaçlarının gerçekleşmesini de olumsuz yönde etkilemiştir.

5.3.4. Değerlendirme

Yukarıdaki incelemenin ortaya koymuş olduğu gibi, üçüncü plan döneminde gerek iç denge amaçlarına gerekse dış denge amaçlarına ulaşılmasında plan hedeflerinin önemli ölçüde gerisinde kalmıştır.

Bu dönemde ekonomik büyüme ve sektörel büyüme hızları plan hedeflerinin altında gerçekleştirildiği gibi, istihdamda öngörülen hedeflere ulaşılamamış, gelir dağılımındaki dengesizlik devam etmiştir. Fiyatlar genel düzeyi önemli ölçüde yükselmiştir.

Ancak Üçüncü Plan dönemi, özellikle dış denge açısından olumsuz bir dönem olmuş, dış açığın plan hedeflerinin çok üstünde meydana gelmesi, dış kaynaklara bağımlılığın plan döneminde dahada artmasına yolaçmıştır.

5.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının Amaçları ve Temel Politikaları

5.4.1. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının İçsel Ve Dışsal Amaçları:

1979-1983 yılları arasındaki dönemi kapsayan ve bir yıllık gecikmeyle uygulamaya konan IV KP, 1973 yılında uygulamaya konan ve 22 yıllık bir dönemi kapsayan II. perspektif planın 2. aşaması olarak hazırlanmamış, 1977 ve 1978 yıllarında karşılaşılan ağır ekonomik sorunları ortadan kaldırmayı ve ekonomiye yeni atılımlar yapabilecek birgüç kazandırmayı amaçlayan ayrı bir stratejiye dayandırılmıştır.⁽¹⁾ III. Plan dönemini incelerken görmüş olduğumuz gibi, bu dönemde, ekonomide büyüme hızının düşmesi, fiyat artışlarının hızlanması, işsizliğin artması, dış açıkların plan hedeflerinin çok üstünde gerçekleşmesi, dördüncü plan dönemine girerken ülkenin ağır ekonomik sorunlarla ve siyasal yaşamı da etkileyen bunalımlarla karşı karşıya kalmasına yolaçmıştır.

IV KP, bir yandan dünya koşullarındaki değişmelere, diğer yandan da Türkiye'nin gelişme özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkan bu sorunları gidermek üzere kısa dönemli çözümler getirilirken, ekonomik gelişme hedeflerinin sürekliliğine özen gösterileceğini özellikle vurgulamaktadır.⁽²⁾

(1) IV KP., s.655

(2) A.e., s.201.

IV. KP'nında yeralan ve plan dönemi içinde gerçekleştirilmesi öngörülen amaçları incelediğimizde, önceki planlarda olduğu gibi, temel amacın ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi olduğu görülmektedir. Plan dönemi içinde yılda ortalama yüzde 8.2 oranında bir büyüme hızı hedeflenirken, ekonomik büyümenin dinamik bir istikrar içinde gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Sanayinin ekonomideki payının büyümesi ve bu artışın, sanayide olduğu kadar, toplumda da yapısal bir değişmeyi uyuracak boyuta erişebilmesi, önceki planlarda da yerverilen bir amaç iken, IV KP'nında yapısal değişme önem ve önceliği artan bir amaç olarak ele alınmaktadır.

Tam istihdamın sağlanması IV KP içinde de uzun dönemli bir amaç olarak ele alınırken, plan dönemi içinde yaratılması öngörülen istihdam hedefleri belirlenmiştir. Planda yeralan verilere göre, bu dönemde, 1.5 milyon kişilik ek istihdam artışı yaratılacak ve böylece işsizlik oranınının 1978 yılında yüzde 13.9'dan, 1983 yılında yüzde 9.7'ye düşürülmesi mümkün olacaktır. (1)

IV KP'de ekonominin dış ödeme gücünün artırılması temel amaçlar arasında yer almakla birlikte, önceki planlarda olduğu gibi, amaçlar arası önceliğin ekonomik büyüme ve sanayileşmeye verilmiş olması, bu dönemde de dış denge amacından fedakârlık edilmesini zorunlu kılmıştır. Ekonomik büyüme ve sanayileşmenin zorunlu kıldığı ithalat talebinin plan dönemi içinde yılda ortalama yüzde 10.5 artarak, plan dönemi içinde gerçekleştirilecek ithalatın toplam 30.750 milyon dolar olması hedeflenmiştir. Plan dönemi içinde ihracatta yılda ortalama % 18.6 oranında bir artış öngörülmekte ve toplam ihracatın 19.550 milyon dolar olması hedeflenmektedir. (2) Planın dış ticaret açığı hedefi, 5 yıllık dönem için toplam 11.200 milyon dolar, cari işlem açığı ise 7.960 milyon dolardır.

Dördüncü planda, fiyat istikrarının sağlanması da, önceki kalkınma planlarına göre önem kazanan iç denge amaçlarından biri

(1) IVKP, s.251.

(2) A.e., s.242.

olmuştur. Planda fiyatlardaki artışın yapısal niteliğe bürünme eğiliminin önlenmesi, kaynak tahsislerinde gelişme öncelikleri ölçütlerinin egemen kılınması yanında, gelir dağılımındaki adaletsizliğin önlenmesi açısından da zorunlu görülmektedir. (1)

IV. Kalkınma planı, gelir dağılımındaki dengesizliğin düzeltilmesini ve ekonomik büyümenin adil bir gelir bölüşümüyle birlikte gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Ancak önceki planlarda olduğu gibi, bu planda da gelir dağılımındaki eşitsizliğin düzeltilmesine ilişkin olarak sayısal hedefler belirtilmemiş, sadece kişiler arası, toplum kesimleri arası ve bölgeler arası gelir dağılımını iyileştirecek önlemlerin alınması öngörülmüştür.

5.4.2. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının Temel Politikaları

Maliye Politikası ve Mali Araçlar:

IV. Kalkınma Planında maliye politikasının uzun dönemli amaçları, planın öngördüğü kaynak artışını sağlamak, ekonomik faaliyetleri plan önceliklerine göre yönlendirmek ve gelir dağılımını iyileştirmek olarak tanımlanırken, kısa dönemli amacı, ekonominin genel dengesini korumak olarak belirlemiştir. (2)

Maliye Politikası aracı olarak vergilemeden, kalkınmanın gerektirdiği kaynak artışının sağlanması, ekonomik faaliyetlerin yönlendirilmesi ve gelir dağılımı ve toplumsal güvenlikteki dengesizliklerin giderilmesi amacıyla yararlanılacağı belirtilerek vergilemenin bu amaçları yerine getirebilmesi için yeni bir vergi kanun tasarısının yasallaştırılması öngörülmüştür. Bu tasarı vergi yar- gısı, vergi denetimi ve vergi yönetiminin etkinliğini arttırmaya yöneliktir.

Ayrıca çeşitli vergilere ilişkin planda yer alan başlıca düzenlemeler (3);

(1) IVKP, s.204.

(2) A.e., s.262.

(3) A.e., s.263.

- Gelir üzerinden alınan vergilerin gelirin kazanıldığı yıl içinde ödenmesi

- Servet ve servet transferi vergilerinden diğer vergilerin oto kontrol aracı olarak etkin bir şekilde yararlanılması

- Tarım kesiminin vergilendirilmesi için gerekli önlemlerin alınması

- Katma değer vergisine geçiş çalışmalarının ilk aşaması olarak gider vergileri tabanının geliştirilmesi

- Mal ve hizmetlerden alınan vergilerin lüks tüketimi kapsayacak ve maliyet enflasyonuna yolaçmayacak şekilde yeniden düzenlenmesi

- Vergi istisna ve muafiyetlerinin yeniden gözden geçirilerek, ekonomik ve mali yönden geçerliliği kalmamış olanların yürürlükten kaldırılması

- Vergi yasalarında ölçü esasına yerine, değer esasına göre vergilendirmenin temel olması

- Kamu alacaklarının, yükümlülere bir ek finansman kaynağı olarak kullanımının önlenmesi.

- Taşınmaz malların ve özellikle kentsel arazinin spekülasyon amaçlarıyla kullanılmasını caydırmak üzere emlak vergisi, emlak alım vergisi ve gayrimenkul kıymet artışı vergisi yasalarında değişiklik yapılması şeklinde belirlenmiştir.

- Maliye Politikasının diğer aracı olan kamu harcamalarının ise başlıca, fiyat istikrarının sağlanması, istihdam artışının sağlanması, gelir dağılımının düzeltilmesi, bölgesel dengesizliklerin düzeltilmesi ve temel alt yapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi amaçlarına yönelik olarak kullanılması öngörülmüştür.

Fiyat istikrarının sağlamak amacıyla, enflasyonist baskıların arttığı dönemlerde kolayca durdurulabilecek daha az öncelikli giderleri saptamaya, kamu harcamalarında plan hedeflerinin gerçekleştirilmesini geciktirmeden değişiklik yapmaya olanak veren bir

önceläk sisteminin geliştirilmesi III. Kalkınma Planında olduğu gibi, IV. Kalkınma Planında da yer almaktadır. Bunun yanında talebi kısılmak istenmeyen ve fiyatları maliyet enflasyonunu uyaracak biçimde artması uygun bulunmayan temel üretim malları ve zorunlu tüketim mallarında kamu girişimciliğinden yararlanırken, çeşitli teşvik politikaları ile arz yetersizliğinin ve fiyat yükselişlerinin önleneyeği belirtilmektedir. (1)

İstihdam artışı amacına yönelik olarak, kentlerde ortaya çıkan açık işsizlik sorununu çözümlmek üzere kentlerin alt yapı imar ve bayındırlık çalışmalarına öncelik verileceği, kentlerde özellikle kamu hizmetlerinin bir çeşit "hizmet sektörü gizli işsizliği" yaratan şişkinliğin önleneyeği ve bunun yerine vardiya sayısının ve kapasite kullanımının arttırılmasına gidilerek üretken istihdamın arttırılacağı ileri sürülmüştür. (2)

Bölgesel dengesizlikleri gidermek amacıyla, kamu üretken yatırımlarından geri kalmış bölgelere düşen payın, bölgelerin potansiyelleri gözönünde tutularak ulusal ekonomiye de büyük katkı sağlayacak ve sürükleyici ekonomik odakların kurulmasına olanak verecek biçimde arttırılacağı belirtilmiştir. Planda, kamu yatırımlarına ilişkin olarak;

Öncelikli sektörlerdeki kamu yatırımlarına ivedilik tanınacağı, başta enerji, üretim ve haberleşme tesisleri olmak üzere, altyapının geliştirilmesini amaçlayan yatırımlar ile sanayide kapasitenin tam kullanımına ve verim artışına dönük yatırımların IV. Plan döneminde öncelikle hızlandırılarak tamamlanacağı yer almıştır. (3)

Kamu harcamalarıyla ilgili olarak ayrıca, kamu tüketimini disiplin altına alan bir bütçe uygulamasına gidileceği, kamu yönetiminde iş verimi ve etkinliği arttıran bir personel politikası izleneceği, kamu harcamalarında her düzeyde savurganlığı azaltıcı önlemler alınacağı gibi, genel nitelikte düzenlemeler de yer almaktadır.

(1) IV KP., s.264.

(2) A.e., s.276.

(3) A.e., s.271.

Para Politikası ve Parasal Araçlar:

IV. Kalkınma Planında para politikasının temel amacı ekonominin parasal arz ve talep dengesinin korunması olarak belirlenirken, bu amaca ulaşabilmek üzere para arzı büyüklüğünün reel mal ve hizmet artışı, ekonominin parasallaşma gerekleri ile yapısal nedenlerden ya da doğrudan doğruya maliyet artışlarından kaynaklanan fiyat artışları ile uyumlu bir düzeyde tutulması esas alınmıştır. (1)

IV. Plan döneminde kaynak kıtlığının en önemli sorun durumuna geldiği belirtilen planda, gerek plan-program ve projelerin finansman ve yönlendirilmesi açısından, gerekse dış ticaret ve bankacılık kesimlerinde elde edilen yüksek kârların toplum yararına ekonomiye döndürülmesi açısından büyük önem taşıdığı gerekçesiyle, para banka sisteminin denetlenmesi ve para banka sisteminin plan disiplini içine alınması üzerinde önemle durulmaktadır. (2)

Para politikası aracı olarak faiz hadlerinin tasarrufları örgütlü mali sisteme yöneltme, kalkınmanın gerektirdiği alanlarda yatırım yapmaya özendirme, fiyat artışlarını önleme gibi amaçlar arasında bir uzlaşma sağlayıcı biçimde esnek ve etkin bir araç olarak kullanılması öngörülmüştür. Ayrıca her türlü mevduat ve tahvil faizleri ile, taksitle satış yapan kurumların uyguladıkları faiz oranlarının planın öngördüğü ilkelerle uyumlu kaynak akımını sağlayacak şekilde farklılaştırılacağı belirtilmektedir.

Banka kredilerinin plan amaçlara göre kullanılmasını sağlamak üzere faiz ve reeskont farklılaştırmaları, faiz farkı iadeleri ve mevduat karşılık oranı farklılaştırmaları gibi araçların kullanılacağı planda yer almaktadır.

Kredilerin nitelik ve nicilik olarak, gelir grupları ve yörelere göre, plan amaçlarını gerçekleştirecek şekilde yönlendirilmesinde kamu ihtisas bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarının kullanılması öngörülen araçlar arasındadır.

---

(1) IVKP, s.259.

(2) A.e., s.257.

Ayrıca IV. Planda kamu bankacılığının geliştirilmesi üzerinde durulmuş, mevcut kamu bankalarının faaliyetlerin etkinleştirilmesi yanında, kamu iktisadi teşebbüsü niteliğinde bir ihracat bankası kurulması öngörülmüştür. Bu Bankanın ihracat pazarlarının sürekli olarak değerlendirilmesi, yurtdışında ihraç edilebilir mal ve hizmetlerin belirlenmesi ve üreticiler ile dış alıcılar arasındaki haberleşmenin sağlanması, ihracatçıya kısa ve orta vadeli döviz ve Türk Lirası kredisi sağlanması ihracat sigortacılığı gibi görevleri yerine getirmesi amaçlanmıştır.

Ayrıca Merkez Bankasının bankalar sistemi üzerinde etkinliğinin arttırılması için gerekli önlemlerin alınacağı belirtilmiştir.

Sermaye piyasasına ilişkin olarak, planda,

- Özel kesimde kurumsal tasarrufların arttırılmasını sağlamak üzere sermaye piyasasının geliştirileceği, gönüllü tasarrufların arttırılmasını ve taşınır değerlere yatırılmasını özendirmek için küçük tasarruf sahiplerinin hak ve çıkarlarını koruyan düzenlemelere gidileceğine değinilmektedir.

Yurt dışında çalışan işçilerin tasarruflarını Türkiye'ye getirebilmek için gerekli yasal ve örgütsel değişiklikler uygulamaya konulacak, hazine adına ve gelir kamu iktisadi teşebbüslerinde üretken yatırımların dış finansmanında kullanılmak üzere, yabancı para karşılığı tahvil çıkartılması ve

- Dayanıklı tüketim malları piyasalarında uygulanmakta olan kredili satışların iç tüketimi gereksiz ölçüde arttırması için önlemler geliştirilmesi, gibi para politikasına ilişkin diğer düzenlemeler de planda yer almaktadır.

Dışsal Politika ve Dışsal Araçlar:

IV KP'nın hazırlandığı yıl lar da daha önce de değinmiş olduğumuz gibi, ekonomi bunalım içindedir. Plan bir yıl gecikme ile uygulamaya girmiş, bu nedenle 1978 plan dışı bir yıl olmuştur.

IV. KP'nında uygulanması öngörülen dışsal politikalar, bir bakıma bunalımdan çıkış arayışlarını oluşturmaktadır.

Türkiye'nin ödemeler dengesini sorunlarının ve sınıileşme gereksiminin dış ekonomik ilişkilerden en kısa sürede ve en üst düzeyde yararlanılmasını zorunlu kıldığı belirtilen planda, uluslararası ekonomik ilişkilerin çok yönlü bir biçimde geliştirilmesi üzerinde önemle durulmaktadır.⁽¹⁾

Bu amaçla ikili ilişkilere büyük ağırlık verilmekte bölge ülkeleriyle ve gelişmekte olan ülkelerle ekonomik ilişkilerin çok yönlü olarak geliştirileceği vurgulanmaktadır. Planda Avrupa Ekonomik Topluluğu ile olan ilişkilerin, Türkiye'nin kalkınma ve sınıileşmesini engelleyici ve destekleyici yönde düzenlenebilmesi ve ilişkilerin plan hedefleri ve politikaları ile uyum içinde olmasının sağlanabilmesi için, Türkiye'nin yükümlülüklerinin bir süre dondurulacağı belirtilmektedir. Dış denge sorunlarının Türkiye'nin sanayileşme çabalarıyla olan yakın ilişkisi nedeniyle sınıileşme ve dış ticaret politikalarının birbirleriyle tutarlı ve uyumlu bir bütün olarak yürütülmesinin zorunlu olduğu öngörülmüştür.

Bu amaçla sınıileşme de, ekonominin dışa bağımlılığını azaltan yerli girdileri değerlendiren ve ulusal sanayi ara malları ve yatırım malları üretme oranını yükselten bir tutum izleneceği belirtilmektedir.

Planda yer alan Dış Ticaret Politikaları ise, bir yandan Türkiye'nin dış ödeme gücünü arttırmaya, diğer yandan döviz harcamalarında tasarruf sağlamaya ve kısıt döviz olanaklarını en etkin biçimde değerlendirmeye yöneliktir.

IV Plan döneminde öncekilere oranla daha yüksek düzeyde saptanmış bulunan ihracat hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için, önceki plan dönemlerinde uygulanmakta olan, vergi iadesi, ucuz girdi, uzun vadeli ve düşük faizli kredi, geçici ithalat kolaylıkları gibi teşvik araçları yanında ihracatta bürokratik işlemleri

---

(1) IV KP , s. 265-266.

azaltıcı, ihraç mallarının dış pazarlarda tanıtılmasını sağlayıcı, düzenlemelerde öngörülmektedir.

Döviz gelirlerinin, ekonomik faaliyetlerin öncelik ve ağırlık sırasına göre dağıtılması, döviz sıkıntısı içinde bulunan ülkenin en önemli sorunlarından biri olduğu düşüncesinden hareketle, "döviz bütçesi" veya "döviz planlaması"nın yapılacağı belirtilen planda, bu amaçla DPT, Maliye Bakanlığı ve Merkez Bankasından oluşacak sürekli bir çalışma gurubunun görevlendirilmesi öngörülmektedir. Bu grup, ekonominin genel dengesini dikkate alan çalışmalar yapacak ve tüm yatırımcı, üretici ve tüketici kuruluşların döviz isteklerinin plan ve programlardaki hedeflere ve önceliklere göre sıralayacak ve zamanlayacaktır. (1)

Yabancı sermaye ile ilgili olarak, planda, yabancı sermaye ve teknolojiden yararlanılmasının gerekli olduğu saptanan konular için, ilgili üretici yatırımcı kuruluşların yabancı firmalarla doğrudan ilişki kurmalarını kolaylaştıracağı ve bürokratik işlemlerin en aza indirilerek hızlı bir karar alınmasını sağlanabilmesi için 6224 sayılı Yabancı Sermaye yasasının uygulamaya ilişkin ilkelerine açıklık getirecek bir yönetmeliğin planla birlikte uygulamaya konulacağı belirtilmektedir. (2) Ayrıca, yabancı sermayenin, ödemeler dengesine, dışa bağımlılığın azaltılmasına ve yurtiçi tasarruf açığına olumlu katkıda bulunabilmesi için gerekli koşullar ve ilkelere de planda yer verilmektedir.

Kontrol Politikası ve Kontrol Araçları

IV. KP'da, plan dönemi içinde, fiyatlar genel düzeyinde istikrarı sağlamak ve görece fiyatlardaki çarpıklıkları önlemek amacıyla, piyasada fiyat oluşumunun denetleneceği, teknelci eğilimlerin önleneyeği belirtilmektedir. (3)

Görece fiyat yapısını ve fiyatlar genel düzeyini belirlemede büyük etkisi olan belirli sayıda temel sınaı malları fiyatlarının kamu kesiminin saptanması ve denetlenmesi öngörülmüştür.

(1) IV KP, s.267.

(2) A.e., s.270.

(3) A.e., s.278.

Birbaşka fiyat kontrol mekanizması olarak ithal malları, ön- fiyat denetim sisteminden sözedilmekte ve ticaret bakanlığınca ithalat malları önfiyat denetim sisteminin temel mallarda ve temel malların üretimi için gerekli ithalat malların da etkin bir biçimde uygulanmasının sağlanacağı belirtilmektedir.

Ayrıca planda ticaret bakanlığı ile sanayi ve teknoloji bakanlıklarının belirleyecekleri mallarda tüketiciyi korumak amacıyla kalite ve fiyat denetimi yapmalarına ve sonuçları kamuoyuna duyurmalarına yerverilmektedir.

Temel malların dağıtım aşamasında oluşan spekülâtif kârların etkin bir denetim mekanizmasıyla önleneyeğinden sözedilen planda kiraların kontrol edilmesine ilişkin yasal önlemlerin alınacağı da belirtilmiştir. (1)

Planda denetlenmesi öngörülen birbaşka unsur reklam uygulamalarıdır. Lüks mal ve hizmetlerin tüketimini kısıtlamak, tüketim kalıplarının koşullandırılmasını önlemek amacıyla reklam uygulamalarının mali, ekonomik ve yasal önlemlerle denetim altına alınacağı planda yer almaktadır. (2)

Kurumsal Yapı Değışiklikleri:

IV. Kalkınma Planının, plan dönemi içinde gerçekleştirilmesini öngördüğü temel kurumsal yapı değışikliği toprak reformudur. Tarımdaki toprak ve gelir adaletsizliğini gidererek toplumsal adaleti sağlamayı ve köylüyü topraksızlıktan kurtararak, toprağa ve daha yüksek gelire kavuştururarak ve daha bağımsızlaştırarak ekonomik olduğı kadar siyasal bakımdan da güçlendirmeyi gözeterek demokratik hukuk devleti ve Anayasa kuralları çerçevesinde etkili bir toprak reformu yasası hazırlanarak yasallaştırılacak ve toprak-insan ilişkileri yeniden düzenlemesi, IV KP'inde toprak reformuna ilişkin olarak benimsenen temel ilkelerdir. Bu amaçla öncelikle toprak dağılımının adaletsiz olduğı yörelerde toprağı kendileri işleyenlerin belirli büyüklüğün üzerindeki tarım toprakları kamulaştırılacağı planda yer almıştır. (3)

(1) IVKP, s.279.

(2) A.e., s.281.

(3) A.e., s.286-287.

5.4.3. Planda Öngörülen Amaçların Gerçekleşme Dereceleri

Dördüncü plan dönemi, ekonomide planlama olgusunun büyük ölçüde işlerliğini yitirdiği ve plan uygulaması yerine istikrar programlarının ağırlık kazandığı bir dönem olmuştur. Plan dışı bir yıl olarak geçen 1978 yılında uygulanan istikrar programının ardından, plan döneminin ilk yılı olan 1979 yılında yeni bir istikrar programı uygulamaya konmuştur. Bu program; 1980 yılında uygulamaya konan ve "24 Ocak Kararları" diye bilinen istikrar programı izlemiştir. Diğerlerinden farklı olarak 1980 istikrar programının 3 yıllık bir dönem için hazırlanmış olmasıyla (1), 1979-1983 yıllarını kapsayan dördüncü plan dönemi, ekonominin tümüyle istikrar programlarının amaçlarına göre yönlendirildiği bir dönem haline gelmiştir. Ancak 1979 programının henüz sonuçları alınmadan uygulanmasına son verilmesi nedeniyle bu dönemin, esas olarak 1980 programını uygulama dönemi olarak geçtiğini söylemek mümkündür. Bu nedenle, 1979-1983 yılları arasındaki dördüncü plan döneminin, plan amaçlarından çok 1980 istikrar programında öngörülen amaçlara ne ölçüde ulaşıldığı açısından değerlendirilmesi daha anlamlı olacaktır. Ancak bu değerlendirmeyi yapmadan önce 1980 istikrar programının amaçlarının ve bu amaçlara ulaşılmasında kullanılması öngörülen araçların incelenmesinin yararlı olacağı düşünülmüştür. Zira 24 Ocak Kararları, ekonominin sadece bunalımdan çıkışını öngören kısa dönemli bir uygulama olmamış ekonominin uzun dönemli gelişme doğrultusu da bu kararlar çerçevesinde belirlenmiştir.

1980 İstikrar Programının Amaçları-Araçları

Bu dönemde ardarda istikrar programlarının uygulamaya konmasının nedeni, ülkenin III. plan döneminin son yıllarından başlayarak içine girmiş olduğu ekonomik bunalımdır. Ekonomik bunalıma yolaçan temel faktörlerden biri, ikinci dünya savaşı sonrasında artmaya başlayan ve giderek kronikleşen dış ticaret açıklarının,

(1) 1980 İstikrar programı 3 yıllık bir dönem için hazırlanmış, ancak daha sonra bu süre 1 yıl daha uzatılmıştır. Böylece 1980-1984 dönemi temel olarak 1980 istikrar programının uygulandığı dönem olmuştur.

özellikle 1974 yılında ortaya çıkan "petrol şoku"nun ardından çok yüksek boyutlara ulaşmasıdır. Bu dönemde ithalat fiyatlarında ortaya çıkan aşırı artışlara karşın, ödemeler dengesini düzenli bir uyuma götürecektir sınırlayıcı önlemler zamanında ve kapsamlı bir biçimde alınmayarak, dış dengenin sağlanması sürekli ertelenen bir sorun olmuştur. Bu durum ise önce ülkenin döviz rezervlerinin eritilmesine, sonra da kısa vadeli dış borçların büyük oranda artmasına yolaçmıştır. Üçüncü plan döneminin son yılında dış kredi olanaklarının azalması ve deyim yerindeyse tükenme noktasına gelmesiyle, ekonomi bir döviz darboğazına girmiştir. Döviz darboğazı, girdiler ve yatırım malları açısından dışa önemli ölçüde bağlı bulunan ülkede, üretim faaliyetlerinin de darboğaza girmesine yol açmıştır. Diğer taraftan aynı dönemde fiyatlar genel seviyesi önceki dönemlere göre önemli ölçüde yükselirken, bu yükselme eğiliminin süreklilik kazanması, istikrar arayışlarına yol açan bir diğer faktör olmuştur. Ekonominin bunalıma girmesiyle, 1978-1979 yıllarında alınan istikrar önlemlerinin yetersiz kalması üzerine, ocak 1980'den başlayarak yeni bir istikrar programı uygulanmaya konmuştur. Ancak 1980 istikrar programı, yalnız bunalımdan çıkış ile ilgili değil, yeni bir ekonomik gelişme anlayışını da içermesiyle önceki istikrar programlarından önemli ölçüde ayrılmaktadır.

1980 istikrar programının temel amaçları, fiyat istikrarının sağlanması, dış dengenin sağlanması ve piyasa mekanizmasının işleyişinin restore edilerek, piyasa koşullarının etkinliği ve yaygınlığının arttırılması olarak belirlenmiştir.

Programın temel amaçları bu şekilde belirlenirken, bu amaçları gerçekleştirmek üzere, ekonomide köklü düzenlemeleri öngören bir dizi önlem yürürlüğe konmuştur.

25 Ocak 1980 tarihli resmi gazetede yer alan ve istikrar programının özünü oluşturan kararlar ana başlıklarıyla şöyledir:

a) Yeni döviz kurunun saptanması ve çoklu kur uygulamasına son verilmesi. Bu kararın yayını tarihinden itibaren Türk lirasının ABD doları karşısındaki paritesi 1\$=70 TL olarak saptanmaktadır.

b) Fiyat denetleme ve saptanmasına son verilmesi. Bakanlar Kurulunun 8/173 sayılı kararı ile fiyat kontrol komitesi kaldırılırken, 8/177 sayılı kararı ile de fiyat kontrol ve saptanmasına olanak tanıyan Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkındaki 19 sayılı karar ve yayınlanmış tüm tebliğleri yürürlükten kaldırmaktadır. Bu kararlar paralel olarak KİT'lerde fiyat tesbiti ve kontrolünü son verilmekte, ve temel mal ve kıymetlerin tanımı yeniden yapılarak, kapsamı daratılmaktadır.

c) Faiz oranlarının yeniden saptanması. Bakanlar Kurulunun 8/174 sayılı kararı ile mevduat faiz oranları yükseltilmekte ve selektif kredi uygulamasında ihracat kredilerine yönelik olarak ayrıcalıklı faiz farkı iade oranları getirilmektedir. Faizler konusundaki bu düzenleme 1 Mart 1980 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

d) İhracatın teşviki ve farklılaştırılması: Bakanlar Kurulunun 8/182, 8/175, 8/1172, 8/1173 sayılı kararları ile genel olarak ihracatın teşviki, imalatçı ihracatçıların girdi temininde gümrük muafiyetinden yararlanması ve imalatçı olmayan ihracat şirketlerinin teşvikine ilişkin düzenlemelere gidilmektedir. İhracatın teşvikine ilişkin olarak vergi iadesi oranları yükseltilerek yeniden saptanmaktadır.

e) Yabancı Sermayeyi Teşvik Çerçeve Kararı: Bakanlar Kurulunun 8/168 sayılı kararı ile yabancı sermayeye yeni olanaklar tanınmakta ve yabancı sermaye taleplerinin hızla sonuçlandırılması amacıyla bürokratik işleyiş hızlandırılmaktadır.

f) İthalatın libere edilmesi: Bakanlar Kurulunun 8/191 sayılı kararı ile yürürlüğe konan 1980 yılı ithal rejimi liberasyon listesini genişleterek ve kotaları daraltarak bu yöndeki ilk adımı atmaktadır. Ayrıca İthalden alınan damga resminin oranı yüzde 25 ten, yüzde 1'e indirilmektedir.

1980 İstikrar programı, temel olarak yukarıdaki kararlarla birlikte uygulanmaya konmuştur. Bu kararları tamamlamak üzere 1 Temmuz 1980 de faizleri serbest bırakan kararın yürürlüğe girmesi, takip eden dönemde ücret artışlarının sınırlanması amacıyla "Hakem Sistemi" geçilmesi, vergi yasalarının 1981 yılı başında çıkartılması ve nihayet 1 Mayıs 1981 tarihi itibarıyla günlük kur uygulamasına geçilmesiyle, 1980 programının kendi içindeki bütünlüğü sağlanmıştır. (1)

1980 İstikrar programının temel amaçlarından birinin fiyat istikrarının sağlanması olduğunu belirtmiştik. Enflasyonun tamamen bir talep sorunu olarak ele alındığı bu programda, enflasyonun önlenmesi için daraltıcı para ve maliye politikalarının uygulanması öngörülmüştür. Bu politikaların uygulanmasında Merkez Bankası kredilerinin kontrolü, emisyonun daraltılması, serbest bırakılan faiz hadleri ve daraltılan subvansiyon harcamaları temel araçlar olarak ele alınmıştır.

Dış dengenin sağlanmasında temel işlev ihracat artışlarına verilirken kullanılan temel araç döviz kuru olmuştur. Merkez Bankası tarafından günlük ilan edilen ve Türk lirasının gerçek değerlerinden sapmasını önlemeyi amaçlayan bir "sürekli devalüasyon" politikası ile cari işlemler açığı kontrol altına alınmak istenmiştir. Türk lirasının günlük ayarlamalarla sürekli değer kaybetmesinin yurtiçi nisbi fiyatlar yapısını ihracat lehine değiştireceği, ithal mallarının ise fiyatlarını arttırarak, döviz talebini sınırlayacağı umulmuştur. Döviz kurunun yanısıra, vergi iadesi, tavizli kredi ve ek vergi iadeleri gibi subvansiyonlarla ihracat özendirilmeye çalışılmıştır. 1980 istikrar programında, ihracatın arttırılması, sadece dış dengenin sağlanmasının temel dayanağı olarak alınmamakta, aynı zamanda ekonominin uzun dönemli büyüme ve gelişme sürecini de tamamen ihracatla ilişkili ve onunla bağımlı olarak düşünölmektedir.

---

(1) Nazif Ekzen, "1980 Stabilizasyon paketinin, 1958, 1970 ve 1978-1979 paketleri ile karşılaştırmalı analizi". ç. Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Bunalım, Yurt Yayınları, Ankara, 1984, s.169.

24 Ocak kararlarıyla birlikte, Türkiye ekonomisinin kalkınma stratejisinde değiştirilmiş ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisi, benimsenmiştir. Bu tercih, ileride ele alacağımız VKP'de açıkça ortaya konmaktadır.

1980 istikrar programının bir diğer amacı da piyasa ekonomisi koşullarına etkinlik ve yaygınlık kazandırılmasıdır. Bu amaç çeşitli göstergelere farklı belirlenme düzeyleri sağlanarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Programın temel araçları olan döviz kurunun ve faiz haddinin belirlenmesinde, tüm idari kararların kaldırıldığı ve işlerliğin piyasa güçlerine, bir başka deyişle fiyat mekanizmasına bırakıldığı, kararları açıklayan düzenlemelerde açıkça belirtilmiştir. Programın, fiyat tesbiti ve denetlenmesine olanak tanıyan Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkındaki 19 sayılı kararı kaldırması ve KİT fiyatlarının belirlenmesini serbest bırakmasıyla, döviz ve para piyasasında olduğu gibi mal piyasasında da işlerlik fiyat mekanizmasına bırakılmaktadır. Ekonomide kamu kesiminin faaliyet alanının daraltılması, özel kesimin daha ağırlıklı sektör haline gelmesi girişimlerinde, esasta piyasa ekonomisi koşullarını sağlamaya yönelik uygulamalardır.

Yukarıda 1980 istikrar programının amaçlarını ve araçlarını genel olarak özetlemiş bulunuyoruz. Görüldüğü gibi 1980 istikrar programıyla birlikte ulaşılmak istenen amaçlar arasındaki öncelik sıralaması, önemli ölçüde değişmiş ve fiyat istikrarının sağlanması ile dış denge temel amaçlar haline gelmiştir. Böylece IV KP'nin temel amaçları olan ekonomik büyüme ve sanayileşme yanında, istihdamın arttırılması, gelir dağılımının iyileştirilmesi gibi iç denge amaçları da önem ve önceliğini yitiren amaçlar haline gelmiştir. Aşağıda; 1979-1983 dönemi, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi 1980 istikrar programının iki temel amacı olan fiyat istikrari ve dış denge açısından değerlendirilecek ancak bunun yanında program amaçları arasında yer almamasına rağmen bu dönemde GSMH ve temel sektörlerin büyüme hızları ile istihdam alanında ortaya çıkan gelişmeler incelenecektir.

Büyüme Hızı:

Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi 1980 istikrar programı döneminde ekonomik büyüme amacı, önem ve önceliğini kaybetmiştir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, bu dönemde gerçekleşen GSMH yıllık yarıtlık hızı, planla dönemin en düşük büyüme hızı olmuştur. 1980 istikrar programı uygulaması dışında kalan 1979 yılı büyüme hızı rakamlarının, değerlendirmeye katılmaması bu sonucu değiştirmemektedir.

TABLO 18

GSMH ve Sektörel Büyüme Hızları (1979-1983)

	<u>1979</u>	<u>1980</u>	<u>1981</u>	<u>1982(x)</u>	<u>1983(x)</u>	<u>1979-1983</u>	<u>PlanHedefi</u>	<u>P/6</u>
Tarım	2,8	1,7	0,1	6,4	-0,3	2,1	5,3	0,39
Sanayi	-5,6	-5,9	7,2	4,6	7,6	1,5	9,9	0,15
Hizmetler	0,2	-0,2	4,8	3,3	4,0	2,2	8,5	0,25
GSMH	-0,4	-1,1	4,1	4,6	3,2	2,0	8,0	0,25

Kaynak: II KP. s. 206; Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor 1982, s.4., 1983, s.4., 1984, s.4.

Fiyat İstikrarı

1980 istikrar programının temel amaçlarından birinin fiyat artışlarının azaltılması olduğunu belirtmiştik. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, bu dönemde bu amaca bir dereceye kadar ulaşılmıştır. Programın ilk uygulama yılında kamu üretimi olan mal ve hizmet fiyatlarına yapılan yüksek oranlı zamlar sonucu, fiyat artış oranı savaş sonrası dönemde görülmemiş bir düzeye ulaşarak % 107,2 olmuştur. Toptan eşya fiyatları endeksindeki bu sıçramadan sonra fiyat artış hızı hafifleyerek 1981 de % 36,8 1982 de % 25,2 düzeyine indirilmiştir. Tamamen bertaraf edilmese dahi kontrol altına alındığı izlenimi veren fiyat artışları 1983 yılında yeniden hızlanarak % 35,6 olmuştur.

TABLO 19

Fiyatlar Genel Seviyesindeki Değişmeler
Toptan Eşya Fiyatları Genel Endeksi (1963 100)

<u>Yıllar</u>	<u>Yıllık Artış Hızı (%)</u>
1979	63,9
1980	107,2
1981	36,8
1982	25,2
1983	35,6
1979-1983 Ort.	53,7

Kaynak: Maliye Bakanlığı,
1984, s.106.

Yıllık Ekonomik Rapor,

Fiyat artış hızında görece bir azalma sağlanmış olmasına rağmen 1979-1983 dönemi ortalama fiyat artış hızı % 53,7 oranındadır. Bu oranın III Plan döneminde % 19,8 olduğu hatırlanırsa, fiyat artışlarının alınan bütün önlemlere rağmen, sürdüğünü göstermektedir.

İstihdam

1980 istikrar programında istihdam artışının sağlanması ve işsizliğin azaltılması gibi bir amaç yer almamış bu amacı gerçekleştirmeye yönelik önlemlere yer verilmemiş olmasına rağmen, bu anlayışın, işsizliği bir sorun olmaktan çıkarmadığı açıktır.

Aşağı tablodan görüldüğü gibi 1979-1983 döneminde işsizlik oranı % 14,1 den % 16,1 e yükselmiştir. Bu dönemde işgücü arzındaki artışın 895 bin kişi olmasına karşı, yaratılan istihdam artışı ancak 338 bin kişi olmuştur. IV KP'nin aynı dönem için 1,5 milyon kişilik ek istihdam yaratılmasını hedef aldığı hatırlanacak olursa, plan hedeflerinin ne ölçüde gerisinde kalınmış olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

TABLO 20

Emek Piyasası (1979-1983)		(Bin kişi)
Sivil İşgücü Arzı	16.878	17.773
Sivil İşgücü Talebi	15.238	15.576.7
Tarım Dışı İşgücü Fazlası	1.640	2.106.3
Tarımsal İşgücü Fazlası	700	665
Toplam Yurtiçi İşgücü Fazla	340	2.861.3
İşsizlik Oranı	14,1	16,1

Kaynak: Maliye Bakanlığı , Yıllık Ekonomik Rapor, 1982, s.139
1984, s.139

Dış Denge

1980 İstikrar programının fiyat istikrarı yanında, diğer temel amacı da dış denge olmuştur. Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi, dış dengenin sağlanmasında temel işlev ihracatın arttırılmasına verilmiş, sürekli devalüasyon politikası yanında çeşitli teşvik önlemleriyle ihracat arttırılmaya çalışılmıştır.

Bu döneme programın özellikle ağırlık verdiği ihracat açısından bakılacak olursa, önemli bir başarının sağlanmış olduğu görülmektedir. Gerçekten bu dönemde ihracat % 108 oranında bir artış göstererek, 1979 yılında 2.261 milyar dolar iken, 1983 yılında 5.728 milyar dolar olmuştur. Ancak dış denge konusunda istikrar programının ulaştığı noktanın salt ihracat açısından değerlendirilmesi yanıltıcı olmaktadır. Konuya bütünüyle ödemeler bilançosu düzeyinde bakıldığında, istikrar programının dış denge konusunda önemli bir başarı sağlayamamış olduğu ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki tablodan görüldüğü gibi, istikrar programının özellikle ikinci ve üçüncü yıllarında ihracatta hızlı bir artış (% 28 ve % 61 oranlarında) söz konusudur. Ancak ihracattaki artış dış dengeyi sağlayamamış ve dış ticaret dengesi ve cari işlemler dengesi, önceki dönemlere göre daha da bozulmuştur. İstikrar programının ilk yılında dış ticaret açığı ilk kez 5 milyar dolar düzeyine yükselmiş, cari işlemler açığı da 3 milyar dolar olmuştur.

1982 de ithalatta meydana gelen duraklama nedeniyle kontrol altına alınabilen dış ticaret açığı ve cari işlemler açığı, 1983 de bu kez ihracatın % 0,3 oranında gerilemesi ve işçi dövizlerinin azalması nedeniyle tekrar artmıştır.

TABLO 21

Dış Ticaret ve Cari İşlemler Dengesi (1979-1983) Milyar

	<u>1979</u>	<u>1980</u>	<u>1981</u>	<u>1982</u>	<u>1983</u>	<u>1979-1983</u>
İthalat	-5.069	-7.909	-8.933	-8.842	-9.235	-39.988
İhracat	2.261	2.910	4.703	5.746	5.728	21.348
Dış Ticaret Dengesi	-2.208	-4.999	-4.231	-3.096	-3.507	-18.041
İşçi döv.	1.694	2.071	2.490	2.187	1.554	9.996
Faiz Öd.	-546	-668	-1.193	-1.465	-1.349	-5.221
Diğer Ge.	541	483	949	1.209	1.181	4.343
Cari İşlemler dengesi	-1.119	-3.113	-1.984	-1.166	-2.141	-16.905

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor, 1984, s.43 de yer alan tablodan yararlanarak düzenlenmiştir.

İstikrar döneminde dış dengedeki gelişmelere kümülatif olarak baktığımızda, 1979-1983 döneminde dış ticaret açığı toplamının 18.041 milyar dolar, cari işlemler açığı toplamının ise 16.905 milyar dolar olduğu görülmektedir. Bu rakamları önceki plan dönemleriyle karşılaştırdığımızda, en büyük dış açıkların istikrar programı döneminde ortaya çıkmış olduğu anlaşılmaktadır. Burada değinilmesi gereken bir başka konu da bu dönemde ülkenin dış ticaret hadlarında meydana gelen kötüleşmedir. Aşağıdaki tablodan görüleceği gibi Türkiye özellikle son yıllarda dış ticaret hadleri yoluyla önemli kaynak kaybına uğramaktadır. Daha somut bir anlatımla Türkiye'de 1973 yılında 100 birim ihraç malı, 100 birim

ithal malı ile değişilirken, 1982 de aynı miktarda ihrac malı 50 birim ithal malı ile, 1983 yılında ise 44 birim ithal malı ile değişilmektedir. Bu dönemde uygulanan sürekli devalüasyon politikası, ülkenin daha fazla miktarda malı daha ucuz satmasına neden olmuş ve uluslararası ticaret ülkeyi yoksullaştırıcı yönde rol oynamıştır.

TABLO 22

Dış Ticaret Miktar ve Fiyat Endeksleri (1973=100)

<u>Endeksler</u>	<u>1979</u>	<u>1980</u>	<u>1981</u>	<u>1982</u>	<u>1983</u>
Ihracat Fiyat E.	182.4	215.8	191.3	178.9	166.0
İthalat Fiyat E.	247.5	379.2	367.3	360.3	375.0
Dış Ticaret H.	73.7	56.9	52.1	49.7	44.3
Ihracat Miktar E.	85.5	84.8	136.7	165.1	180.0
İthalat Miktar E.	84.4	96.8	116.8	119.8	121.0

Kaynak: DİE 1982-1983 Aylık İstatistik Bültenler

5.4.4. Değerlendirme

1979-1983 dönemi ekonominin plan amaçları yerine, istikrar programlarının amaçlarına göre yönlendirildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemi 1980 İstikrar Programının temel amaçlarından biri olan fiyat istikrarı açısından değerlendirdiğimizde, fiyat artışlarının yine önceki plan dönemlerinde gerçekteşen fiyat artış hızının üstünde olmasına karşın, belli ölçüde kontrol altına alındığı görülmektedir. Ancak aynı şeyi dış denge amacı açısından söylemek mümkün olamamaktadır. Bu dönemde büyük çabalarla gerçekteştirilen ihracat artışlarına rağmen dış dengenin sağlanması mümkün olmamış gerek dış ticaret açıkları, gerekse cari işlemler açıkları artmaya devam etmiştir. Ayrıca bu dönemde sürekli kötüleşen dış ticaret hadleri yoluyla ülkenin önemli ölçüde kaynak kaybına uğradığı görülmektedir.

5.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Amaçları ve Temel Politikaları

5.5.1. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planının İçsel ve Dışsal Amaçları

Türkiye, 1985 yılından itibaren beşinci plan dönemine girmektedir. VKP'nin 1984 yılında uygulamaya konması gerekirken, ülkenin içinde bulunduğu siyasal koşullar nedeni ile, bir yıl ertelenmiş ve 1985-1989 yılları arasındaki dönemi kapsam üzere hazırlanmıştır. VKP'nin içsel ve dışsal amaçları genel olarak incelendiğinde, planın 1980 yılından bu yana uygulanmakta olan istikrar programının bir devamı olduğu görülmektedir. Temel amaçlarını, dış ödemeler açığını kapatmak, fiyat istikrarını sağlamak ve piyasa mekanizmasının işleyişini restore etmek şeklinde özetleyebileceğimiz 24 Ocak Kararlarının bir başka deyişle 1980 İstikrar Programının daha sonra bir hükümet programı haline dönüşmesi ve VKP'nin bu hükümetçe hazırlanmış olması, doğal olarak plan amaçlarının da bu çerçevede belirlenmesine yol açmıştır.

VKP'nin amaçlarını incelediğimizde, birinci sırada yer alan amacın, ihracatın arttırılması olduğu görülmektedir.⁽¹⁾ Ekonomik ve toplumsal gelişmenin tüm değişkenleri yılda % 10,3 dolayında artması beklenen ihracata göre belirlenmiştir. Plan döneminde ithalatın da % 8,22 oranında yıllık artışıyla dış ticaret ve cari işlemler açığının kapatılmasına çalışılacaktır. Ekonominin üretim yapısının, ülkenin ihracatını arttırmak amacına yönelik olarak değiştirilmesinin öngörüldüğü⁽²⁾ VKP 24 Ocak "Anlayışı"na uyarak ekonomik gelişmeyi dış ticaret eksenine dayandırmaktadır. Böylece VKP, önceki planlarda benimsenmiş olan ve sanayileşmeyle ekonomik gelişmeyi eşanlı olarak ele alan egemen görüşün terk edilmekte olduğu ve gelişme sürecinin dış ticarete ve özellikle ihracata bağımlı bir çerçevede algılandığı izlenimini vermektedir.

(1) VKP İç. Resmi Gazete, Sayı: 18467, (23 Temmuz 1984) s.1.
Bundan sonra bu kaynağa yapılacak atıflar VKP şeklinde olacaktır

(2) A.Ş. , s.10.

Planın ikinci sırada yer alan amacı, enflasyonun kontrol altında tutulması, veya aynı anlama gelmek üzere fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Ekonomik büyümenin, önceki planlardan farklı olarak temel amaçlar içinde yer almadığı VKP'nin plan dönemi için öngörülen büyüme hızları da önceki planlara göre oldukça düşük oranlardadır. 5 yıllık dönem için, GSMH'nin yıllık ortalama artış hızının % 6,2 olması öngörüldükçe, hedeflenen sektörel büyüme hızları ise, tarım, sanayi ve hizmetler sektörleri için sırasıyla % 3,6, % 7,5 ve % 6,4'dür. (1)

Ekonominin işleyişinin ekonomik kurallar içinde düzenlenmesi, bir başka deyişle serbest piyasa ekonomisi koşullarının egemen kılınması, amaç sıralamasında üçüncü sırada yer almaktadır. Bu temel amaçlar dışında planda yer verilen bir başka amaç da işsizlik oranının düşürülmesidir. Ancak bu konuda VKP'nin önceki planlardan ayrıldığı önemli bir nokta, plan dönemi içinde işsiz sayısının azaltılmasının amaçlanmamasıdır. Plan bugünkü işsiz kitlesini hemen hemen aynı düzeyde korumayı, ancak nüfus artış hızının azalması vb. değişimler sonucu işsiz sayısını değil, işsizlik oranını geriletmeyi hedeflemektedir. (2) Plan dönemi içinde 1,5 milyon kişilik yeni istihdam artışının yaratılmasıyla, işsizlik oranının 1984 yılında % 16,5'ten, 1989 yılında % 13,9'a düşürülmesi hedeflenmiştir. İşsizlik oranının geriletilmesi ise planda, ekonominin dışa açılması ve ülkenin kaynak dağılımına uygun düşen iş kollarının gelişimi yanında gerçekçi fiyat politikasının uygulanmasına bağlanmaktadır. (3) Burada ifade edilmek istenen, plan dönemi içinde emek faktörünün fiyatının düşük sermaye faktörünün fiyatının ise pahalı hale getirilmesiyle emek-yoğun dallarda üretimin yoğunlaşmasının sağlanmasıdır. Planın istihdam konusunda getirdiği bu çözüm, 24 Ocak Kararlarının felsefesine uygun bir çözümdür. Ekonominin dış rekabete açılması

---

(1) VKP, s.3.

(2) A.e., s.87.

(3) A.e., s.90.

ve karşılaştırmalı üstünlüğü sahip olunan alanlarda üretimin yoğunlaştırılması, 24 Ocak Kararları'nın ve dolayısıyla VKP'nin nihai amacı haline gelmiştir.

Planda gelir dağılımının düşük gelirli gruplar lehine değiştirilmesinin de amaçlanmasına karşın, bu konuda planın bir başka bölümünde, "çalışanların reel ücretlerinin gerilememesi esastır" denilerek, çalışanların gelirlerinin arttırılmasının değil ancak ücretlerin satınalma gücünün bugünkü seviyesinin korunmasının amaçlandığı açıkça ortaya konmaktadır. (1)

VKP'nin önceki planlardan önemli ölçüde ayrıldığı bir başka nokta da, planın sanayileşme konusuna yaklaşımıdır. VKP, sınıai üretimin payının yükseltilmesini amaçlamakla birlikte, bu artışın esas olarak ihracatın gelişimini teşvik edecek biçimde olmasını öngörmektedir. (2) Planda dışa açılma sürecinin hızlandırılması ve kurulu sanayilerin bu sürece uyum göstermesi zorunluluğu özellikle vurgulanmaktadır. Dışa açılma ve ihracatı geliştirme, Türkiye'yi karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu kabul edilen gıda, dokuma, giyim, deri mamulleri vb. hafif sanayi dallarına yöneltilmektedir. Nitekim imalat sanayi ürünleri içindeki artışın kabaca % 65 i yukarıda sayılan üç sektörden beklenmektedir. (3)

Diğer taraftan, planda imalat sanayiindeki gelişmenin niteliği ile ilgili olarak seçilen hedefler ve değinilen noktalar, planın yapısal değişme kaygısının olmadığını ortaya koymaktadır. Sayılarla örnek vermek gerekirse, 1984 de toplam imalat sanayi üretiminin % 45,7 sini oluşturan tüketim malı sanayilerinin payı 1989 yılında ancak % 44,0 a düşebilecek, aramalarının üretimdeki payı hemen hemen aynı kalacak (1984 de % 40,86-1989 da % 40,99), yatırım mallarının payı ise, % 13,4 den ancak % 15 oranına yükselebilecektir. (4)

---

(1) VKP, s.92.

(2) A.e., s.1.

(3) A.e., s.12.

(4) A.e.s.45.

İmalat sanayi yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı ise, % 20,9 olarak ve son dört plandaki en düşük seviyede belirlenmiştir. Sanayiın ekonominin sürükleyici sektörü olmasının öngörüldüğü İIKP'nında toplam sabit sermaye yatırımlarının % 22,4 ünün, İİIKP'nında ise % 31,1 inin imalat sanayiine yapılması planlanmış, gerçekleştirmeler sırasıyla % 26,8 ve % 28,2 olmuştur. (1) Ekonomik bunalım yıllarında uygulamaya konan ve uygulanamayan İVKP'ında toplam yatırımlar içinde imalat sanayiın payının % 27,4 olması öngörülmüş, gerçekleşme ise tüm olumsuzluklara karşın, % 23,4 düzeyinde olmuştur. (2)

İmalat sanayi sektörlerinin hemen hepsinde, dış rekabete açık, ekonomik ölçekte faaliyet gösteren, fiyat ve kalite yönünden uluslararası standartlar da üretim yapan tesislerden söz edilmesine karşılık, bu genel ilkelerin özellikle yatırım malları sanayilerine nasıl uygulanacağı planda belirsiz kalmaktadır.

5.5.2. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Temel Politikaları

Maliye Politikası ve Mali Araçlar

Beşinci plan döneminde uygulanacak maliye politikasının temel amaçları, iktisadi ve sosyal gelişmeyi artıran oranlarda iç tasarruflara dayandırmak ve tabii ve beşeri kaynaklarımızı en etkin ve verimli bir şekilde kullanmak olarak belirlenmiştir. (3)

Ekonominin iç tasarruf seviyesinin yükseltilmesinde kamu kesiminin etkin bir şekilde katkıda bulunacağı belirtilen planda, kamu tüketim miktarlarının belirlenen seviyede tutulması ve verimsiz istihdam artışından kaçınılması öngörülmektedir.

Bu amaçla, kamu hizmetlerinin her kademesinde israfın önlenmesi ve tasarrufa riayet edileceği, yeni subvansiyon harcamalarından kaçınılarak, halen mevcut olanlarında zaman içinde azaltılarak, kaldırılacağı planda yer almaktadır.

(1) İVKP, s.34.

(2) A.e., s.215. Maliye Bakanlığı Yıllık Ekonomik Rapor, 1983 s.6, 1984 s.4.

(3) VKP, s 23.

Vergilerden; kurumlaşmayı, tasarrufları ve yatırımları teşvik edecek bir araç olarak yararlanılacağı belirtilen planda, vergi idaresinin reorganizasyonu ve vergi sisteminin sadeleştirilmesi gibi düzenlemeler öngörülmektedir. Ayrıca katma değer vergisine geçilmesi ve vergi sisteminde imkanların ölçüsünde değer esasına geçilmesi gibi düzenlemeler, V K P' da da yer almıştır.

Kamu iktisadi teşebbüsleri yatırımlarının enerji, madencilik, ulaştırma ve haberleşme sektörleri üzerinde yoğunlaşması ve özel sektörün yeterli olduğu alanda yeni yatırımlardan kaçınılması, bu teşebbüslere bağlı bazı işletmelerin hisse senetleri yoluyla halka açılmasının sağlanması, planda KİT'lere ilişkin olarak yer alan temel düzenlemelerdir. (1)

V K P' da destekleme alımlarına da yer verilmekte, tarımsal üretim ve gelirlerde istikrarı korumak, pazarlama kolaylıkları sağlamak, ekilebilir arazinin özelliklerine ve iç ve dış talebe uygun bir üretim yapısı içinde verimliliği arttırmak üzere destekleme alımlarının sürdürüleceği belirtilerek, bu alımların enflasyonist baskı yaratmayacak şekilde uygulanacağı vurgulanmaktadır. (2)

Para Politikası ve Parasal Araçlar

V K P' da, plan dönemi içinde uygulanacak para politikasına ilişkin olarak, ekonomide reel büyümenin ve konjonktürel değişmelerin gerektirdiği likidite ihtiyacını karşılayacak ve ekonomide enflasyonist talep baskısına neden olmayacak bir para politikası uygulanacağı belirtilmektedir. (3)

Planda yer alan başlıca para politikası araçları faiz hadleri, açık piyasa işlemleri, reeskont oranları, mevduat munzam karşılıkları, disponibilitate oranlarıdır.

Faiz hadlerinden ekonomide mali tasarrufların arttırılması ve bu tasarrufların enflasyona karşı korunması yanında kaynakların etkin dağılımı ve kullanımında da etkin bir araç olarak yararlanılacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca, kamu kesimince ihraç edilecek

---

(1) VKP, s.24.

(2) A.e.ş.25.

(3) A.e., s.23.

menkul değerlerin faizlerinin de, özel kesimin menkul değer ihracında ve bankaların mevduat kabulünde uygulayacakları faiz oranlarını yönlendirecek, ve ekonomideki likiditeyi kontrol edecek şekilde tesbit edileceği planda yer almıştır.

Ekonomideki likiditenin kontrol edilmesine yönelik olarak kullanılacağı belirtilen diğer araçlar, mevduat munzam karşılıkları, disponibiliteler oranları ve reeskont oranlarıdır. Reeskont oranlarının aynı zamanda banka sistemi kaynaklarının plan öncelikleri doğrultusunda yönlendirilmesi amacıyla da kullanılması öngörülmüştür.

Tercihli kredi sisteminin tedricen genel sisteme entegre edilmesi ve bu krediler için uygulanan faiz hadlerinin istisnai haller dışında enflasyon oranının altında kalmamasının sağlanması ve mevduat faiziyle kredi faizi arasındaki farkın azaltılmasını sağlayacak tedbirlerin alınması, kredi sistemine ilişkin olarak yeralan temel düzenlemelerdir. Bunun yanında, orta ve uzun vadeli kredi uygulamalarının yaygınlaştırılacağı, Ziraat Bankasının zirai krediler ve tarıma dayalı sanayi teşebbüsleri için yeterli kaynak ayıracağı, Halk Bankasının kredi imkanlarının geliştirilerek, bu bankanın öncelikle küçük sanayi işletmeleri ve esnaf ve sanatkarın kredi gereksiniminin karşılanması sağlanacağı belirtilmektedir. Sınai mülkiyeti geniş kitlelere yayarak gelir dağılımını daha adil bir hale getirme ve işletmelerin mali bünyelerini güçlendirmek üzere, sermaye piyasasının gelişmesini orta vadeli bir program içinde hızlandırılması da planda para politikası uygulamaları içinde yer almaktadır.

Dışsal Politika ve Dışsal Araçlar

Beşinci kalkınma planının amaçları arasında yeralan ihracatın arttırılması, doğal olarak, plan dönemi içinde uygulanacak dışsal politikalarında temel amacı olarak, planda yer almaktadır.

Ihracatın arttırılması amacıyla, ekonominin üretim yapısının, ekonominin ulaştığı gelişme seviyesi ve imkanları ile orantılı bir ihracat miktarını gerçekleştirecek şekilde değiştirilmesi gibi köklü düzenlemelerin öngörüldüğü V K P ' nında diğer planlardan

farklı olarak, döviz kurunun-da bu amacın gerçekleştirilmesinde etkin bir araç olarak kullanılacağı yer almıştır.

VKP'nında döviz kuru politikasının dış rekabet gücünü ve rasyonel bir teşvik sistemini sağlayacak biçimde yürütüleceği belirtilerek plan dönemi için serbest döviz kuru sistemine geçilmesi öngörülmektedir. (1) Planda ayrıca, ihraç ürünlerinin coğrafi açıdan uzak bulunan pazarlarda tanıtımı, potansiyel pazarların değerlendirilmesi gibi konularda ihracatçılara gerekli desteğin sağlanması ve potansiyel ihraç gücü olan malların teşvik tedbirleri ile rekabet gücüne kavuşturulması gibi, önceki planlarda yer alan düzenlemelere yer verilmiştir.

Beşinci kalkınma planının daha önce incelemiş bulunduğumuz kalkınma planlarından önemli bir farkı da dışsal bir araç olarak miktar sınırlamalarına bir başka deyişle kotalara yer vermemiş olmasıdır. Hatırlanacağı gibi , döviz gelirlerinin arttırılması yanında, mevcut dövizlerin en etkin şekilde kullanılması önceki planda yer almış bulunan dışsal politikaların temel amaçları arasında idi. Bunu sağlayabilmek için ithalat planlaması veya döviz planlaması gibi düzenlemelere başvurulurken, kota uygulamasından da geniş ölçüde yararlanılmaktaydı. Beşinci Kalkınma Planında ise, ithalatta liberasyon politikasının sürdürüleceği belirtilmektedir. (2) İthalatın serbestleştirilmesinin, yurtiçi ekonomide fiyat istikrarının sağlanmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Yeni kurulacak sanayilerin ancak gerekli hallerde ve belli bir süre makul oranlarda korunması, uzun bir süreden beri korunmakta olan sanayilerin ise, rekabete açılması bir başka deyişle bu sanayilere gümrük vergileriyle sağlanan korumanın kaldırılması, planda yer almıştır.

Yabancı sermayenin teşvikine ilişkin olarak genelde önceki planlarda da yer alan düzenlemeler yanında, serbest bölge uygulamasına da yer verilen VKP'nında, serbest bölgelerin geliştirilmesi

---

(1) V K P , s.21.

(2) İthalatta kota uygulaması, 1981 ithalat rejimiyle kaldırılmış, kota listesindeki malları liberasyon listelerine dahil edilmiştir.

yoluyla yurtiçindeki ithal mallarının stok seviyelerinin düşürülmesine, transit ticaretin ve bu bölgelerden yapılacak ihracatın arttırılmasına çalışılacağı belirtilmiştir.

Türkiye-AET ilişkilerinin ise, ekonominin dışa açılma politikasına uygun olarak, yeni baştan düzenlenmesi, plan dönemi içinde AET ile ekonomik bütünleşme konusunda gerekli adım atılması öngörülmektedir.

Kurumsal Yapı Değişiklikleri

Beşinci kalkınma planında uygulanması öngörülen temel kurumsal yapı değişikliği, ekonomik karar mekanizmasında serbest piyasa ekonomisi koşullarının egemen olması bir başka deyişle ekonominin işleyişinin ekonomik kurallar içinde düzenlenmesidir. Bu yaklaşım bir yandan ekonomide fiyatlama sürecinin piyasa koşullarına bırakılmasını öngörürken, diğer taraftan genel olarak kamu kesiminin, özelde de KİT'lerin faaliyetlerinin sınırlandırılmasını öngörmektedir. Bu yaklaşımın dayandığı varsayımı, kamu kesiminin daha fazla genişlememesi ve giderek etkinliğini yitirmesi sonucu, özel kesimin daha hızla gelişeceği.

Kamu iktisadi teşebbüslerinin yatırımlarının enerji, ulaştırma, haberleşme gibi altyapı yatırımlarıyla sınırlandırılması, özel sektörün yeterli olduğu alanlarda yeni yatırımlara girmemesi, ve bunların hisse senetleri satışı yoluyla halka açılmasının sağlanması gibi planda yer alan düzenlemeler, ekonomide kamu kesiminin payının azaltılmasına yönelik olarak düşünülen önlemlerdir.

Ekonomide fiyatların oluşumunun piyasa koşullarına göre bir başka deyişle arz-talep ilişkisine bağlı olarak belirlenmesi ve tüm fiyat kontrol ve denetimlerinin kaldırılması yaklaşımının bir yansıması da döviz kurunun belirlenmesi üzerinde görülmektedir. Plan dönemi içinde döviz kurunun döviz arz ve talebine göre belirleneceği, serbest döviz kuru sistemine geçilmesi öngörülmektedir.

5.6. Kalkınma Planlarının Amaç-Araç Yönünden Değerlendirilmesi

Türkiye ekonomisinin içsel ve dışsal amaçlarını ve bu amaçlara ulaşabilmek için kullanılması öngörülen temel politikaları, kalkınma planları çerçevesinde incelemiş bulunuyoruz. 1963 yılından itibaren planlı kalkınma dönemine giren ülkemizde, 1963-1984 yılları arasında iki perspektif plan, beş tane beş yıllık kalkınma planı ve 21 tane de yıllık program hazırlanmış bulunmaktadır. Bu bölümde perspektif planları ve yıllık programları konumuz dışında bırakarak, beş yıllık kalkınma planlarının planlarda yer verilen içsel ve dışsal amaçlar ve uygulamada seçilen araçlar arasından da değerlendirilmesi ve aralarındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya konması amaçlanmaktadır.

Kalkınma planlarını genel olarak ele aldığımızda, ilk dört beşyillik kalkınma planının amaçları ve amaçlararası öncelik sıralaması açısından, önemli ölçüde benzerliğin olduğunu söylemek mümkündür. Planlarda amaçlar açısından söz konusu olan bu benzerliğin, uygulanması öngörülen araçlara da yansıdığı ve planlarda yer alan araçların adeta genekselleşmiş bir nitelik kazandığı görülmektedir.

Dört planda da iç denge amaçlarına öncelik verilirken, dış denge amacı hep fedakarlık edilen ve ancak uzun sürede gerçekleştirilebilecek bir amaç olarak ele alınmıştır. Dış dengenin sağlanmasının, ancak planlarda öngörülen şekilde sanayileşmenin gerçekleşmesiyle mümkün olabileceği düşünülmüştür. Bu yaklaşım özünde doğru olmakla birlikte, öngörülen sanayi yapısının bir türlü gerçekleştirilememesi ve sanayiinin girdi ve yatırım malları açısından dışa bağımlılığının azaltılamaması nedeniyle, yıldan yıla artan dış açıklar, dış borçlanmayla finanse edilmiş ve sonunda dış borçlanma olanaklarının tükenmesiyle, ekonomi büyük bir bunalıma girmiştir. Ekonominin bunalıma girdiği ve bunalımdan çıkışı amaçlayan istikrar programlarının ardarda uygulamaya konduğu 1978-1983 dönemi, Türkiye'nin içsel ve dışsal amaçları arasındaki öncelik sıralaması açısından olduğu kadar, öngörülen amaçları gerçekleştirmeye yönelik olarak kullanılan politika araçları açısından da daha önceki plan dönemlerinden büyük ölçüde ayrılmaktadır.

Bu dönemde dış denge amacı ön plana çıkarken, bunun yanında fiyat istikrarının sağlanması da temel amaçlardan biri haline gelmiştir. Bu amaçları gerçekleştirmek üzere, faiz hadlerinin serbest bırakılması, fiyat kontrollerinin kaldırılması, döviz kurlarının günlük belirlenmesi, subvansiyonların kaldırılması serbest bölgelerin geliştirilmesi gibi, önceki planlarda yer almayan politika önlemleri uygulamaya konarken, planlarda yer aldığından çok daha geniş kapsamlı olarak ihracat teşvik edilmiştir. Amaçlar arası öncelik sıralamasında dış denge ve fiyat istikrarı amaçlarının ağırlık kazanması ve alınan bütün önlemlerin bu iki amaçla yönelik olması, bu kez de ekonomik büyüme, sanayileşme ve istihdam artışı amaçlarının geri plana atılmasına yol açmıştır. 1985-1989 yılları arasındaki dönemi kapsayan VKP da aynı anlayış içinde hazırlanmış ve planın temel amaçları olarak; ihracatın arttırılması ve fiyat istikrarı benimsenmiştir. Ancak ihracatın arttırılmasının aynı zamanda bir kalkınma stratejisi olarak benimsenmiş olması, zorunlu olarak bu amacın temel amaç haline gelmesine yol açmıştır.

Yukardaki açıklamalarımızı şöyle özetleyebiliriz: Türkiye'nin içsel ve dışsal amaçları kalkınma planları çerçevesinde incelendiğinde, ilk dört kalkınma planında iç denge amaçlarına öncelik verildiği, dış denge amacının ise içsel dengelerin gerçekleşmesi ile ve ancak uzun dönemde varılabilecek bir amaç olarak ele alınmaya gözlenmektedir. Ancak bu dönemde dış denge amacının geri plana atılmış olması nedeniyle büyüyen dış açıklar, sonuçta iç denge amaçlarına ulaşılmasını da engelleyici boyutlara ulaşmıştır. 1980 İstikrar Programı uygulamasıyla başlayan dönemde ise dış denge amacı ağırlık kazanırken, bunun yanında fiyat istikrarı da temel amaçlardan biri olmuş, ekonomik büyüme, sanayileşme, istihdam artışı gibi iç denge amaçları önem ve önceliğini kaybetmiştir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Akgüç, Öztin.

"Verginin Dış Ticarete Etkisi "Maliye Hesap Uzmanları Derneği tarafından düzenlenen "Verginin Ekonomik ve Sosyal Etkileri" panelinde sunulan tebliğ, İstanbul 1980, (Teksir).

Alexander, Sidney S.

"Effects of Devaluation: A Simplified Synthesis of Elasticities and Absorbtion Approaches", American Economic Review, Vol. XLIX, No.1, (March 1969).

.....

"Effects of Devaluation on a Trade Balance Readings in International Economics, ed. Richard E.Caves and Harry G.Johnson, George Allen and Unwin Ltd., London, 1968.

Alkin, Erdoğan.

"Uluslararası Ekonomik İlişkiler", İÜİF Yayınları, İstanbul, 1978.

.....

"Gelir ve Büyüme Teorisi", İÜİF Yayını, İstanbul, 1981.

Argy, Victor.

"Monetary Policies and Internal and External Balance" IMF Staff Papers, Vol. 18 (November, 1971).

Degnes, E. and Kindleberger, C.

"The Machanism for Adjustment in International Payments", American Economic Review, Vol. XLII, (March, 1952).

Devlet Planlama Teşkilatı.

Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl, 1963-1967 Ankara, 1963.

.....

Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl, 1968-1972 Ankara, 1967.

.....

Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl, 1973-1977, Ankara, 1973.

Devlet Planlama Teşkilatı.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
1979-1983, Ankara, 1979.

.....

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı,
1985-1989, (TC Resmi Gazete,
Sayı: 18467 (23 Temmuz 1984)).

.....

Gelir Dağılımı, 1973, Ankara, 1976.

.....

Planlama, No. 3, (Mart 1973).

Devlet İstatistik Enstitüsü.

Türkiye Milli Geliri, 1962-1976,
Ankara, 1978.

.....

Aylık İstatistik Bültenleri,
1982-1983.

✓ Ekzen, Nazif.

"1980 Stabilizasyon Paketinin 1958,
1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Kar-
şılaştırmalı Analizi", Türkiye'de ve
Dünyada Ekonomik Bunalım, Yurt Yayınları
Ankara, 1984.

Ellsworth, P.T.

"The International Economy", 4.ed.
Macmillan Comp., New York, 1962.

Engin, Nazım.

"Ödemeler Dengesine Parasal Yaklaşım",
(Basılmamış Doçentlik Tezi), İstanbul,
1981.

✓ Ertüzün, Tefik.

"Eşanlı İç Denge ve Dış Denge Analizle-
ri-İktisat Politikası Yaklaşımı"
(Basılmamış Doçentlik Tezi),
İstanbul, 1977.

Friedman, Milton.

"The Case for Flexible Exchange Rates",
Readings in International Economics,
ed. Richard E. Caves and Harry G. Johnson
George Allen and Unwin Ltd., London,
1968.

Görgün, Sevim.

"Maliye Politikası", İÜİF Yayını,
İstanbul, 1975.

Hamitoğulları, Beşir.

Çağdaş İktisadi Sistemler, Strüktürel ve
Doktrinel Bir Yaklaşım, AÜSBF Yayını,
Ankara, 1975.

Herschlag, Z.Y.

"Türkiye'de İktisadi Planlama, çev. Asaf
S. Akat, İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayını
İstanbul, 1968.

İşgüden, Tamer.

Makro İktisat: Ulusal Gelir, Enflasyon,
Büyüme ve Azgelişmişlik Kuramları, Bilim
ve Teknik Yayınevi, İstanbul, 1982.

Jones, R.W.

"Monetary and Fiscal Policy for an
Economy with Fixed Exchange Rates",
Journal of Political Economy, Vol.LXXVI,
(July-August, 1968).

Karluk, Ridvan.

Uluslararası Ekonomi-Teori-Politika-
Sistem-Kurumlar, Bilim Teknik Yayınevi
İstanbul, 1984.

Kazgan, Gülten.

İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın
Evrimi, 2.b., Remzi Kitabevi, İstanbul,
1982.

Kindleberger, Charles.

Uluslararası İktisat, çev. Necdet Serin,
c.II, Doğan Yayınevi, Ankara, 1970.

Keynes, J.M.

The General Theory of Employment Interest
and Money, Macmillan London, 1936.

Kılıçbay, Ahmet.

"Türkiye'de İktisadi Planlamanın Yeri"
İktisat Dergisi, Sayı:239, (Ekim,1984).

Kirschen, E.S.

International Vergleichende Wirtschafts-
politik, Berlin, 1967.

Kirschen E.S. ve diğ erleri Economic Policy in Our Time, North

- Öney, Erden. Uluslararası Para Sistemi, AÜSBF Yay., Ankara 1980.
- Öksüz, Suat. Türkiye'de Para ve Dış Denge, EİTİA Yayını, Eskişehir, 1980.
- Phillips, A.W. "The Relation between Unemployment and the Rate of Change in Money Wage Rates in the United Kingdom 1861-1957, Economica Vol.25, (Nov.,1958).
- Savaş, Vural. Kalkınma Ekonomisi, 2.b., İTİA Nihat Sayar Yay. ve Yardım Vakfı Yayını, İstanbul, 1979.
- ..... İktisat Politikasına Giriş, 2.b., Ar Yayınevi, İstanbul, 1982.
- ..... Keynezyen İktisat Yıkılırken; Fatih Yayınevi, İstanbul, 1984.
- Seyidoğlu, Halil. Uluslararası İktisat, 2.b., Turhan Kitabevi, İstanbul, 1982.
- ..... "İç ve Dış Ekonomik Denge" Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, c.1, sayı:4, (Nisan,1975).
- Shapiro, Edward, Macroeconomic Analysis, 3.ed., Harcourt Javonowich, International Edition, New York, 1974.
- Shone, Ronald . "Internal and External Balance, Problems of Interpretation," Journal of Economic Studies, Vol.6 (Nov.,1979).
- Snider, D. Introduction to International Economics, Richard Irwin Comp, Homeood, Illinois, 1971.

✓ Stern, Robert.

The Balance of Payments Theory and Economic Policy, Macmillan Press Ltd., London, 1973.

Takayama, Akira.

"The Effects of Fiscal and Monetary Policies Under Flexible and Fixed Exchange Rates", The Canadian Journal of Economics, Vol. II., (May, 1969).

Teichmann, Ulrich.

Wirtschaftspolitik, Verlag Vahlen, Münschen, 1979.

Tekeli, İlhan ve Diğerleri.

Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım Yurt Yayınları, Ankara, 1984.

Tinbergen, J.

^{The}
On Theory of Economic Policy, North Holland Pub. Comp., Amsterdam, 1970.

Thirwall, Antony P.

Balance of Payments and The United Kingdom Experience, Macmillan Press, London, 1980.

Türk, İsmail.

Maliye Politikası (Amaçlar-Araçlar) ve Çağdaş Bütçe Teorileri, 3.b., Ankara, 1975.

.....

İktisadi Planlama Prensipleri, Doğan Yayınevi Ankara, 1970.

Uluatam, Özhan.

"Türkiye'nin Kalkınması ve Uzun Dönemli Strateji", Özgür İhsan, Ekim, 1972.

✓ Uluatam, Özhan ve Tan, Turgut.

Türk İktisat Politikasının Hukuki Çerçevesi, AÜSBF Yayını, Ankara, 1982.

Üstünel, Besim.

Makroekonomi, 2.b., İstanbul, 1983.

Venieris, Y.P. and Sebold. F.D.

Macroeconomic Models and Policy, John Wiley and Sons, New York, 1977.

Wexler, I. and Miller, S.

"Inflation, Unemployment and External Deficit: Theoretical Observations and Policy Considerations", Journal of Economic Studies Vol. II, No.1, (May, 1975).

✓Whitman, Marina V.

Policies for Internal and External Balance,
International Finance Section, Princeton
University Press, Princeton, 1970.

Wrihtsmon, Dwayne

"IS, LM and External Equilibrium: A
Graphical Analysis", American Economic
Rewiev, Vol. LX, (March, 1970).

Yağcı, Fahrettin.

"Macro Planning in Turkey: A Critical
Evaluation", ODTÜ Gelişme Dergisi, Özel
Sayı, 1981.

Zeytinoğlu, Erol .

Genel Ekonomi II, İTİA Nihat Sayar Yayın
ve Yardım Vakfı Yayını, İstanbul, 1980.